

23595

Agnieszka Bajor

**Z ZAGADNIENÍ
FORM BIBLIOGRAFII**

Monografia bibliograficzna

**WYDAWNICTWO
SBP**

NAUKA-DYDAKTYKA-PRAKTYKA

Agnieszka BAJOR, absolwentka bibliotekoznawstwa i informacji naukowej na Uniwersytecie Śląskim. W 2002 r. ukończyła studia doktoranckie na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Śląskiego. Obecnie pracuje na stanowisku adiunkta w Zakładzie Bibliografii i Informacji Naukowej w Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Interesuje się teorią i historią bibliografii oraz przedwojennymi zagadnieniami prasoznawczymi.

Z ZAGADNIENÍ FORM BIBLIOGRAFII

Polish Librarians Association

**Uniwersity of Silesia, Institute of Librarianship
and Scientific Information**

SCIENCE-DIDACTICS-PRACTICE

Agnieszka Bajor

**FROM PROBLEMS OF THE
FORMS OF THE
BIBLIOGRAPHY**

The Bibliographical Monograph

WYDAWNICTWO

SBP

WARSAW 2005

Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich
Uniwersytet Śląski – Instytut Bibliotekoznawstwa
i Informacji Naukowej

NAUKA-DYDAKTYKA-PRAKTYKA

Agnieszka Bajor

Z ZAGADNIENÍ
FORM BIBLIOGRAFII
Monografia bibliograficzna

WYDAWNICTWO

SBP

WARSZAWA 2005

Komitet Redakcyjny serii wydawniczej
<<NAUKA-DYDAKTYKA-PRAKTYKA>>

Marcin DRZEWIECKI (przewodniczący), Stanisław CZAJKA, Artur JAZDON,
Barbara SOSIŃSKA-KALATA, Danuta KONIECZNA, Krzysztof MIGOŃ,
Mieczysław MURASZKIEWICZ, Janusz NOWICKI (sekretarz), Joanna
PAPUZIŃSKA-BEKSIĄK, Wanda PINDŁOWA, Jadwiga SADOWSKA,
Jan SÓJKA, Barbara STEFANIAK, Elżbieta STEFAŃCZYK, Hanna
TADEUSIEWICZ, Zbigniew ŻMIGRODZKI

**Książka dofinansowana przez Uniwersytet Śląski –
Instytut Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej**

Recenzenci
Hanna TADEUSIEWICZ
Zbigniew ŻMIGRODZKI

Redakcja techniczna i korekta
Anna LIS

© Copyright by Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich

ISBN 83-89316-38-2

CIP — Biblioteka Narodowa
Bajor, Agnieszka (1973-)
Z zagadnień form bibliografii : monografia bibliograficzna / Agnieszka
Bajor ; Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich. - Warszawa :
Wydawnictwo SBP, 2005. - (Nauka, Dydaktyka, Praktyka ; 77)

05.11.10 da 3592

Spis treści

WSTĘP	7
1. MONOGRAFIA BIBLIOGRAFICZNA. ZAGADNIENIA TYPOLOGICZNE	17
1.1. Formy bibliografii	17
1.2. Monografia jako rodzaj piśmiennictwa naukowego	23
1.3. Miejsce monografii wśród innych publikacji naukowych	35
1.4. Typy monografii	37
1.5. Definicje monografii bibliograficznej	42
1.6. Cechy formalne monografii bibliograficznych	49
1.7. Metody monograficzne dzieł bibliograficznych	57
1.8. Miejsce monografii bibliograficznych wśród innych opracowań	62
2. TYPOLOGIA MONOGRAFII BIBLIOGRAFICZNYCH	65
2.1. Analiza monografii bibliograficznych	65
2.2. Monografie bibliograficzne jednego dokumentu	68
2.3. Monografie bibliograficzne jednego rodzaju lub gatunku piśmienniczego	74
2.4. Monografie bibliograficzne wielu druków połączonych osobą drukarza lub autora	83
2.5. Monografie bibliograficzne jednego czasopisma	88
3. MONOGRAFIE BIOBIBLIOGRAFICZNE	95
3.1. Zarys rozwoju biobibliografistyki i monografistyki literackiej ..	95
3.2. Bibliografie osobowe a monografie biobibliograficzne	101
3.3. Materiały biograficzne	109
4. MODELE MONOGRAFII BIOBIBLIOGRAFICZNYCH	115
4.1. Monografie biobibliograficzne ułożone według chronologii wydawniczej	117
4.2. Monografie biobibliograficzne w układzie chronologii piśmienniczej	124
4.3. Monografie biobibliograficzne w postaci odrębnych spisów podmiotowych i przedmiotowych	129
ZAKOŃCZENIE	137
MONOGRAFIE BIBLIOGRAFICZNE	145
LITERATURA PRZEDMIOTU	147
INDEKS OSOBOWY	159

Contents

PREFACE	7
1. BIBLIOGRAPHICAL MONOGRAPH. TYPOLOGICAL PROBLEM	17
1.1. Forms of the bibliography	17
1.2. Monograph as a kind of the scholarly literature	23
1.3. Place of the monograph among different scholarly publications ..	35
1.4. Types of the monographs	37
1.5. Definitions of the bibliographical monograph	42
1.6. Formal features of the bibliographical monograph	49
1.7. Monographic methods of the bibliographical works	57
1.8. Place of the bibliographical monographs among different studies ..	62
2. TYPOLOGY OF THE BIBLIOGRAPHICAL MONOGRAPHS ..	65
2.1. Analysis of the bibliographical monographs	65
2.2. Bibliographical monographs of the one document	68
2.3. Bibliographical monographs of the one literacy class or category	74
2.4. Bibliographical monographs of the much prints units of the author	83
2.5. Bibliographical monographs of the one journal	88
3. BIO-BIBLIOGRAPHICAL MONOGRAPHS	95
3.1. Outline of the evolution of the bio-bibliographical and literary monographs	95
3.2. Personal bibliographies and bio-bibliographical monographs ..	101
3.3. Biographical materials	109
4. MODELS OF THE BIO-BIBLIOGRAPHICAL MONOGRAPHS ..	115
4.1. Bio-bibliographical monographs arranged according to publishing chronology	117
4.2. Bio-bibliographical monographs arranged according to literary chronology	124
4.3. Bio-bibliographical monographs as a separate subjective and objective registers	129
ENDING	137
BIBLIOGRAPHICAL MONOGRAPHS	145
BIBLIOGRAPHY	147
PERSONAL INDEX	159

WSTĘP

Termin bibliografia nie jest jednoznacznie definiowany. Pod tym terminem rozumiemy dziedzinę wiedzy i umiejętności, która zajmuje się opisywaniem dokumentów oraz ich spisowywaniem. Bibliografia to także cały zestaw środków i narzędzi pomagających bibliografom w sporządzaniu opisów bibliograficznych i spisów dokumentów, czyli metodyka bibliograficzna. Bibliografią jest wreszcie organizacja i koordynacja działań bibliograficznych, np. w Polsce. Najczęściej jednak bibliografią nazywamy spis bibliograficzny, czyli „uporządkowany zbiór opisów bibliograficznych dokumentów dobranych wg określonych kryteriów, którego celem jest informowanie o istnieniu tych dokumentów, na ogół bez względu na miejsce ich przechowywania” [137, s. 1].

Spis bibliograficzny – rejestracyjny lub adnotowany – to jednak nie jedyna forma bibliografii. W procesie zbierania materiałów do wykazu, bibliografia przyjmuje postać kartoteki, np. w postaci fiszek. Dziś często ten żmudny i trudny proces gromadzenia informacji o dokumentach ułatwia proces komputeryzacji prac bibliograficznych. Zamiast kartoteki papierowej tworzy się bibliograficzne bazy danych, na bieżąco uzupełniane w miarę postępów w opracowywaniu zbiorów. Kartoteka więc „powstaje jako warsztat pracy przy zbieraniu materiału w celu naukowego opracowania jakiegoś problemu. Stworzenie kartoteki to wstępny etap przygotowywania spisów bibliograficznych do druku” [99, s. 18]. Kartoteka lub baza danych stanowią pierwotną formę piśmienniczą bibliografii. Zdarza się jednak, że jest to jedyna postać bibliografii, ponieważ nie wszystkie spisy bibliograficzne ukazują się drukiem, o czym sukcesywnie

dowiadujemy się z *Wykazu polskich bibliografii nie opublikowanych (planowanych, opracowanych i ukończonych)*, które przygotowuje i wydaje Instytut Bibliograficzny Biblioteki Narodowej. Emilia Kurdybacha wskazała zalety tej formy bibliografii, którymi są: łatwość uzupełniania nowymi pozycjami, możliwość wyłączenia zbędnych kart oraz przenoszenie informacji o dokumentach do opracowywanych zestawień bibliograficznych.

Postać spisu bibliograficznego, czyli uszeregowanego w odpowiednim układzie zespołu opisów bibliograficznych, przyjmują następujące formy piśmiennicze bibliografii: bibliografia „pełna”¹, materiały do bibliografii², zestawienie bibliograficzne (tematyczne)³, bibliografia zalecająca⁴, spis lektur⁵, bibliografia załącznikowa (kryptobibliografia)⁶. Znane są też tzw. nowsze rodzaje bibliografii, czyli indeksy słów kluczowych, indeksy cytowań oraz „current contents”⁷. Wśród form

¹ Bibliografia sporządzona na podstawie kompletnej kwerendy źródeł.

² Są to niepełne, często cząstkowe bibliografie, które dokumentują fragmentaryczne penetracje źródeł.

³ Rejestracyjne lub abstraktowe bibliografie, których zakres jest ograniczony do określonego tematu. Najczęściej zestawienia tematyczne sporządzały ośrodki informacji.

⁴ Bibliografia wyborowa, która w adnotacjach prezentuje odpowiednio dobrane do wieku lub wykształcenia czytelnika treści publikacji. Dziś już nieco zapomniana forma bibliografii. W okresie pozytywizmu, dwudziestolecium międzywojennym, a zwłaszcza po II wojnie światowej, do czasu zmian politycznych, było to narzędzie wykorzystywane w edukacji i samokształceniu.

⁵ Są to zalecające opracowania bibliograficzne przeznaczone dla uczniów, studentów, kursantów oraz uczestników różnorodnych szkoleń. Spisy lektur stanowią doskonałe narzędzie do zorganizowania warsztatu bibliograficznego.

⁶ Jest to najczęściej spotykana forma piśmiennicza bibliografii. Nie może się bez niej obejść żadne dzieło naukowe lub popularnonaukowe. Kryptobibliografia dołączana jest jako spis dokumentów wykorzystanych lub zacytowanych przez autora opracowania.

⁷ Indeksy słów kluczowych wybranych z tytułu dokumentu, adnotacji treściowej lub abstraktu przygotowuje się dzięki technice informatycznej. Istnieją indeksy słów kluczowych w kontekście – KWIC (Key Words in Context), oparte na zasadzie permutacji. Dla każdego tytułu dokumentu tworzy się tyle zapisów, ile jest w nim słów kluczowych. W indeksach słów kluczowych poza kontekstem – KWOC (Key Words out Context) – słowa kluczowe podawane są obok tytułu (bez kontekstu). Istnieją również indeksy samych słów kluczowych (przypominające tradycyjne spisy pomocnicze) oraz indeksy typu WADEX (Word and Author Index), czyli indeksy łączące w szeregu alfabetycznym zapisy słów kluczowych i nazwiska autorów. Indeksy cytowań bibliograficznych łączą zapisy źródeł cytujących ze źródłami cytowanymi. „Current contents” stanowi z kolei formę bibliografii prospektywnej, ponieważ są to spisy treści czasopism, które mają w założeniu dotrzeć do odbiorców wcześniej niż same periodyki.

piśmienniczych bibliografii wyróżnia się także opracowania o tzw. nieschematycznej budowie, czyli takie bibliografie, które nie otrzymują postaci uporządkowanego spisu bibliograficznego. Są to:

1. Omówienia (przeglądy) bibliograficzne⁸.

2. Stany badań.

3. Monografie bibliograficzne.

4. Historie nauk czy też zarysy rozwoju poszczególnych nauk.

Te cztery nieschematyczne formy bibliografii wydzielają m.in. Janina Pelcowa [134, s. 79-80], Maria Dembowska [31, s. 22-23; 32, s. 46-47; 33, s. 47-48], Marta Burbianka [20, s. 48-49], Aleksandra Mendykowa [120, s. 25] oraz autorzy podręcznika *Rodzaje bibliografii. Metodyka i technika ich opracowania* pod redakcją Adama Jarosza i Zbigniewa Zmigrodzkiego (Warszawa 1984) [148, s. 29-31]. O trzech formach (z pominięciem historii nauk) wspominają Edward Pigoń [136, s. 48], Jadwiga Czachowska i Roman Loth [28, s. 48-50], Barbara Sordylowa [168, s. 110-111] oraz Z. Zmigrodzki [11, s. 39-40]. Monografie bibliograficzne oraz przeglądy bibliograficzne omówiła natomiast Helena Hleb-Koszańska [74, s. 20].

Wyjątkowym opracowaniem z wymienionych form bibliografii jest monografia bibliograficzna. Jej odmienność – zarówno wśród bibliografii o schematycznej, jak i nieschematycznej budowie – polega na tym, że monografia bibliograficzna powstaje w wyniku badań jednego tylko tekstu – w jednym lub wielu wydaniach oraz jednego rodzaju i gatunku literackiego lub piśmienniczego.

Termin monografia bibliograficzna w praktyce używany bywa rzadko i wzbudza wiele kontrowersji wśród teoretyków bibliografii ze środowisk filologów i bibliologów. W okresie dwudziestolecia międzywojennego tworzono specjalne warsztaty bibliograficzne, nim opracowano wyjątkowej rangi naukowej monografie bibliograficzne, mogące nawet dziś stanowić dla

⁸ Określenie przegląd bibliograficzny używa się także na określenie spisów bibliograficznych, np. *Przegląd bibliograficzny wynalazków z dziedziny hutnictwa opatentowanych w PRL w latach 1971-1982/83*. Oprac. Z. Łatyszojć. Gliwice 1983; J. Wawrzyńczyk: *Rosyjsko-polskie i polsko-rosyjskie językoznawstwo konfrontatywne. Przegląd Bibliograficzny 1945-1985*. Warszawa 1987.

wielu adeptów pracy dokumentacyjnej niedościgniony wzorzec [np. 9]. Trudno sprostać dokonaniom Ludwika Bernackiego, Karola Badeckiego lub Kazimierza Piekarskiego. Także po 1945 r. niewiele powstało monografii bibliograficznych. W historii bibliografii można wskazać okresy wzmożonej popularności monografii bibliograficznych. Jednym, na gruncie bibliologii, był właśnie okres międzywojenny. W okresie powojennym czas największej aktywności monografistów przypadł na lata sześćdziesiąte i początek siedemdziesiątych, gdy opublikowano monografie biobibliograficzne poświęcone wybranym polskim pisarzom.

Niewielki stan teoretycznych wypowiedzi na temat monografii bibliograficznych oraz różnorodność sposobów definiowania wymusza uporządkowanie listy dzieł nazwanych monografiami bibliograficznymi oraz określenie cech przypisywanych tego rodzaju opracowaniom. Jednolite nazewnictwo, zwłaszcza w piśmiennictwie naukowym, pozwala ustrzec się wielu błędów, związanych np. z klasyfikowaniem formalnym dzieł dokumentacyjnych. Główny cel tej publikacji stanowi analiza opracowań bibliograficznych nazwanych monografiami, ich charakterystyka oraz typologia.

Monografią bibliograficzną jest najczęściej obszernej objętości rozprawa stworzona przez bibliologa lub filologa. Stanowi zamkniętą i wyodrębnioną całość. Temat monografii musi obejmować wszystkie związane z przedmiotem aspekty informacyjne. Nie znaczy to, że jako typ piśmiennictwa bibliograficznego, monografia bibliograficzna nie może mieć zawężonego zakresu lub zasięgu. Monografię najczęściej cechuje ograniczony zasięg chronologiczny. Także w doborze rejestrowanych typów piśmiennictwa, np. gatunków i rodzajów piśmienniczych, występują uzasadnione ograniczenia. Również monografie obejmujące życie i działalność jednej osoby mają ściśle określony zasięg – w ich przypadku przynajmniej początkowa data jest z góry ustalona, bo jest nią moment debiutu literackiego pisarza. Kolejną cechą wyróżniającą monografie bibliograficzne spośród innych form bibliografii są zastosowane metody, których opis znalazł się w rozdziałach poświęconych monografiom bibliograficznym, tworzonym przez znawców starej książki oraz historyków literatury.

Starano się więc przedstawić cechy monografii bibliograficznych, które różnią ten typ piśmiennictwa od innych form opracowań bibliograficznych i historycznoliterackich.

Monografiami bibliograficznymi możemy nazwać zarówno rzetelne naukowe prace, których zrab główny stanowi spis bibliograficzny (wykonany zgodnie z metodyką bibliografii i z uwzględnieniem wytycznych monografii bibliograficznych przedstawionych w piśmiennictwie teoretycznym), jak też publikacje księgoznawcze o charakterze historycznym, które nie zostały opatrzone bibliografią, ale które wykonano metodami bibliograficznymi (takie dzieła opracowali Samuel Bogumił Linde i L. Bernacki).

W książce scharakteryzowałam także różne typy monografii bibliograficznych. Każdy z rodzajów monografii bibliograficznych wyróżnia się odmiennymi szczegółowymi zamierzeniami. Zostało to zaakcentowane przy podziale tych monografii, które mają na celu schronologizowanie oraz zidentyfikowanie materiału. Istnieją też publikacje odróżniające się kompletnością zgromadzonych danych⁹.

Jednym z kryteriów podziału monografii bibliograficznych była również ocena kompozycji dzieła. Na jej podstawie wydzieliłam różne typy osobowych monografii bibliograficznych.

Charakterystyka każdego wyodrębnionego typu monografii bibliograficznych – ich budowy, metod badawczych, celów i zamierzeń autorskich, pozwala na określenie relacji zachodzących między nimi, na pokazanie ich stałych konstrukcji.

Przy tworzeniu typologii monografii bibliograficznych szczegółowo zanalizowałam wszystkie metody zastosowane przez bibliografów (zwłaszcza typograficzna) oraz konstrukcję opisu bibliograficznego, gdyż znacznie różni się od zwykłego opisu bibliograficznego. Wyjątkowy typ opisu bibliograficznego powstał dzięki zastosowaniu takich metod, które pozwalały na odkrywanie nie podanych w publikacjach nazwisk autorów, tłumaczy, drukarzy, dat wydania, podstawy przekładów i adaptacji. Do takich ustaleń potrzebne były metody np.: analiza typograficzna, językowa, ortograficzna, historyczna, filologiczna, proveniencyjna, opraowznawcza itd. W monografiach bibliograficznych dąży się ponadto do wykazania kompletnego materiału podmiotowego, a zdarzało się, że i przedmiotowego oraz do odpowiedniego zaprezentowania materiału (poprzez szczegółowy opis bibliograficzny, zawierający takie informacje

⁹ Wszystkie monografie biobibliograficzne z założenia służą skompletowaniu pełnej dokumentacji twórczości pisarza i w miarę możliwości pełnej bibliografii przedmiotowej.

jak np. rodzaj i krój czcionki, kolor druku, odpis kart tytułowych, informacje o przekładzie utworu oraz adnotacje księgoznawcze, które choć znane w metodyce bibliograficznej, często nie są stosowane). Świadczy to o bogactwie typologicznym formy, jaką jest monografia bibliograficzna.

W wielu publikacjach z dziedziny bibliografii i historii literatury wymienia się tytuły prac zwanych monografiami bibliograficznymi oraz omawia krótko tę problematykę. Jako znane i typowe dla monografistyki przykłady wymienia się prace S. B. Lindego, L. Bernackiego, K. Badeckiego, Aleksandra Birkenmajera i K. Piekarskiego. Są jednak i takie prace, które po analizie zakwalifikować należy do innych typów piśmiennictwa bibliograficznego lub historycznoliterackiego.

Stefan Vrtel-Wierczyński, jako jeden z pierwszych opublikował wykaz monografii bibliograficznych, zapowiadając ukazanie się bibliograficznych monografii osobowych – Adama Mickiewicza – w opracowaniu Aleksandra Semkowicza oraz Juliusza Słowackiego – w ujęciu Wiktora Hahna [179, s. 203]. Vrtel wymienił również jako przykłady monografii bibliograficznych kilkadziesiąt prac (poz. 2010-2055) zawartych w publikacji W. Hahna *Bibliografia bibliografii polskich* (Lwów 1921), dotyczących polskiej prasy [180, s. 258]¹⁰. Monografiami bibliograficznymi nazywał nawet bibliografie regionalne, np. Andrzeja Wojtkowskiego *Bibliografię historii Wielkopolski* (T. 1-2. Poznań 1937-1938) i Stanisława Zielińskiego *Polską bibliografię morza i Pomorza* (Warszawa 1935).

Podstawą do stworzenia listy prac zwanych monografiami bibliograficznymi są zatem bibliografie bibliografii – W. Hahna *Bibliografia bibliografii polskich do 1950 roku* (wyd. 3 Wrocław 1966), w której zostały wymienione publikacje L. Bernackiego, K. Piekarskiego i K. Badeckiego. Natomiast *Bibliografia bibliografii polskich 1951-1960* (Wrocław 1967) Henryka Sawoniaka przytacza opracowania Kazimierza Budzyka – na temat dzieł prawniczych Bartłomieja Groickiego (zamieszczone w *Studiach nad książką poświęconych pamięci Kazimierza Piekarskiego* Wrocław 1951, s. 123-197), Janusza Stradeckiego – monografię biobibliograficzną Juliana Tuwima (Warszawa 1959) oraz pracę Elżbiety Aleksandrowskiej mającą w podtytule określenie monografia biblio-

¹⁰ Pozycje te, to wykazy prasy polskiej, katalogi czasopiśmiennictwa – nie są one przedmiotem publikacji.

graficzna, na temat czasopisma oświeceniowego „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne” (Wrocław 1959; [wyd. 2] Warszawa 1999).

Najważniejsze omówienie monografii bibliograficznych przedstawił już po wojnie Adam Łysakowski, choć wymienił w swym opracowaniu tylko 2 dzieła. Dzięki Łysakowskiemu na stałe weszły one do teorii bibliografii i monografistyki jako klasyczne przykłady. Są to: monografia jednego druku – L. Bernackiego *Pierwsza książka polska. Studium bibliograficzne* (Lwów 1918) oraz monografia czasopisma – A. Birkenmajera *Rocznik Wojskowy Królestwa Polskiego 1817-1830. Materiały bibliograficzne* (Kraków 1929) [109, s. 32].

Wszystkie kolejne prace teoretyków bibliografii zachowały listę monografii zaproponowaną przez Łysakowskiego, uzupełnioną innymi tytułami.

Niezwykle istotne z punktu widzenia monografistyki są publikacje Józefa Korpały [91, s. 47, 170, 175, 202; 89, s. 99, 190, 231-232, 278, 280]. Szczegółowych informacji na temat tytułów monografii bibliograficznych można szukać również w wypowiedziach Józefa Grycza i E. Kurdybachy [61, s. 65]¹¹, a także M. Dembowskiej [34, s. 168; 31, s. 22; 32, s. 47; 33, s. 48]. Identyczne jak Łysakowski przykłady wskazały H. Hleb-Koszańska¹² [75, s. 12-13; 73, s. 20] i A. Mandykowa [120, s. 25]. Trzy klasyczne monografie (Bernackiego, Badeckiego, Birkenmajera) przedstawiła w skrypcie dla bibliotekoznawców M. Burbianka [20, s. 48-49].

Kolejne tytuły monografii bibliograficznych zostały ustalone dzięki informacjom pochodzącym z kilku dzieł J. Czachowskiej [23, s. 118-120]. Wspólnie z Władysławem Korotajem ogłosiła artykuł na temat warsztatu naukowego historyka literatury polskiej, w którym wśród wielu prac omówiła *Bibliografię druków urzędowych XVI wieku* Marii Cytowskiej (Wrocław 1961) [27, s. 329; por. także 25, s. 487-492; 28, s. 48-49].

Najpełniejszą pracę na temat terminologii i metodyki monografii bibliograficznych zaprezentowała Elżbieta Słodkowska. Autorka przedstawiła znane już przykłady monografii biblio-

¹¹ Autorzy wymieniają jedynie monografię K. Badeckiego.

¹² W popularnym zarysie *O bibliografii dla niewtajemniczonych* (Wrocław 1974, s. 12-13) dodała do zestawu monografii pracę K. Badeckiego.

graficznych tworzonych przez bibliologów i filologów oraz wskazała nową – Marii Stokowej *Stanisław Wyspiański. Monografia bibliograficzna. Twórczość pisarska. Zyciorys* (Kraków 1967) [155, s. 82-83, 85, 90].

Znaczny pod względem wielkości spis monografii bibliograficznych można stworzyć na podstawie artykułu Barbary Winklowej, w którym autorka zaprezentowała problematykę teorii monografii biobibliograficznych [190]. Wspomniano też 3 bibliografie obce, nie będące jednak przedmiotem publikacji, z uwagi na to, że termin monografia bibliograficzna właściwy jest dla Polski¹³ [155, s. 81].

Zdecydowanie największy spis monografii bibliograficznych przedstawił Jerzy Starnawski, który w rozdziale *O monografiach bibliograficznych z zakresu historii literatury polskiej* zamieszczonym w *Warsztacie bibliograficznym historia literatury polskiej* (wyd. 3. Warszawa 1982, s. 163-196) podał tytuły 342 prac (wśród nich także wiele kilkuczęściowych, drukowanych w czasopismach lub wydawnictwach zbiorowych)¹⁴. Spis ten w zasadzie stanowi analizę formalnych rozważań poświęconych monografiom i publikacjom nie będących monografiami bibliograficznymi. Dużo skromniejsze wykazy monografii bibliograficznych znalazły się w dwóch publikacjach redagowanych przez Z. Zmigrodzkiego [148, s. 30-31; 11, s. 40, 292], artykule Piotra Grzegorzcyka¹⁵ [64], Hanny Uniejewskiej¹⁶ [176, s. 39], popularnym zarysie J. Korpały¹⁷ [90, s. 146-147] oraz w *Biogramach uczonych polskich* – przy szkicu poświęconym K. Badeckiemu [7, s. 59].

Te same publikacje, a ponadto np. metodologiczna wypowiedź Jadwigi Marchlewskiej, omawiającej piśmiennictwo

¹³ W rozdziale 1 terminologicznym, omówione zostaną dwie definicje monografii bibliograficznych – francuska i rosyjska. W nowszym piśmiennictwie tych krajów pojęcia tego jednak już się nie spotyka.

¹⁴ Także i ten autor przedstawił prace obcojęzyczne, które nie są przedmiotem książki.

¹⁵ P. Grzegorzcyk wymienił dwie monografie bibliograficzne Hahna, poświęcone Wergiliuszowi i Horacemu.

¹⁶ H. Uniejewska przedstawiła jako przykład monografii bibliograficznej monografię historyczną Teodora Wierzbowskiego *Komisja Edukacji Narodowej : 1773-1794 ; monografia historyczna*. T. 1 : A : *Opracowania i źródła drukowane*. B : *Źródła archiwalne*. Warszawa 1911.

¹⁷ J. Korpała podał przykład monografii bibliograficznej obejmującej inną dziedzinę twórczości niż literatura – Kornela Michałowskiego *Bibliografia chopinowska : Chopin bibliography : 1849-1969* (Kraków 1970).

monografii w naukach podstawowych i technicznych, posłużyły za trzon przygotowywanej na potrzeby tej publikacji listy literatury przedmiotowej.

Stan badań nad monografiami bibliograficznymi jest niezwykle ubogi. Należą do niego wypowiedzi wskazujące tytuły monografii bibliograficznych od 2 aż po 342, utrwalające i zamazujące kanon prac reprezentatywnych. Ten rodzaj wypowiedzi uzupełniają prace o autorach poszczególnych monografii i ich dziełach. Opracowania dotyczące sylwetek monografistów odnoszą się głównie do badaczy z dwudziestolecia międzywojennego, i tylko niektórych tworzących po wojnie. Powstało wiele recenzji monografii biobibliograficznych, jednak nie podejmowały one problemu konstrukcji i metod tych opracowań [por. 8, s. 210-226].

W kolejnych rozdziałach pracy starałam się zwrócić uwagę na sposoby definiowania pojęcia monografia i monografia bibliograficzna w piśmiennictwie polskim i obcym, by podkreślić kilka uniwersalnych cech tej formy bibliografii: jednostkowość przedmiotu rozprawy, wszechstronne ujęcie, dążność do syntezy, kompletność materiałów oraz dokumentacyjny charakter.

Wykazałam także odrębność dwu gatunków monografii: bibliograficznych i biobibliograficznych. W przypadku drugiego typu monografii przedstawiłam historię kształtowania się gatunku oraz jego podobieństwa i różnice z bibliografią osobową.

W zasadniczych rozdziałach wyodrębniono podstawowe cechy monografii świadczące o charakterze takiej formy bibliografii, jaką jest monografia bibliograficzna oraz monografia biobibliograficzna.

Opis metod i konstrukcji poszczególnych prac monograficznych może być materiałem pomocniczym dla autorów tego rodzaju publikacji. Należy jednak traktować go jako swego rodzaju propozycję, a nie obowiązkowe wytyczne, bowiem metodyka tej formy bibliografii jest uzależniona od konkretnego przedmiotu pracy oraz jego stanu badań.

Książka ta nawiązuje do powstałej wcześniej rozprawy doktorskiej *Monografia bibliograficzna. Analiza modelowa*, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Elżbiety Gondek (Katowice, Uniwersytet Śląski 2002). Na potrzeby tej publikacji, dokonano znacznych skrótów, a także zmieniono część wstępną, by dostosować wywód teoretyczny do praktycznych potrzeb filologów, bibliologów i wszystkich zainteresowanych bibliografią.

1. MONOGRAFIA BIBLIOGRAFICZNA. ZAGADNIENIA TYPOLOGICZNE

1.1. Formy bibliografii

W schematycznej konstrukcji spisu bibliograficznego występuje szereg elementów, których kolejność została usankcjonowana odpowiednią normą bibliograficzną [138]. Także metodyka bibliograficzna wskazuje części prawidłowo zbudowanego spisu dokumentów [152]. Na kompozycję wydawniczą spisu bibliograficznego składa się:

1. Tytułatura (elementy pozwalające na zidentyfikowanie bibliografii, czyli: nazwisko autora lub zespołu autorskiego, nazwa instytucji sprawczej, tytuł z dodatkami, kolejność wydania, miejsce wydania, nazwa oficyny wydawniczej, data publikacji, nazwa serii, w skład której wchodzi dokument, oznaczenie tomu lub części).

2. Spis treści obejmujący wszystkie nagłówki działów i poddziałów bibliografii.

3. Przedmowa i wstęp, które informują o zawartości i metodzie bibliografii, jej zakresie, zasięgu, metodzie opisu bibliograficznego, układzie bibliografii oraz o źródłach. W tej części bibliografii można również zamieścić stan badań danego zagadnienia lub dziedziny.

4. Wykaz skrótów i znaków umownych (wraz z rozwiązaniami skrótów użytych w bibliografii).

5. Wykaz wydawnictw ciągłych (czasopism i wydawnictw zbiorowych uwzględnionych w bibliografii) oraz ich skrótów, czyli spis źródeł opisów bibliograficznych.

6. Zrąb główny – tj. właściwa część bibliografii, zawierająca zbiór opisów dokumentów.

7. Indeksy.

8. Oraz ewentualnie żywa pagina.

Dużo rzadszą formą bibliografii są omówienia bibliograficzne, stany badań, monografie bibliograficzne oraz historie nauk. O rzadkości występowania tego typu wydawnictw w piśmiennictwie świadczy brak odpowiednich definicji w podstawowych bibliologicznych źródłach encyklopedycznych, jak np. w *Encyklopedii wiedzy o książce* (Wrocław 1971)¹ oraz w *Encyklopedii współczesnego bibliotekarstwa polskiego* (Wrocław 1976)².

Najczęstszą nieschematyczną formą bibliografii jest z pewnością omówienie bibliograficzne oraz jego odmiana – stan badań, które rzadko przyjmują postać bibliografii samoistnych wydawniczo. Są one umieszczane w czasopismach oraz wydawnictwach zbiorowych, i co ważne, tworzone są nie tylko przez bibliografów, ale przede wszystkim przez specjalistów określonej dziedziny wiedzy, którzy referują informacje o stanie uprawianej przez nich dyscypliny naukowej. Ważną cechą omówień bibliograficznych jest brak „schematyzmu spisu bibliograficznego: opisy poszczególnych dokumentów wymienia się w toku pełnych zdań, zawierających charakterystykę dokumentów w kolejności chronologicznej bądź w grupach o pokrewnej tematyce” [72, s. 11-12]. Analiza poszczególnych cytowanych dzieł jest w opisie bibliograficznym zazwyczaj ograniczona do elementów niezbędnych do identyfikacji dokumentu, przez wymienienie autora, tytułu, miejsca i roku wydania.

Omówienie bibliograficzne przedstawia nam więc zbiór dokumentów na jakiś określony temat, z konkretnej dziedziny wiedzy. Zdaniem Ireny Sochy opisy bibliograficzne powinny zostać zestawione w układzie alfabetycznym, chronologicznym lub działowym po części referującej naukowe zagadnienie. Dokładne dane bibliograficzne możemy niekiedy odnaleźć w przypisach bibliograficznych [148, s. 29].

¹ Poza monografią bibliograficzną podano króciutką jednozdaniową wzmiankę o omówieniu bibliograficznym.

² Tu znów mowa tylko o monografii bibliograficznej.

Omówienie bibliograficzne pełni takie same funkcje jak spisy bibliograficzne, a więc informuje o istnieniu dokumentów oraz pozwala na ich zidentyfikowanie. Jednak głównym zadaniem każdego przeglądu bibliograficznego jest podsumowanie dorobku nauki w badaniach nad jakąś określoną dziedziną wiedzy lub konkretnym zagadnieniem (we wskazanym zamkniętym okresie czasu). Dlatego też tego rodzaju opracowania bibliograficzne, które nie tylko charakteryzują piśmiennictwo, ale także dokonują jego wartościowania, są cenione przez ludzi nauki, zajmujących się pokrewnymi lub zgoła odmiennymi gałęziami wiedzy [74, s. 20].

Przykładem tego rodzaju omówienia bibliograficznego jest *Przewodnik dla posługujących się piśmiennictwem do oznaczenia zwierząt krajowych* [145], w którym według zoologicznej systematyki omówiono prace pozwalające na oznaczenie gatunku zwierząt.

Z przeglądów bibliograficznych samoistnych wydawniczo na uwagę zasługuje Jana Muszkowskiego omówienie polskiej bibliografii z lat 1900-1918. Autor w formie ciągłego wywodu przedstawił prace bibliograficzne z zakresu: statystyki piśmiennictwa, zagadnień teoretycznych, czasopism bibliograficznych, rejestracji druków, bibliografii narodowej, katalogów, bibliografii dzielnicowej, bibliografii czasopism, bibliografii specjalnych i in. [126]. Za omówienia bibliograficzne uważa się także tak ważne dla historyka bibliografii publikacje, jak Józefa Korpały *Dzieje bibliografii w Polsce* (Warszawa 1969) oraz Jerzego Starnawskiego *Warsztat bibliograficzny historyka literatury polskiej* (wyd. 3 zm. Warszawa 1982). Jadwiga Czachowska dokonała z kolei przeglądu polskiego dorobku w zakresie bibliografii literackiej w dwudziestoleciu międzywojennym, uzupełniając omówienie wykazem scharakteryzowanych bibliografii [23].

Władysław Arcimowicz opracował przegląd piśmiennictwa poświęcony życiu i twórczości Cypriana Kamila Norwida (wymienił nawet te publikacje, które zostały pominięte przez istniejące spisy bibliograficzne) [4]. Piśmiennictwo Norwida zaprezentował także Zdzisław Łapiński [108]. Autor dokonał przeglądu wszelkich spraw związanych z osobą Norwida – jego poezji, publicystyki, a nawet recepcji twórczości. Barbara Lasocka w omówieniu publikacji dotyczących Zygmunta Krasńskiego wyróżniła dzieła: *Biografia*; *Nie-boska komedia*; *Iry-*

dion; Pozostała twórczość Krasińskiego; Listy; Monografie; Krasiński za granicą; Varia [103]. Książki z dziedziny literatury staropolskiej (opracowania, studia, teksty) zanalizował w swoim omówieniu bibliograficznym Tadeusz Ulewicz [175].

Typem omówień bibliograficznych są także przeglądy bieżącego piśmiennictwa za zamknięty okres czasu, np. kwartalny, półroczny, roczny, zestawiane w czasopismach. Jako przykład tego rodzaju omówień należy wskazać zestawienia krajowego piśmiennictwa zamieszczane w „Przeglądzie Bibliotecznym”, a ponadto jedno z najobszerniejszych omówień bibliograficznych autorstwa Wiktora Hahna, poświęcone twórczości Juliusza Słowackiego [67]. Autor systematycznie przedstawiał nowości wydawnicze na temat wieszczki za kolejne lata. Omówienie to miało więc charakter bieżącej informacji o piśmiennictwie na temat J. Słowackiego.

Formę omówienia bibliograficznego przyjmują także niektóre czasopisma, jak np. „Rocznik Literacki” (z zakresu literatury pięknej i literaturoznawstwa) i miesięcznik „Nowe Książki”, w którym odnajdujemy omówienia nowości wydawniczych ze wszystkich dziedzin wiedzy.

Specyficzną odmianą omówień bibliograficznych są stany badań. W toku wykładu autorzy stanów badań charakteryzują najważniejsze dzieła z danej dziedziny lub na dany temat w porządku chronologicznym lub problemowym. Celem stanu badań jest wskazanie tematów lub zagadnień, które należy podjąć w dalszych pracach naukowych.

Wzorcowe stany badań możemy odnaleźć w zbiorowym dziele *Stan i potrzeby nauki polskiej o Śląsku* (Katowice 1936). Marian Książkiewicz opracował *Stan i potrzeby geologii Śląska Cieszyńskiego* [98], Edward Passendorfer przygotował *Stan i potrzeby geologii Śląska Górnego* [133], a Wincenty Ogrodziński *Stan i potrzeby nauki polskiej w zakresie piśmiennictwa śląskiego* [129]. Autorzy w toku swoich wywodów omówili poszczególne prace z interesujących ich dziedzin wiedzy, a na końcu rozdziałów zamieścili wykaz zanalizowanego piśmiennictwa.

Ciekawą inicjatywą było także opracowanie przez Michała Ambrosa stanu badań bibliografii Śląska – polskich oraz niemieckich [2]. Autor przedstawił rozwój bibliografii bieżących oraz retrospektywnych regionu. Przeprowadzony stan badań wykazał konieczność opracowania bibliografii śląskich periody-

ków, ich zawartości oraz bibliografii osób związanych ze Śląskiem.

Stan badań bibliografii Śląska przeprowadziła również Anna Żbikowska-Migoń [192]. Głównym celem autorki było jednak omówienie powojennych instytucji, które podejmowały w swych badaniach problematykę dziejów śląskiej książki. A. Migoń dokonała przeglądu badań w zakresie śląskiego drukarstwa, papiernictwa i księgarstwa. W okresie powojennym zajmowano się także zagadnieniami historii śląskich księgozbiorów, w tym klasztornych i kościelnych, rzadziej bibliotek prywatnych i szkolnych. W konkluzji swego artykułu autorka zwróciła uwagę na konieczność ewidencjonowania i publikowania śląskich bibliologicznych materiałów źródłowych. Należało także przygotować retrospektywną śląską bibliografię bibliologiczną oraz rozpocząć prace nad słownikiem biograficznym śląskich pracowników książki.

Problem funkcjonowania polskiej książki na Śląsku interesował wielu badaczy już od XVIII wieku. Dlatego Aleksandra Mendykowa zdecydowała się na przedstawienie wyników badań polskich i niemieckich uczonych zajmujących się tymi problemami [119]. Także stan badań z zakresu bibliologii przygotowała Kazimiera Maleczyńska, poświęcając go źródłom do badań historii bibliotek mieszczańskich w dawnej Polsce [111].

Przykładem stanu badań były wybrane referaty IV Zjazdu Bibliotekarzy Polskich. Zygmunt Mocarski dokonał przeglądu najważniejszych pozycji dotyczących dziejów księgarstwa w Polsce (w porządku chronologicznym) [125]. Zwrócił uwagę na braki w opracowaniu, np. historii księgarstwa we Lwowie. W innym stanie badań – na temat polskiego drukarstwa – doprowadzonym do XIX wieku – postawił postulat przygotowania i wydania wykazu druków z lat 1898-1914 wyróżniających się poziomem artystycznym, ilustrowanych przez znanych twórców. Podkreślił również konieczność opublikowania podręcznika drukarskiego [124]. W tym samym tomie znalazł się przedstawiony przez Włodzimierza Budkę stan badań polskiego papiernictwa [17]. Wszystkie omówione przez autorów pozycje umieszczone zostały w przypisach bibliograficznych.

Stanisław Konopka, opierający swe badania także na analizie akt i dokumentów urzędowych, relacji, pamiętników i wspomnień [86], dokonał opisu stanu badań nad historią

medycyny wojskowej w Polsce od 1888 r. Odpowiednia konstrukcja stanu badań pozwoliła S. Konopce wnioskować, że ożywienie na tym polu stało się zauważalne w 1919 r., gdyż na łamach „Lekarza Wojskowego” pojawiały się coraz liczniejsze publikacje na temat historii służby zdrowia w wojsku oraz życiorysy lekarzy wojskowych. Tworząc stan badań tego zagadnienia, sięgnął do bibliografii ogólnych lub specjalnych (konkretnej dziedziny wiedzy).

Stan badań odnajdujemy również w takich publikacjach, jak np. Jana Górnika *Budownictwo drewniane Lubelszczyzny* [56], który postulował zajęcie się opisem wiejskiego budownictwa mieszkalnego i gospodarczego, a zwłaszcza budownictwa małomiasteczkowego. Ten stan badań możemy nazwać etnograficznym stanem badań.

Jerzy Petrek na łamach swojej książki przedstawił (chronologicznie) kolejne publikacje dotyczące walk na polskim Wybrzeżu, począwszy od najwcześniejszych niemieckich komunikatów wojskowych, poprzez wiadomości włoskie, skandynawskie i amerykańskie [135]. Autor omówił także polskie piśmiennictwo poświęcone tej problematyce, jakie ukazało się jeszcze w trakcie wojny i tuż po niej na obczyźnie oraz w kraju. Publikacje dotyczące interesującej go tematyki zaprezentował w formie zestawienia bibliograficznego uzupełniającego zrąb główny pracy. W konkluzji J. Pertek przyznał, że polskie piśmiennictwo na temat obrony Wybrzeża w zasadzie wyczerpuje problematykę, ale należało oczekiwać dalszych obszernych i rzetelnych monografii tematu.

Podobne cele, jak omówieniom bibliograficznym i stanom badań, przyświecają autorom zarysów rozwoju poszczególnych nauk. W tych historiach nauk ważnym elementem jest zaprezentowanie dorobku naukowego i rozwoju piśmiennictwa dyscypliny. Przykładem tego rodzaju opracowania są niewielkie zarysy historii dziedzin w ramach serii *Historia Nauki Polskiej w Monografiach*. Józef Kostrzewski opisał polskie badania prehistoryczne prowadzone w Polsce oraz za granicą (przez polskich uczonych) [93]. Podobny schemat (omówienie najważniejszych badań oraz pozycji dowodzących ich rozwoju) spotykamy w pozostałych tomach tej serii, np. w publikacjach Stanisława Jana Gąsiorowskiego z dziedziny sztuki starożytnej [54], z dziedziny neofilologii Adama Kleczkowskiego [84]. Przeglądu, a także oceny poszczególnych dzieł z zakresu histo-

rii prawa, dokonał Adam Vetulani w *Dziejach prawa w Polsce* [177]. Autor zwrócił uwagę na twórców publikacji z zakresu historii prawa, na polemiki oraz pierwsze podręczniki z tej dziedziny.

Najwyższe walory piśmiennictwa naukowego spośród wszystkich form bibliografii o nieschematycznej budowie posiadają jednak monografie bibliograficzne, którym zostaną poświęcone kolejne rozdziały publikacji.

1.2. Monografia jako rodzaj piśmiennictwa naukowego

Monografia bibliograficzna – mimo podobieństw formalnych do spisów bibliograficznych – różni się od nich metodą opracowania materiałów oraz sposobem ich opisu. Dlatego konieczne jest prześledzenie terminologii, zwłaszcza zaś pojęć monografia i monografia bibliograficzna, by wykazać różnice między tą formą bibliografii a innymi typami opracowań bibliograficznych.

Termin monografia znany jest w ogólnościowym piśmiennictwie³ [por. 37, s. 116-119; 172, s. 80]. Najczęściej określa typ opracowania tworzonego w celach naukowych.

W XIX wieku monografia stanowiła dominujący rodzaj książek naukowych i zastąpiła wcześniej znaną formę wypowiedzi, zwaną traktatem. Geneza monografii, jako gatunku piśmienniczego, wiąże się z wydawaniem dużej liczby publikacji na jeden temat. Chcąc ułatwić czytelnikom korzystanie z wielu ksiąg o jednolitej tematyce, zaczęto tworzyć monografie [113, s. 16]. Przedstawiały one pewne wyciągi, streszcze-

³ Terminu używa się np. w języku angielskim: monograph (wcześniej monography), bułgarskim: monografija, chorwackim: monografija, czeskim: monografie, duńskim: monografii, fińskim: monografia, francuskim: monographie, greckim: monografia, hiszpańskim: monografía, holenderskim: monografie, łacińskim: monographia, niemieckim: Monographie (także Einzelschrift, Einzeldarstellung), rosyjskim: monografija (monografi českoe issledovanie), rumuńskim: monografie, serbskim: monografija, słowackim: monografia, szwedzkim: monografi, węgierskim: monográfia, włoskim: monografia.

nia, niepozbawione jednak wartości naukowych, gdyż w rezultacie były zazwyczaj pracami oryginalnymi.

Definicje terminu pojawiały się z czasem w encyklopediach i słownikach. Szczególnie istotne są zapisy występujące w polskich i zagranicznych encyklopediach ogólnych oraz w słownikach językowych i terminologicznych (zwłaszcza z zakresu nauk humanistycznych).

W Polsce termin monografia rozpowszechnił się w połowie XIX wieku. W encyklopedii Samuela Orgelbranda stwierdzono, że monografie „są płodem czasów nowszych” [49, s. 43]. Jadwiga Marchlewska, przecząc tej tezie, przytacza jako przykład pracę Arystotelesa – *O ruchach zwierząt*, mogącą, zgodnie z dzisiejszą terminologią, zostać zaliczoną do monografii. Od początku użycia słowa monografia, zgodnie z etymologią (*mono-*, *monos-* jeden, sam, pojedynczy i z greckiego *grápho*, *graphein* pisać, pismo, opis), wskazywano nim na pracę poświęconą opisowi jakiegoś pojedynczego przypadku, przedmiotu, gatunku czy rodzaju.

W drugiej połowie XIX wieku pojawiła się definicja zarówno dzieła – monografii, jak i jego twórcy, tj. monografą⁴ [3, s. 315]. Michał Amszejewicz w *Dykcjonarzu zawierającym wyrazy i wyrażenia z obcych języków polskiemu przyswojone* z 1859 r. określił monografię jako pracę, która została poświęcona opisaniu jakiegoś wypadku, przedmiotu, a także jako produkt tej czynności. Mimo że autor nie podał etymologii pojęcia, założył w drugiej definicji, że monografia dotyczy jednostkowego faktu. Ciekawe jest także to, że dla Amszejewicza monografia oznaczała nie tylko wytwór sztuki pisarskiej, lecz również proces jej tworzenia, czyli „pracę nad opisaniem”.

Szersze definicje monografii zamieszczono w kolejnych encyklopediach. Dla nauki XIX wieku monografią była rozprawa, broszura lub książka, „traktująca jako oddzielną całość szczegółowy przedmiot w jakowej nauce” [np. 47, s. 802]. Coraz pełniejsze określenia monografii pozwalają na zaobserwowanie kształtowania się pewnych cech formalnych gatunku (jego postaci) oraz cech treściowych (zakresu pracy, która obejmowała jeden przypadek, potraktowany w sposób szczegółowy). Monografie uznano za typ piśmiennictwa, który przyczynił się do rozwoju różnych gałęzi nauki. Ich zakres mógł

⁴ M. Amszejewicz podał bardzo krótkie wyjaśnienie tego pojęcia. Monografem był po prostu autor monografii.

dotyczyć jednego przypadku lub przedmiotu w jakiegokolwiek dziedzinie wiedzy [191, s. 628].

W encyklopedii redagowanej przez Ludwika Finkla jako podstawową cechę monografii wymieniono naukowy charakter przedmiotu, opisywanego w sposób wyczerpujący. Przykładem tego typu opracowania była monografia poświęcona Adamowi Mickiewiczowi, czyli dzieło opisujące życie i dorobek poety [44, s. 200; 45, s. 441].

Na początku XX wieku w słownikach – oprócz znanych już pojęć monografia i monograf – pojawiły się określenia: monografista (czyli monograf, autor monografii), monograficzny (od monografia), monograficznie (w związku frazeologicznym ze słowem „opracować”). Słowniki języka polskiego definiowały termin monografia jako „utwór naukowy, mający za cel zbadać głębiej pewien szczegół albo pewien dział jakiejś specjalnej gałęzi wiedzy ludzkiej” [158, s. 1036].

Kilka lat później monografia oznaczała wyczerpujące opracowanie jednego działu jakiejś nauki, jednego faktu lub okresu historycznego, dziejów jednego rodu, osoby, miejscowości [46, s. 196]. Autorzy definicji konkretyzowali zakres prac monograficznych. Nie był to już niewyraźnie opisywany jakiś przedmiot, gatunek, rodzaj, lecz określony dział nauki, fakt lub okres w historii, dzieje rodu, osoby, miejscowości. W definicji Michała Arcta znalazło się dość szczególne określenie charakteru monografii, która według autora nie jest – jak dotychczas pisało – pracą naukową, lecz utworem literackim [5, s. 193]. W pozostałych definicjach przeważała jednak opinia, że monografią jest szczegółowe opracowanie pewnej całości lub części którejkolwiek nauki [184, s. 391].

W encyklopediach z dwudziestolecia międzywojennego pojęcie monografii pojawiało się regularnie. W *Ilustrowanej encyklopedii Trzaski, Everta i Michalskiego*⁵ podkreślono, że monografia dotyczy badania jakiegoś zamkniętego tematu [77, s. 587]. To mogłoby świadczyć o jej kompilacyjnym lub historycznym charakterze. Temat miał być „zamknięty”, czyli wyraźnie wyodrębniony spośród pewnej większej całości. W leksykonie tych samych autorów podano definicję, w której nieco szczegółowiej określono przedmiot tej rozprawy nauko-

⁵ Według *Bibliografii bibliografii polskich do 1950 roku* Wiktora Hahna [66] encyklopedia ukazywała się w latach 1927-1937.

wej, tj. temat oraz życiorys, a nie jak dotychczas pisano, osoba [np. 78, szp. 1371; 50, szp. 1229; 48, s. 441].

Inne encyklopedie jako zakres treściowy monografii wymieniały: zagadnienie naukowe, jakiś przedmiot, epokę, osobę. Natomiast według encyklopedii Wydawnictwa „Gutenberg”⁶ monografia miała być odrębnym, szczegółowym przedstawieniem pojedynczego przedmiotu [186, s. 297].

Tak więc według przedwojennych słowników i encyklopedii monografią mogła być rozprawa, tworzona na gruncie wielu dziedzin wiedzy, np. historii nauki, historii, genealogii, heraldyki, biografistyki, krajoznawstwa.

Obszerniejsze definicje monografii powstały w powojennych już opracowaniach słownikowych. Słownik pod redakcją Witolda Doroszewskiego podał, że monografia jest to „praca naukowa, rozprawa poświęcona jednemu zagadnieniu, jednemu działowi jakiejś nauki, jednej osobie, miejscowości, epoce itp.” [160, s. 819]. Zbieżna znaczeniowo definicja znalazła się w słowniku pod redakcją Mieczysława Szymczaka. Dla tego autora monografia oczywiście oznaczała pracę naukową poświęconą jednemu zagadnieniu, tematowi, wydarzeniu, życiorysowi jednej osoby [159, s. 207]. Według słownika zredagowanego przez Bogusława Dunaja monografia jest z kolei obszerną pracą naukową, książką, rozprawą, która dąży do wyczerpującego (o czym pisano już w końcu XIX wieku) i wielostronnego przedstawienia wybranego problemu, zagadnienia lub jednej osoby [165, s. 536]. Na te same cechy monografii zwrócono uwagę w słowniku, który ukazał się w 1998 r., pod kierunkiem Anny Sikorskiej-Michalak i Olgi Wojniłko [164, s. 532; por. także 142, s. 325].

Charakter popularnonaukowy, a nie tylko naukowy [6, s. 207; 187, s. 111; 166, s. 739; 87, s. 338] monografii dopuszcza definicja w słowniku zredagowanym przez Halinę Zgólkową [143, s. 436; por. także 79, s. 887].

Według słownika wyrazów obcych Andrzeja Markowskiego i Radosława Pawelca, monografią jest „obszerna publikacja naukowa, rozprawa tematycznie jednorodna, dążąca do wyczerpującego przedstawienia danego zagadnienia, wybranego problemu, życiorysu danej osoby, historii danego obszaru itd.” [116, s. 509].

⁶ Według W. Hahna tomy 1-20 ukazały się w latach 1929-1933.

W powojennych encyklopediach zwracano uwagę na podobne cechy monografii: naukowy charakter rozprawy, która poświęcona została jednemu zagadnieniu, działowi nauki, epoce historycznej. Monografia, najczęściej w postaci obszernej rozprawy, dąży do wyczerpującego i wszechstronnego przedstawienia np. życia i twórczości wybitnej osoby, a także jednego utworu [128, s. 285]. Ponadto określono cel monografii, który dostrzegano w dokładnym objaśnianiu i podsumowaniu całej poprzedniej wiedzy o przedmiocie. Taki sposób definiowania świadczył o małej wartości naukowej monografii, o jej charakterze kompilacyjnym, a więc odtwórczym.

Jednocześnie przez syntezę naukową monografia daje podstawy do dalszych prac. Pozwala więc na kontynuowanie badań i sama jednocześnie temu służy. Zwrócono uwagę na to, że monografia to nie tylko specjalny typ piśmiennictwa naukowego, ale też odpowiednie przygotowanie materiału, czy też metod, które prowadzą do szczegółowego zbadania przedmiotu.

Słowniki terminów literackich określają mianem monografii jedną z podstawowych form wypowiedzi w naukach humanistycznych. W ich świetle jest to obszerna rozprawa, która w sposób wyczerpujący i wielostronny przedstawia wybrany krąg zagadnień [163, s. 293]. Wśród tematów monografii wymienia się prace dotyczące poszczególnych dzieł, pisarzy, okresów, gatunków literackich i problemów teoretycznych. Najczęściej jednak pojawia się monografia jako typ piśmiennictwa o pisarzach [153, s. 147], która w porządku chronologicznym prezentuje ich życie i dzieła na tle epoki.

Julian Krzyżanowski, w odniesieniu do dzieł monograficznych poświęconych pisarzom, zwrócił uwagę na genezę monografii. Automatyczne narastanie przyczynków, które powiększają wiedzę o pewnych zjawiskach, powoduje konieczność tworzenia nowych i doskonalszych opracowań [97, s. 206]. Monografie ułatwiają zatem orientację w wielu dziedzinach oraz przynoszą aktualne⁷ doniesienia z wybranej gałęzi wiedzy.

W rozprawie Marii Zmigrodzkiej na temat sposobu prezentacji osobowości i życia pisarza w monografii historycznoliterackiej znalazło się kilka niezwykle cennych uwag o monografii, która stanowi „wszystko o jednym”. Każda monografia

⁷ Sprawa aktualności monografii jest dyskusyjna. W przypadku monografii bibliograficznych czas ich powstania, opracowania, a potem druku może niekiedy opóźniać upublicznienie wyników badań.

traktuje swój przedmiot jako jedną, spójną całość i dostarcza informacji „o wszystkich elementach tej całości w ich wzajemnym związku” [193, s. 80] – informacji możliwie pełnych i wszechstronnych. Według autorki nastąpił jednak okres zmniejszania się udziału piśmiennictwa monograficznego wśród lawinowo przyrastającej produkcji literaturoznawstwa. Świadczy to jednoznacznie o głębokim kryzysie monografistyki. Monografia jest bowiem gatunkiem trudnym; z jednej strony wskazuje się na konieczność powstawania wciąż nowych publikacji – z drugiej natomiast istnieje opinia, że monografia jest rzeczą „nie do napisania”.

Wszechstronne ujęcie tematu w monografii podkreśla także Janina Pelcowa. Według badaczki monografie poświęcone są w całości jednemu zagadnieniu [134, s. 44]⁸.

Monografią jest praca oryginalna, której nie można odmówić naukowego celu badań. Monografista rozwija własne badania, często tworzy całe warsztaty badawcze, które mogą stać się wzorcem dla kolejnych monografistów bibliografów. Rzadko jednak pojawia się problem specjalistów opracowujących monografie. Zagadnienie to jest ważne dla informacji naukowej. Wykonawstwo monografii jest bowiem bardzo trudne. Monografii nie może więc opracować jeden autor, lecz winien tego dokonać zespół ludzi [68, s. 66; por. także 57, s. 21]. Szybkie tempo rozwoju współczesnej nauki sprawiło, że monografię uznano za mało efektywny środek rozpowszechniania wiedzy, ponieważ jest pracą bardzo pracochłonną. Dlatego ten typ piśmiennictwa został niemal wyparty przez wydawnictwa zbiorowe [139, s. 169].

Henryk Markiewicz, uznając, że monografią są prace wykonane w sposób „dokładny, wszechstronny, pogłębiony i udokumentowany”, a jednocześnie szerzej rozumiejąc termin, do monografii zaliczył opracowania wyczerpujące i źródłowe, ale inaczej stematyzowane (tzw. monografie problemowe) [114, s. 124]. Zresztą znaczenie terminu monografia w literaturoznawstwie może być jeszcze szersze i oznaczać opracowania historycznoliterackie, które zawierają jednak niewielkie grupy tematyczne lub tylko odosobnione zjawiska [112, s. 230].

⁸ Jeśli przedmiotem monografii jest konkretna osoba to praca nosi nazwę biografii, a jeśli monografista dąży do osiągnięcia stopnia naukowego – dysertacji.

Pojęcie monografii znane jest też w naukowych badaniach ludoznawczych. Autor takiej rozprawy – etnograf – „opisuje [...] zwykle w sposób możliwie wyczerpujący ze wszystkich punktów widzenia folklor jakiegoś terenu, najczęściej jednej wsi” [150, s. 72].

Z punktu widzenia edytorstwa publikacji naukowych monografiami nazywa się prace naukowe, których przedmiotem jest jedno zagadnienie, dział nauki, osoba, miejscowość, epoka. Taka praca informuje o wynikach własnych badań autorskich, a także sumuje całą poprzednią wiedzę o przedmiocie. Tak więc monografia ma na celu dokonanie nowej syntezy. Monografia zawsze oznacza publikację o charakterze naukowym, choć niektórzy z badaczy odmawiają monografii celu naukowego (w związku z jej tendencjami do analizy).

Niezwykle ciekawe są poglądy Leona Marszałka, który na tle rozważań na temat typologii publikacji naukowych, przedstawił monografię jako jeden z jej rodzajów. Punktem wyjścia dla badacza były poglądy Denisa Drogana [41], który dokonał typologii publikacji naukowych. Wydzielił mianowicie 3 typy prac: źródła pierwszego stopnia (*primary sources*), źródła drugiego stopnia (*secondary sources*) oraz źródła trzeciego stopnia (*tertiary sources*)⁹. W drugiej grupie, która ma nieco mniejszy stopień oryginalności, znalazły się monografie. Źródła drugiego stopnia – według Drogana – stanowią kompilację źródeł pierwszego rodzaju, czerpią z zamieszczanych tam osiągnięć. Prezentują więc w zasadzie informacje przetworzone,

⁹ Do pierwszej kategorii piśmiennictwa naukowego (jest ono piśmiennictwem przynoszącym nowe interpretacje i nową wiedzę) Drogan zaliczył 9 kategorii: czasopisma zawierające oryginalne sprawozdania z badań, sprawozdania z badań, sprawozdania z konferencji naukowych, sprawozdania z wypraw naukowych, publikacje urzędowe, patenty, normy, literaturę firmową, rozprawy doktorskie i habilitacyjne. Źródła drugiego stopnia (będące kompilacjami źródeł pierwszego stopnia, przedstawiają wiedzę przetworzoną, a nie nową) obejmują: czasopisma, które prezentują i komentują wyniki zawarte w źródłach pierwszego stopnia, serwisy abstraktowe i indeksowe, sprawozdania z postępu badań, książki informacyjne (encyklopedie, słowniki, przewodniki, zbiory tabel lub tablic, zbiory wzorów liczbowych), traktaty, monografie, podręczniki. W trzeciej grupie znalazły się: roczniki i spisy uczonych lub organizacji naukowych, bibliografie, przewodniki po literaturze, spisy przeglądów dotyczących postępu badań, przewodniki po bibliotekach i ośrodkach informacji, przewodniki po organizacjach – czyli publikacje nazwane przez L. Marszałka – w „zasadzie pochodnymi”, mającymi pomóc w odnalezieniu źródeł dwóch poprzednich typów.

poddane obróbce, zapewne często przystosowane do poziomu oczekiwań odbiorców. Nie przedstawiają właściwie nowej wiedzy, mającej największe znaczenie dla nauki. L. Marszałek uznaje, że monografie, choć powstają z innych materiałów źródłowych tj. ze źródeł pierwszego stopnia, to odwołują się też często do archiwalnych, czyli niepublikowanych, trudno dostępnych materiałów. Monografie służą ponadto ukazaniu nowych interpretacji, zawierają najnowsze odkrycia naukowe, stawiają nowe tezy i formułują naukowe problemy. Zastępują więc na miano prac w pełni oryginalnych.

Według L. Marszałka termin monografia jest rozciągliwy, zwłaszcza jeśli chodzi o takie określenia jak – jeden przedmiot i wszechstronne jego przedstawienie. Można traktować je różnie – bardzo szeroko lub bardzo wąsko, można zawrzeć w opracowaniu jeden lub kilka aspektów tematu. Jednocześnie monografia może kompletnie referować literaturę przedmiotu oraz interpretować ją. Marszałek twierdzi więc, że termin monografia jest bardzo pojemny. Jest to bowiem „dzieło naukowe wszechstronnie i możliwie całościowo przedstawiające jedno zagadnienie” [118, s. 78], a zapewne od autora i przyjętego tematu rozprawy zależy, jak zostanie ono opracowane.

Dla reprezentantów dziedziny informacji naukowej monografia jest jedną z najważniejszych form działalności naukowo-technicznej, źródłem informacyjnym służącym wyczerpującemu omówieniu tematu. W *Słowniku terminologicznym informacji naukowej* zdefiniowano monografię jako „dzieło naukowe wszechstronnie przedstawiające jedno zagadnienie (dziedzinę nauki, epokę, życiorys danej osoby)” [162, s. 77], czyli nawiązano do znanych już ogólnych określeń leksykograficznych i encyklopedycznych.

Jan Radożycki wskazał natomiast na odmienne formy monografii. Według niego może mieć ona postać wydawnictwa wielotomowego, seryjnego, a nawet jednego z zeszytów lub dodatków do czasopisma. Przedmiotem monografii są – w jego mniemaniu – „obszerne omówienia węzłowych zagadnień, charakterystyka najnowszych osiągnięć na tle stanu wiedzy w danej dziedzinie, oświetlenie i ujęcie problemu lub grupy problemów w szerszej perspektywie, ze wskazaniem ich powiązań z innymi gałęziami nauki i zazwyczaj z podaniem wyczerpującej bibliografii” [147, s. 228]. Żadna z do tej pory zapre-

zentowanych definicji nie zwracała uwagi na tak istotny element każdego rzetelnego opracowania naukowego, jaki stanowi bibliografia wykorzystanej literatury (H. Markiewicz domagał się tego, by monografie były dobrze udokumentowane). Tym samym monografie uznane zostały za ważne narzędzie integracyjne, które pozwala na pełniejsze przedstawienie efektów badań naukowych innym specjalistom oraz praktykom zainteresowanym konkretną działalnością.

Dzięki temu, że prace monograficzne łączą i sumują wcześniejsze wyniki badań nad zagadnieniem, są one cenne dla niespecjalistów (monografia jako publikacja popularnonaukowa), ułatwiają im orientację w poglądach na jakiś temat, co wymaga od monografisty ogromnych kompetencji. Jednocześnie J. Radożycki zwrócił uwagę, że współcześnie monografie tworzone są poza podstawową działalnością naukową, przez co powstają powoli. To powoduje, że kariera naukowa nie wymaga postawy monografisty, przebiega innym torem, a praca monograficzna nie jest tym, co zapewnia prestiż. Z tymi tezami J. Radożyckiego trudno się jednak zgodzić, zwłaszcza jeśli chodzi o nauki humanistyczne, w których badania wieńczone monografiami są niezwykle ważne, i mimo że często wywołują fale sprzeciwów czy choćby polemik, to jednak stawiają takich badaczy w gronie najwybitniejszych w reprezentowanej przez nich dyscyplinie. Monografie zyskują bowiem szerszy krąg zainteresowanych czytelników.

Dość indywidualne podejście do terminu „monografia” zaprezentował Tadeusz Górecki. Dla tego badacza monografią jest praca naukowa lub popularnonaukowa, która „wszechstronnie przedstawia badania [a nie wyniki] jakiegoś jednego problemu, osoby lub przedmiotu” [57, s. 21]. Wąską semantycznie definicję monografii opracował Adam Górski, reprezentant nauk stosowanych, dla którego oprócz znanych już cech tego piśmiennictwa, najpopularniejszą jego formą jest opis patentowy poszczególnych wynalazków, „w których nowość i istota danego wynalazku przedstawiona jest w porównaniu do aktualnego stanu i rozwoju techniki oraz spotykanych wyrobów” [58, s. 30]. Mimo to – według Adama Górskiego – monografia powinna obejmować szerokie spektrum zagadnień, np. naukowe tło przedmiotu rozprawy.

Monografia jako forma informacji bezpośredniej (oprócz dossier) może dotyczyć też zagadnień administracyjnych lub

pedagogicznych. Jest nią więc „zredagowany tekst przedstawiający dane dotyczące jakiegoś problemu na podstawie prac lub artykułów traktujących na ten temat” [132, s. 201]. Może zawierać bibliografię prac i innych artykułów, przez co czytelnik swobodnie będzie kontynuował własne badania.

Monografia należy do gatunku piśmienniczego, którego podstawową cechą jest najkompletniejsze uporządkowanie twierdzeń naukowych, które zostają wyjaśnione w ciągłym tekście. Według Jana Trzynadlowskiego jedną z najważniejszych cech monografii jest jej spójność, czyli ścisły związek składników merytorycznych i technicznych w sensie pragmatycznym, „z głównym przedmiotem opisu, z koncepcją, według której skonstruowana jest całość” [174, s. 64]. Monografia to „badawcze całościowe ujęcie określonego przedmiotu, zjawiska lub faktu ze stanowiska danej dyscypliny” [174, s. 62].

W polskim piśmiennictwie encyklopedycznym, słownikowym oraz z zakresu szeroko pojętej humanistyki podkreśla się więc dość wyraźnie kilka cech monografii. Z formalnego punktu widzenia są to najczęściej obszerne prace naukowe w postaci książki, w której ujmuje się temat w sposób wyczerpujący i wielostronny. Jednocześnie monografia jako synteza może prowadzić do podsumowania całej dotychczasowej wiedzy dostarczanej na wybrany temat i dać podstawy do dalszych, samodzielnych indywidualnych czy zespołowych badań.

Obcojęzyczne źródła wykazują duże podobieństwa w sposobie definiowania monografii. Thomas Landau nazwał np. monografią książkę, traktującą w sposób szczegółowy i systematyczny pojedynczy przedmiot pracy [101, s. 252]. Podobnie Gernot Wersig i Ulrich Neveling uznali monografię za „rozprawę dotyczącą jednego przedmiotu” [183, s. 90]. Monografią jest także każda publikacja, która nie jest wydawnictwem seryjnym.

W słownikach ogólnych można odnaleźć określenia zwracające uwagę na to, że terminem monografia nazywa się rozprawę naukową, która zawiera omówienie nie tylko jednego przedmiotu, ale nawet tylko jednego jego aspektu [182, s. 350; por. także 130, s. 430]. Pojęcie monografia służyło początkowo do określenia rozprawy na temat pojedynczych gatunków, rodzajów czy wielkich grup roślin, zwierząt i minerałów. Tak więc używano go w piśmiennictwie z dziedziny historii naturalnej [131, s. 1018-1019].

Innymi cechami monografii były: specjalna rozprawa, uczona, szczegółowa, drobiazgowa i udokumentowana, omawiająca wyczerpująco niewielki zakres wiedzy. Albert S. Hornby i Anthony P. Cowie określili monografię mianem szczegółowego sprawozdania naukowego, które obejmuje oczywiście tylko jeden szczególny przedmiot [76, s. 546]. Monografia może mieć postać książki, broszury, studium, także oddzielnej rozprawy, obejmującej nie tylko pojedynczy przedmiot, ale grupę (klasę) przedmiotów.

Monografią w piśmiennictwie amerykańskim i angielskim jest zatem rozprawa, która rozpatruje jakiś problem w sposób szeroki, dokładny i szczegółowy. Współczesne piśmiennictwo potwierdza, że monografiami są prace powstające w wielu dziedzinach wiedzy na temat jednego specjalnego tematu. Prace tego rodzaju powstają jednak tylko okazjonalnie, najczęściej dotyczą one jednej sfery rzeczywistości – historii naturalnej.

W piśmiennictwie niemieckim termin monografia używany jest od XIX wieku. Zakres tego typu pracy obejmuje pojedynczy temat, który traktowany jest jako wyodrębniona całość [106, s. 480]. Monografia ma formę dzieła piśmienniczego, dotyczącego wydzielonego przedmiotu albo pojedynczej osoby. W ten sposób określane są również przyczynki albo zamieszczone w zbiorach prac publikacje niesamoistne wydawniczo, ale również poszczególne hasła w leksykonach [70, s. 186]. Inaczej postrzega się ten problem w *Brockhaus – die Enzyklopädie*, gdzie artykuły czasopiśmiennicze, także i większych rozmiarów, nie zalicza się do monografii ze względu na ich inną formę publikacji, podzieloną periodycznie na odcinki [15, s. 87].

Monografia może mieć również postać osobnego opracowania, w jednej lub wielu związanych z sobą częściach [105, szp. 497]. Przeważnie jednak monografią jest samoistna publikacja naukowa, która zajmuje się określonym przedmiotem możliwie szeroko i w wielu aspektach.

W leksykonach zwraca się uwagę na to, że monografia wyróżnia się naukowym przedstawieniem wyodrębnionego problemu, dzieła literackiego lub osoby w celu możliwie wszechstronnej, dokładnej i podsumowującej analizy [121 1974, s. 511]. W jednym z nowszych wydawnictw encyklopedycznych monografię definiuje się jako zamkniętą rozprawę naukową, dotyczącą ograniczonego przedmiotu poddanego ocenie [15, s. 87]. W definicjach niemieckojęzycznych podkre-

śla się więc dość silnie walory nie tylko naukowe rozpraw monograficznych, ale też i wartości krytyczne, oceniające takich prac.

We francuskich słownikach i encyklopediach położono główny nacisk na kompletność i szczegółowość monografii oraz ograniczenie jej tematyki. Monografią jest studium, którego tematyka ogranicza się do kwestii naukowych [59, s. 3439], historycznych, geograficznych, literackich, obejmujących opis jednego regionu lub życia osoby [102, s. 949; 127, s. 237; 38, s. 745; 40, s. 1207; 39, s. 4353]. Ważną cechą monografii jest wyczerpujące potraktowanie tematu. Podkreśla się również to, że ograniczenia tematyki dokonuje się specjalnie, z rozmysłem. Można więc wyciągnąć wniosek, że takie zawężenie przedmiotu jest przypisane monografii i nie powoduje obniżenia naukowej wartości rozprawy.

Bogate w definicje monografii jest także encyklopedyczne piśmiennictwo radzieckie (wszystkie definicje pochodzą z okresu sprzed przemian geopolitycznych) – zarówno o zakresie uniwersalnym, jak i z dziedziny bibliologii. W piśmiennictwie tym monografią¹⁰ nazywa się pracę naukową lub popularnonaukową, która wszechstronnie i w pełni bada przedmiot lub zagadnienie monografii [171, s. 166]. Jest to dzieło w postaci książki lub broszury, które zawiera pełne badania jednego problemu lub tematu. Monografię pisać może jedna lub wiele osób, które analizują i oceniają naukowe koncepcje i teorie czy fakty, rozwijają naukową myśl i tworzą podstawy do dalszego rozwoju nauki. Takiej pracy towarzyszą zazwyczaj: obszerna bibliografia, indeksy, przypisy [85, s. 359].

Aleksandr I. Michajłow, Arkadij I. Czerny i Rudzero S. Gilarewski wymienili monografię wśród źródeł informacji naukowej. Definiowali ją jako pracę naukową lub popularnonaukową, która wszechstronnie przedstawia badania jakiegoś jednego zagadnienia, problemu lub przedmiotu [122, s. 77]. Tak zdefiniowana praca wyróżnia się ściśle określonym planem, wszechstronnym ujęciem przedmiotu lub zjawiska.

Według *Wielkiej encyklopedii radzieckiej* monografia jest pracą naukową, gdyż bada i analizuje, stawia nowe hipotezy i rozwiązania [12, s. 526]. W piśmiennictwie radzieckim pod-

¹⁰ Podobnie jak w piśmiennictwie polskim monografia jest synonimem starszego terminu – traktat.

kreśla się więc nie tyle jednostkowość przedmiotu pracy, co jego wszechstronne ujęcie oraz niezwykle cenny aparat pomocniczy.

Podstawowe źródła informacji innych narodów przytaczają podobne cechy monografii jako opracowania naukowego. Czeski słownik terminów z dziedziny nauki o książce definiuje monografię (także literaturę monograficzną), eksponując jej istotne miejsce w całej produkcji wydawniczej, jako dzieła naukowego, z wyczerpującą analizą jednego tematu, wydarzenia albo wąsko zakreślonej części dziedziny naukowej. Obejmuje z reguły obszerne, naukowe informacje i aparat bibliograficzny [178, s. 65; 144, s. 933].

W encyklopediach włoskich definiuje się monografię jako pracę naukową wyszczególniającą główne tematy rozprawy [43, s. 458]. W encyklopediach byłej Jugosławii zwrócono uwagę na ograniczenie treści monografii do jednego określonego zagadnienia z zakresu szeroko pojętej nauki lub kultury [60, s. 188]. W tym piśmiennictwie dopuszcza się, by monografia miała postać książki lub artykułu, w którym jeden temat opracowany został kompleksowo. Jednostkowość tematu monografii przewija się we wszystkich hiszpańskich definicjach terminu. Monografią jest specjalne studium jednej, określonej nauki [1, s. 883; 36, s. 891]. Ten szczegółowy traktat opisuje część jednego tematu lub zagadnienia. Monografia podejmuje zazwyczaj bardzo ograniczony temat, ale dzięki temu opracowany jest on dokładnie i drobiazgowo.

1.3. Miejsce monografii wśród innych publikacji naukowych

Ważnym problemem, wartym by poświęcić mu nieco uwagi, jest miejsce monografii wśród innych typów dokumentów. Jest to o tyle istotne, że łatwo można zauważyć rolę, jaką przypisuje się monografiom.

Najwięcej materiałów dotyczących tego zagadnienia znajduje się w opracowaniach z zakresu informacji naukowej. Monografiom przypada najczęściej miejsce wśród prac naukowych

[29; por. także 30, s. 36], które realizację tematu poprzedzają nowymi badaniami oraz wnioskami, zawierającymi nowe rozwiązania. Podobne miejsce zajmują zresztą zarysy, przyczynki, dysertacje, sprawozdania naukowe i recenzje. Monografie mogą więc stanowić źródło informacji. Wiele książek – w tym monografie, podręczniki i materiały konferencyjne – odgrywa olbrzymią rolę w komunikacji naukowej ze względu na „sposób przedstawienia problemu, konstrukcję zewnętrzną dzieła, jego zakres i przeznaczenie” [21, s. 40].

Barbara Sordylowa, konstruując szczegółowy podział dokumentów, wymieniła monografię jako typ dokumentu wydzielony na podstawie formy piśmienniczej (obok tekstów źródłowych, publicystyki, podręczników, powieści, spisów bibliograficznych, encyklopedii i słowników) [167, s. 46-48; 169, s. 83]. Należy ją także traktować jako formę piśmienniczą typową dla książki upowszechniającej oryginalne opracowania autorskie (nie dotyczy to syntez, wstępów do nauk, dysertacji).

Dionizy Gajewski – umieszczając monografie w jednej kategorii razem z bibliografiami, kartami dokumentacyjnymi, czasopismami referującymi, opracowaniami przeglądowymi, analitycznymi i syntetycznymi – zaliczył je do opracowań informacyjnych [53]. Wszystkie te prace stanowią podstawowe narzędzia informacyjne o wartościach informujących a nie naukowych. Także A. Górski umieścił monografie wśród wydawnictw informacyjnych [58, s. 26-30].

Według Anny Sitarskiej i Hanny Zasadowej monografie znalazły miejsce wśród podręczników i stanów badań, traktowanych jako bezpośrednio informatory, które wobec braku innych materiałów źródłowych, mogą stanowić źródło poszukiwanych wiadomości [154, s. 127-130]. Monografie wraz z wydawnictwami zbiorowymi, podręcznikami, instrukcjami, materiałami kongresowymi, wydawnictwami oficjalnymi i urzędowymi, wielotomowymi i seryjnymi stanowią więc książkowe wydawnictwa pierwotne [57, s. 21].

L. Marszałek dokonał własnego podziału publikacji naukowych i poszczególne grupy publikacji wydzielił na podstawie kryteriów funkcjonalnych, czyli według celów zakładanych przez autorów oraz potrzeb czytelniczych. L. Marszałek zmierzał do stworzenia takiego podziału, który uwzględniałby wszystkie rodzaje publikacji naukowych, także i wydawnictw ciągłych, a nie tylko książkowych [118, s. 71-72]. Wydzielił

wśród nich: publikacje badawcze¹¹, przeglądowe¹², dydaktycznonaukowe¹³ oraz informacyjne¹⁴. Monografia jest więc jedną z odmian publikacji badawczych występujących w polskim wielogatunkowym piśmiennictwie naukowym (z wyłączeniem traktatu, dysertacji i źródła). W innym z podziałów, który objął dokumenty naukowe, zawodowe, dydaktyczne, popularne, literaturę piękną dla dorosłych oraz dla dzieci (podział na podstawie cech piśmienniczych), L. Marszałek wymienił wśród prac pierwszej grupy publikacje informacyjne (encyklopedie, słowniki, bibliografie i kompendia) oraz badawcze, w tym monografie (wraz ze sprawozdaniami z wyników badań, materiałami z konferencji naukowych, publikacjami źródeł) [117, s. 12-15].

Monografia stanowić więc może narzędzie informacyjne, naukowe, które przyspiesza postęp w wielu dziedzinach wiedzy, obok tak istotnych materiałów, jak np. dysertacje, podręczniki, instrukcje, sprawozdania, almanachy, encyklopedie i słowniki.

1.4. Typy monografii

Nauki humanistyczne, badając przedmiot rozprawy z własnego punktu widzenia, dążą do ujęcia całościowego. Za pracomocne uznaje się więc posługiwanie metodami pomocniczymi, wyrastającymi z nauk pokrewnych. W naukach niehumanistycznych natomiast, monografista może opierać się tylko na badaniach uwzględniających punkt widzenia danej

¹¹ Publikacjami badawczymi są te prace, w których przedstawiono wyniki własnych badań autora lub autorów. Przeznaczone są głównie dla pracowników nauki.

¹² Przedstawiają one stan nauki w danej dyscyplinie lub dziedzinie. Ich przeznaczeniem jest pomoc dla pracowników nauki oraz kadr wysoko kwalifikowanych.

¹³ Do tej grupy publikacji zaliczone zostały prace o założeniach dydaktycznych, przeznaczone dla studentów wyższych uczelni oraz uczestników kształcenia podyplomowego.

¹⁴ Wśród tych opracowań znalazły się m.in. encyklopedie, słowniki, bibliografie, przeglądy dokumentacyjne, które służą studentom, kadrom wysoko kwalifikowanym, pracownikom obsługi nauki i rozwoju.

dyscypliny naukowej (dla nich również można zaadaptować „instrumentarium nauk pokrewnych”) [174, s. 62-63]. Te i inne cechy wpływają na różnorodność, a tym samym na powstanie wielu rodzajów monografii.

Już w XIX wieku pojawiły się pierwsze, nieśmiałe i dosyć ubogie kategoryzacje monografii. W *Słowniku języka polskiego* pod redakcją Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego i Władysława Niedźwiedzkiego autorzy wydzielili: monografię historyczną oraz monografię naukową [158, s. 1036]. Jako przykłady tego typu wydawnictw wymieniono monografie: Kazimierza Wielkiego, Rewolucji Francuskiej oraz konia.

Słownik poprawnej polszczyzny PWN z 1980 r. również wymienił monografię historyczną [161, s. 349], natomiast słownik pod redakcją Mieczysława Szymczaka: biograficzną, ponownie historyczną, językoznawczą i literaturoznawczą [159, s. 207], zawężając tym samym zastosowanie terminu do badań prowadzonych w obrębie nauk humanistycznych i społecznych. Znana jest ponadto monografia muzyczna [143, s. 436].

Publikacja Jadwigi Marchlewskiej jako teoretyczny wykład wprowadzający do badań nad techniką opracowywania monografii w naukach podstawowych i technicznych – sugeruje rozróżnienie dwóch poziomów monografii: naukowego oraz popularnonaukowego. Monografie popularnonaukowe, jako wytwory poprzedniego stulecia, powstawały w związku z „koniecznością popularyzacji szybko następujących po sobie wielkich odkryć naukowych i technicznych” [113, s. 15], opracowywane przez znanych uczonych, profesorów uniwersyteckich. W opozycji do tego typu piśmiennictwa powstają monografie naukowe.

Charakter wykorzystanych w monografiach materiałów pozwala z kolei na rozróżnienie: monografii oryginalnej, czyli prezentującej wyniki własnych badań autora (takie dzieło ma charakter syntetyczny, odkrywczy, ukazuje nowe spojrzenie na dany przedmiot, choć może on być już dobrze znany) oraz monografii kompilacyjnej, która obejmuje „analizę i interpretację licznych prac różnych autorów, przy czym może nie zawierać wielu wyników własnych badań autora, które stanowią jedynie fragment monografii” [113, s. 16]. Tego typu monografia ma walor analityczny. Monografię kompilacyjną, a właściwie jej odmianę – monografię dokumentacyjną – wyodrębnił Antoni Leszczyk. Tym określeniem nazwał prace zawie-

rającą streszczenie wyników publikacji wielu autorów, ponadto analizę oraz interpretację zebranego materiału [104, s. 41]. Ten typ monografii pełni więc funkcję krytyki piśmiennictwa.

Pozostając w kręgu monografii z zakresu nauk technicznych, można wydzielić także monografie techniczne lub naukowo-techniczne (jako jedną z form książki naukowo-technicznej), rozstrzygające „pewne konkretne zagadnienia naukowe” [173, s. 367]. Cechą charakterystyczną tych monografii jest ich zakres. Obejmują one zazwyczaj węższe dyscypliny naukowe lub wybrane istotne zagadnienia. Ujmują je w sposób „wyczerpujący, głęboki i nowoczesny”. Najważniejsze jest jednak to, że taka monografia wyróżnia się nowatorstwem treści i ujęcia tematu. Tego typu cechy posiadają – według Adama T. Troskolańskiego – prace doktorskie, rozprawy habilitacyjne i monografie naukowe. Trzeci z wymienionych typów to prace poświęcone obszernym i doniosłym zagadnieniom naukowym lub dyscyplinie naukowej, prezentujące całokształt badań teoretycznych i doświadczalnych (podkreślony został ich syntetyczny i twórczy charakter). Zebranie przez badacza obszernego materiału źródłowego pozwala na prowadzenie samodzielnych studiów z danej dziedziny wiedzy.

Monografie naukowe przedstawiają często subiektywne sądy monografisty, jego własne interpretacje omawianego zagadnienia. Za istotną cechę monografii naukowej uchodzi również „jednolite stanowisko metodologiczne”, stanowi ono bowiem „demonstrację konsekwentnego rozumowania” monografisty [195, s. 167].

Podział na monografie naukowe i popularnonaukowe stosowany jest także wobec monografii lokalnych miast, powiatów, ziem i wsi. Problem „naukowości” monografii jest właśnie widoczny wśród tego rodzaju publikacji. Monografie naukowe wyróżniają się tym, że powstają w naukowych instytucjach i ośrodkach, oparte są na szerokiej dokumentacji źródłowej (sięgają do materiałów historycznych). Monografie popularnonaukowe są nie mniej istotne dla rozwoju monografistyki lokalnej i niełatwiejsze do opracowania niż specjalistyczne monografie naukowe [por. 42, s. 67-83]. Czerpią jednak z powstałego już piśmiennictwa. Przystąpienie do stworzenia takiej monografii jest więc możliwe dopiero wtedy, gdy prace nad regionem są odpowiednio zaawansowane. Dzieła popularnonaukowe mają więc – według Zenona Guldonia – wszelkie

znamiona pracy kompilacyjnej (jedynie ujęcia najambitniejsze sięgają do materiałów źródłowych).

Monografia osady i regionu może zyskać charakter syntetyczny (monografia naukowa) lub analityczny (monografia popularnonaukowa). Obejmuje bardzo różnorodną tematykę. Wszelkstronnie ukazuje przeszłość i terażniejszość osady, z uwzględnieniem takich spraw jak: historia, środowisko geograficzne, struktura gospodarcza, kultura itd. [65, s. 119].

Bardziej szczegółowy podział monografii lokalnych (w zależności od tematyki) obejmuje aż 6 głównych jej rodzajów. Są to: monografie urbanistyczne, architektoniczno-urbanistyczne, geograficzno-gospodarcze, historyczne, etnograficzne i ogólne. Pierwszy z typów monografii przedstawia rozwój osad, zmiany układu przestrzennego w ciągu określonego czasu, powiązania komunikacyjne z większym regionem, urządzenia komunalne i socjalno-kulturalne. Monografie, które poza wymienioną tu problematyką zajmują się obiektami budowlanymi, nazywa się monografiami architektonicznymi. Pracą związaną z zagospodarowaniem przestrzennym miast jest też monografia geograficzno-gospodarcza, prezentująca materiały dotyczące planowania życia na jakimś terenie.

Nieco inny charakter mają monografie historyczne, które pozwalają na poznanie lokalnych, regionalnych dziejów, ale także oddziałują na świadomość społeczną oraz stymulują procesy integracyjne wśród mieszkańców. Podobne cele ma osiągać monografia etnograficzna, przedstawiająca kulturę ludową regionu.

Celem monografii ogólnych jest natomiast całościowy „portret” osady. Musi on ująć wszelkstronnie zagadnienia przeszłości i terażniejszości. Chcąc zaprezentować pewien teren w sposób zintegrowany, należałoby tworzyć różne monografie lokalne – geograficzne, przyrodnicze, językoznawcze i artystyczne [65, s. 120-122].

Jeszcze inny charakter ma typ monografii wymieniony przez Oskara Langego w dziele *Ekonomia polityczna* [100]. Jest to systematyczna monografia przedmiotu, która stanowi wykład ekonomii politycznej oraz podstawowych zagadnień tej dyscypliny. L. Marszałek nazwał tę pracę monografią systemową, czyli monografią, która poświęcona jest „większemu obszarowi wiedzy, całej dyscyplinie, pewnemu «systemowi nauki»” [118, s. 75].

Wśród monografii tworzonych na gruncie nauki o literaturze (oprócz monografii biobibliograficznych) Piotr Chmielowski wydzielił rzadko spotykany w wypowiedziach rodzaj – monografię krytyczną. Przedstawia ona utwór, pisarza, gałąź literacką lub okres w dziejach literatury. Doskonałość i obfitość owych monografii – według P. Chmielowskiego – jest jedną z największych pomocy dla historyków literatury [22, s. 225]. W zasadzie więc monografie krytyczne odpowiadają niektórym definicjom monografii. Są to właściwie monografie naukowe lub popularnonaukowe, które w sposób – można się domyślać – krytyczny prezentowały osiągnięcia nauki o literaturze. Dziś jednak tej nazwy się nie używa.

Współcześnie w dziedzinie literaturoznawstwa najbardziej chyba znaną odmianą monografii jest monografia literacka, czyli „wyczerpujące opracowanie twórczości jednego pisarza lub wybranego zjawiska (np. utworu, gatunku lit.), sumujące krytycznie całą dotychczasową wiedzę o przedmiocie” [69, s. 685]. Początkowe prace literaturoznawców wyróżniało dążenie do uchwycenia psychiki twórcy, a w niej poszukiwano odzwierciedlenia ducha narodu lub epoki. Monografisci chętnie eksponowali wychowawcze walory dzieł. Dziś próbują zachowywać odpowiednie proporcje między obrazem pisarza a opisem oraz interpretacją jego działalności.

J. Trzynadlowski zwrócił uwagę na dwojaki charakter monografii. Bywają one więc pracami problemowymi, gdy ich przedmiotem jest problem, który nie funkcjonuje autonomicznie w świecie pozabadańczym. Poza takimi dziełami istnieją prace konstrukcyjne, bo z istniejącego materiału (dokumentów, źródeł, obcych tekstów, wycień, obserwacji, pomiarów itd.) monografista konstruuje „uporządkowaną i uargumentowaną syntezę” [174, s. 63]. Podział ów prowadzi do wyróżnienia monografii naukowych (syntez) i popularnonaukowych (analiz). Autor wydzielił jednak dalsze rodzaje monografii. Te prace, które prezentują materiały dokumentacyjne, nazwał monografiami materiałowymi (do monografii materiałowych zaliczył monografie bibliograficzne).

H. Markiewicz wyróżnił monografie problemowe, czyli obejmujące pewne węższe zagadnienia dotyczące twórczości pisarza, np. jego styl, szczególną tematykę dzieł itp. Monografia problemowa daje opis jednego, wyraźnie wyodrębnionego problemu [114, s. 124-125].

W naukach humanistycznych znane są także pojęcia monografii historycznoliterackiej (np. pewnych utworów literackich), biograficznej, językoznawczej, glottodydaktycznej.

W tytułach przebadanych publikacji pojawiły się również określenia: monografia muzykologiczna (utworów muzycznych, wybitnych sylwetek twórców muzyki, repertuaru zespołów), pedagogiczna, folklorystyczna, socjologiczna (pewnych problemów szczegółowych tych dziedzin), przyrodnicza (fauna i flora terenów), krajoznawcza (przedmiotem może być region, gmina, miasto, wieś czy dzielnica), artystyczna (omawiająca twórczość artystów), planowania (dotycząca jednostki miejscowej – równa zakresowi monografii urbanistycznej), geograficzno-historyczna (regionów historycznych oraz mniejszych terenów – miast i powiatów), hydrograficzna (badająca źródła ujęć wodnych), kliniczna (monografie leków), przyrodniczo-łowiecka (gatunków zwierzyny łownej), hydrologiczna (zbiorników wodnych), faunistyczna (gatunków zwierzęcych najczęściej występujących na danym terenie), wędkarska (prezentująca najlepsze tereny połowów), historyczno-artystyczna (ciekawych zabytków regionalnych), historyczno-gospodarcza (miast i gmin) oraz turystyczno-krajoznawcza (prezentująca region wraz z najciekawszymi zabytkami).

1.5. Definicje monografii bibliograficznej

Po raz pierwszy świadomie określenia monografia bibliograficzna użył w 1925 r. Karol Badecki w dziele *Literatura mieszczańska w Polsce XVII wieku. Monografia bibliograficzna* (Lwów 1925). Termin ten stosowany jest tylko w Polsce i to w wąskim gronie humanistów – bibliologów i filologów, którzy traktują książkę jako przedmiot badań. Monografie bibliograficzne wśród różnych opracowań bibliograficznych należą do rzadkości. Są bardzo trudne do skonstruowania, wymagają od monografisty gruntownego przygotowania naukowego, niezbędnego, by powstało opracowanie o charakterze syntetycznym, „a nie mechaniczne zestawienie suchych opisów”¹⁵ [96, s. 420].

¹⁵ Takie potraktowanie monografii bibliograficznej ze strony Juliana Krzyżanowskiego wydaje się nieco krzywdzące.

Gatunek monografii bibliograficznej jako odmiany monografii pojawiał się nie tylko w opracowaniach specjalistycznych z dziedziny bibliologii. W *Wielkiej encyklopedii powszechnej PWN* wymieniono tylko 2 rodzaje monografii – bibliograficzną, która dotyczy pojedynczych dzieł (np. praca Ludwika Bernackiego *Pierwsza książka polska. Studium bibliograficzne* Lwów 1918) oraz monografie jednej osoby, które nazywa się biografiami [185, s. 441].

Większość definicji monografii bibliograficznych pochodzi jednak ze specjalistycznych opracowań z dziedziny bibliologii, bibliografii i informacji naukowej.

Jedną z najdawniejszych definicji podał Stefan Vrtel-Wierczyński, który na marginesie swoich poglądów na temat bibliografii oraz jej najważniejszych celów, napisał: „Zwrócić należy następnie uwagę na potrzebę opracowania monografii bibliograficznych o największych twórcach, najważniejszych wydarzeniach dziejowych czy literackich itd.” [179, s. 203]. Podobnie wyraził się w odniesieniu do czasopism XVIII-XX wieku.

Według S. Vrtela-Wierczyńskiego monografia miała być jedną z form bibliografii specjalnych. Każda bowiem nauka „powinna mieć swoją własną bibliografię, opracowaną wyczerpująco i systematycznie, przystosowaną do jej potrzeb, obejmującą jej całokształt” [179, s. 197]. Bibliografia ze względu na jej istotę, cele i zadania jak część metodologii nauk – dostarcza związanym z nią naukom (np. historii literatury) wiadomości, które pozwalają na identyfikację i chronologizację dzieł piśmienniczych. Rozwój nowych metod postępowania naukowego stosowanych przez przedwojennych monografistów, przyczynił się do stworzenia z niedocenianej wcześniej bibliografii trudnej i precyzyjnej sztuki opisu i systematyzacji dzieł.

W powojennym opracowaniu dotyczącym teorii i historii bibliografii S. Vrtel-Wierczyński nie wydzielił monografii bibliograficznych, ale wśród bibliografii opisał bibliografie porównawcze, których autorzy zastosowali cały zestaw metod: historycznych, graficznych i typologicznych, aby na ich podstawie ustalić fakty. Szczególnie często – według Vrtela – metody te uznaje się za podstawowe w inkunabulistyce, ponieważ tam należy dochodzić filiacji i chronologii wydań, np. przez porównywanie czcionek. Uciekając się natomiast do metody biobibliograficznej, uzyskuje się inny typ opracowania bibliograficznego – biobibliografię, czyli połączenie biografii i bibliografii. Metody postępowania naukowego świadczą o tym, że biblio-

grafie porównawcze i monografie bibliograficzne mają wiele cech wspólnych, choć nie można ich mimo to utożsamiać.

Celem bibliografii jest badanie książek – dawnych i współczesnych. Bibliografia „analizuje je ze swego punktu widzenia, opisuje, klasyfikuje i systematyzuje; opisy ich układa w całości syntetyczne i kompozycyjne, mając przede wszystkim na celu prawidłową informację o książkach w przeszłości i teraźniejszości” [181, s. 216-217]. Według Adama Łysakowskiego bibliografia zajmuje się opisem i układaniem opisów w spisy bibliograficzne, „poznaje i podaje bibliograficzne cechy wydania związane z jego formą wyrazową, treścią i postacią” [109, s. 30].

Według tego samego badacza monografią bibliograficzną jest rozprawa omawiająca książkę (lub czasopismo) w całości kształcie postaci, wyrazu i treści. Przez postać książki rozumie się przedmiot fizyczny, mający swój kształt, wymiar, ciężar. Jest to także sposób zapisu treści – rękopiśmienny lub drukowany, krój i stopień czcionki. Bardziej skomplikowana wydaje się definicja „wyrazu”. Na każdą książkę składają się znaki wyrazowe, które odzwierciedlają myśl autora. „Wyraz” nie oznacza jednak wyglądu tekstu, ani tym bardziej jego treści. Ważne jest jednak to, w jaki sposób książka wyraża daną treść: prozą, wierszem, w formie rozprawy lub podręcznika, w wykładzie przejrzystym lub mętnym, w języku ojczystym, przekładzie, pod taką samą lub zmienioną tytulaturą. Monografistę interesuje więc budowa wyrazowa i piśmiennicza oraz wydawnicza kompozycja formalna. Książka jest wyrazem – układem wyrazów, formą wyrazową i stanowi budowę formalną. Treść, czyli znaczenie tekstu książki, interesuje natomiast bibliologię jako sposób zaprezentowania oraz znaczenie wypowiedzi, poglądów i twierdzeń zawartych w książce [109, s. 18-19]. Bibliografia zajmuje się więc całością książki.

Tak szerokie wyznaczenie zadań monografii bibliograficznej powoduje, że w krąg zainteresowań bibliografa wchodzi zagadnienia związane z historią i ekonomiką przemysłu książki, dzieje sztuki stosowanej (postać zewnętrzna)¹⁶, językoznawstwo i logika (forma wyrazowa)¹⁷ oraz inne dziedziny nauki związa-

¹⁶ Papiernictwo, drukarstwo, introligatorstwo.

¹⁷ Rozbicie całości przedmiotu rozprawy na rozdziały, ustępy, sposób ich rozmieszczenia, znakowania. Ocenie poddaje się sprawność wykładu dla użytkownika społecznego, „czytelność” tekstu, jasność języka, przejrzystość układu, formę publikacyjną książki – tytulaturę, przedmowę, spis treści, streszczenie, indeksy.

ne z treścią książki¹⁸. Zadaniem bibliologii jest pogodzenie i połączenie tych wszystkich dziedzin. Książką jest bowiem zespół tych trzech elementów, których opis powinien znaleźć się w monografii bibliograficznej.

Zasadnicza różnica między monografią bibliograficzną a spisem bibliograficznym – według A. Łysakowskiego – polegać ma na tym, że rozprawa monograficzna poświęcona jest jednostkowemu wydaniu. Natomiast bibliografowie w zasadzie „mają na oku głównie albo nawet wyłącznie te prace, które dają obraz większych obszarów świata książek, opisują zbiory jednostek bibliograficznych czyli indywidualne zespoły bibliograficzne, tzn. wydawniczo-piśmiennicze (nie: biblioteczne), jednego kraju, oznaczonej dziedziny, lub odnoszące się do pewnego zagadnienia, osobistości itd.” [109, s. 33]. Monografie bibliograficzne opisują poszczególne wydawnictwa, a spisy bibliograficzne zestawiają zespoły wydań różnych dzieł, czyli zespoły bibliograficzne.

Podobne sprawy, czyli jednostkowy przedmiot i naukowy charakter takiej pracy, podkreśla Maria Dembowska. Monografia bibliograficzna w formie wykładu opisuje wyniki badań poświęconych indywidualnemu dokumentowi, jego cechom wydawniczo-formalnym oraz treściowym [34, s. 168]. Przez wydawniczo-formalne rozumie się zespół informacji zawartych w tytułaturze dokumentu oraz charakteryzujących postać zewnętrzną i formę wydawniczą dokumentu. Należy też do nich zaliczyć elementy określające formę piśmienniczą i treść dokumentu. Cechami wydawniczo-formalnymi są więc: autorstwo, tytuł, adres wydawniczy lub cytata wydawnicza, forma wydawnicza i piśmiennicza, format, objętość. Do treściowych

¹⁸ Sądy o wartościach naukowych książek przejmują się z innych dziedzin. Sama bibliologia daje opis treści, ustala przynależność dzieła do jednej lub kilku dyscyplin naukowych, wzajemne powiązanie składników książki – bada się w ten sposób celowość formy wyrazowej i szaty zewnętrznej, zależności zawartości druku od poziomu i przewidzianej z góry objętości, np. artykułu czasopiśmienniczego; bada się też związki bibliograficzne dzieł z innymi utworami. Chodzi tu przede wszystkim o związki tematyczne, metodologiczne – w przypadku przeróbek, tłumaczeń. Analizuje się przeznaczenie dzieła dla określonego kręgu odbiorców, jego ideologiczne i wychowawcze walory, oddziaływanie społeczne, historyczne, poziom czytelności, aktualność treści. W oparciu o krytykę i historię poszczególnych nauk ustala się miejsce dzieła w kulturze narodowej lub powszechnej.

zaliczymy natomiast „cechy określające treść dokumentu, tj. przedmiot i jego ujęcie” [34, s. 166].

Pod wpływem twierdzeń Łysakowskiego pozostają także poglądy J. Pelcowej, która co prawda nie określa szczegółów tego typu publikacji, stwierdza natomiast, że jest to obszerna praca bibliograficzna, poświęcona opisowi jednostkowego dzieła [134, s. 79]. Również Marta Burbianka zwróciła uwagę na źródło monografii bibliograficznych – rozwinięte badania bibliograficzne [20, s. 48]. Monografia bibliograficzna jako praca naukowa przedstawia w formie wykładu wyniki badań nad jednym dokumentem. Opisuje się w niej cechy wydawniczo-formalne i treściowe przedmiotu, który traktuje się wyczerpująco [149, s. 80].

Według Heleny Hleb-Koszańskiej badania bibliograficzne ograniczone są w monografii bibliograficznej do jednego tylko tekstu w jednym lub wielu wydaniach. Celem takiego badania jest przeanalizowanie formy piśmienniczej i podobieństw strukturalnych w porównaniu z innymi publikacjami oraz analiza strony wydawniczo-drukarskiej [75, s. 12].

Te właśnie poglądy stanowiły podstawę definicji terminu w *Encyklopedii wiedzy o książce*, gdzie przyjęto, że monografia bibliograficzna jest to „rozprawa naukowa, mająca za przedmiot określoną książkę lub czasopismo, ujmująca je od strony piśmienniczej lub wydawniczej, historii (zwłaszcza związków bibliograficznych) oraz elementów bibliograficznych (autorstwo, tytuł, rok wydania itp.)” [51, szp. 1558].

Podobne zdanie zaprezentowane zostało w zeszycie *Materiałów Szkoleniowych CINTE* pod redakcją Adama Jarosza i Zbigniewa Zmigrodzkiego, w których spośród różnych rodzajów opracowań bibliograficznych wydzielono monografie o charakterze naukowym w postaci omówienia lub spisu bibliograficznego jednego tylko dzieła (dokumentu). Dzieło takie poddane zostaje analizie we wszystkich aspektach wydawniczo-formalnych i treściowych. Szersza definicja monografii bibliograficznej dotyczy pojęcia używanego przez historyków literatury, dla których monografią bibliograficzną jest „oparty na pełnej kwerendzie i bliski kompletności spis dzieł na ściśle określony i wyraźnie wyodrębniony temat” [148, s. 30].

Najnowsze kompendium wiedzy na temat teorii i metodyki bibliografii definiuje monografie bibliograficzne jako opracowania „będące studiami naukowymi, przedstawiającymi wyniki

badań nad jednym tylko dokumentem (książką bądź czasopi-
smem), rozpatrywanym i analizowanym za pomocą metod
bibliograficznych, we wszystkich aspektach wydawniczo-for-
malnych i treściowych” [11, s. 40]. Jednocześnie wprowadzo-
no zastrzeżenie w stosunku do bibliografii osobowych podmio-
towo-przedmiotowych, zwanych przez historyków literatury
monografiami bibliograficznymi. Z. Żmigrodzki podkreślił, że
tych dwóch typów opracowań nie można z sobą utożsamiać –
i tak też poczyniono w tym opracowaniu.

Pięć lat po ukazaniu się *Encyklopedii wiedzy o książce*
wydano *Encyklopedię współczesnego bibliotekarstwa pol-
skiego*, w której znalazła się definicja J. Pelcowej, określająca
monografię bibliograficzną jako wyczerpujące studium w
postaci rozprawy lub spisu bibliograficznego, ewentualnie obu
form jednocześnie. W tego typu pracy może znaleźć się omó-
wienie („w całościach postaci, wyrazu i treści”) jednego lub
wielu dzieł, które łączy osoba autora, temat lub forma. Defini-
cja ta wykracza poza prezentowane powyżej poglądy bibliolo-
gów, starając się pogodzić je z odmiennym stanowiskiem filo-
logów [52, s. 215].

Aleksandra Mendykowa także proponowała, by w zakres
monografii włączyć nie jedno dzieło, lecz kilka poddanych
szczegółowej analizie bibliologicznej (czasem typograficznej)
i treściowej¹⁹ [120, s. 25]. W takim opracowaniu powinny
znajdować się omówione wyniki badań, przedstawione indywi-
dualne cechy poszczególnych dokumentów, ich kolejnych
wydań i wariantów.

Kompromis w sposobie definiowania pojęcia monografii
bibliograficznej wprowadziła Elżbieta Słodkowska. Autorka
zauważyła, że termin zaczyna być rozumiany coraz szerzej
przez pracowników dokumentacji historycznoliterackiej. Wła-
ściwie każde szczegółowe i kompletne opracowanie bibliogra-
ficzne jednego, często rozlegle traktowanego tematu, nazywa-
my monografią bibliograficzną [155, s. 91]. Podobne poglądy
wyraził zresztą Jerzy Starnawski, gdyż uznał, że „bibliografii

¹⁹ Według A. Mendykowej bibliografię interesuje książka jako całość – ele-
menty księgoznawcze i treściowe. Bibliograf analizuje więc: materiał, obję-
tość, format, oprawę, rodzaj i charakter tekstu, kompozycję piśmienniczą
i formę publikacyjną książki (tytułatura, przedmiot, streszczenia, indeksy,
spisy treści). W przypadku treści bibliograf zajmuje się jedynie informacjami
o charakterze encyklopedycznym, orientującym.

poświęconej szczegółowemu tematowi, wykonanej dokładnie i precyzyjnie, przysługuje miano monografii bibliograficznej” [170, s. 29].

Niezmiennie podkreślany jest natomiast naukowy charakter takiej pracy. Cechami monografii bibliograficznej, według E. Słodkowskiej, są: kompletność, naukowość i rozwinięta metoda opracowania bibliograficznego. Nie są to jednak cechy, które jednoznacznie odróżniają monografie wśród bibliografii, najczęściej przyjmujących formę spisu bibliograficznego. Każda z bibliografii może dążyć do kompletności, każda może także z założenia zostać przeznaczona dla odbiorcy z kręgu nauki. Tak więc indywidualnych cech monografii bibliograficznych należy poszukiwać w stosowanych metodach. Na zakończenie swoich rozważań Słodkowska zaproponowała używanie jednej definicji monografii bibliograficznej, którą można zastosować zarówno w stosunku do opracowań bibliologicznych, jak i filologicznych (jest to stanowisko odmienne od zajętego przez Z. Zmigrodzkiego). Monografią nazwała więc „wyczerpujące studium, opracowane w formie rozprawy lub spisu bibliograficznego, ewentualnie łączące te dwie formy, które opisuje jedno lub zbiór dzieł (powiązanych osobą autora, tematem lub formą) w całości postaci, wyrazu i treści za pośrednictwem rozwiniętej metody bibliograficznej” [155, s. 97].

O monografii bibliograficznej piszą także specjaliści z dziedziny informacji naukowej. Regina Hancko nazwała monografią bibliograficzną pracę, którą poświęcono szczegółowemu omówieniu jednej lub wielu książek z punktu widzenia bibliografii i typografii [68, s. 67]. Według B. Sordylowej monografie bibliograficzne są wynikiem pogłębionych badań bibliograficznych. Ich przedmiotem mogą być: zagadnienia, tematy lub osoby, które przedstawia się w sposób możliwie wszechstronny, najczęściej na tle porównawczym (zestawienia różnych wydań tego samego dzieła), co prowadzi do odkrycia właściwego autora, czasu powstania utworu [168, s. 110-111].

O wartości monografii bibliograficznej świadczy wąski i konkretny temat oraz doskonała i wnikliwa metoda badawcza. Celem monografii bibliograficznych jest m.in. wypełnianie luk, jakie zauważa się między tradycyjnymi spisami bibliograficznymi i zestawieniami bibliograficznymi opracowywanymi przez bibliografów lub dokumentalistów a między publikacjami o charakterze „retrospektywnych, syntetyzujących przeglądów

piśmiennictwa opracowanymi na ogół przez pracowników nauki” lub między bibliografiami retrospektywnymi, a opracowaniami z zakresu historii nauk [176, s. 43]. Tym wyższą rangę posiada monografia bibliograficzna, im wyraźniej zarysowana jest tematyka publikacji oraz ściślej wykazana świetna znajomość metodologii danej dyscypliny naukowej, a także opanowanie i sprawne posługiwanie się zasadami metodyki bibliograficznej. Według Hanny Uniejewskiej „rozwiniecie szerszej działalności i inicjowanie i podejmowanie tego rodzaju prac może niewątpliwie przyczynić się do pogłębienia posiadanej wiedzy informacyjnej, a także w efekcie do podniesienia rangi zawodu bibliografa i bibliotekarza naukowego” [176, s. 43].

Termin monografia bibliograficzna, niemal nieznaną w zagranicznej teorii, odnaleziono w piśmiennictwie radzieckim, w którym Evgenij I. Szamurin definicję monografii bibliograficznej umieścił obok wyjaśnienia cech opisu bibliograficznego. Znaczenie terminu można porównać do polskich definicji monografii bibliograficznych, gdyż dzieło takie zostało omówione jako opis jednego wydania lub zespołu wydań, a częściej nawet całego wydawnictwa periodycznego [171, s. 28].

1.6. Cechy formalne monografii bibliograficznych

Jednym z czynników, który odróżnia monografie bibliograficzne od innych prac bibliograficznych, jest sposób opisu zgromadzonych danych. Bibliografia, jako nauka opisowa, przedstawia cechy bibliograficzne dokumentów, pokazując ich formę wyrazową, treść i postać [np. 20, s. 17].

Celem opisu bibliograficznego jest zaprezentowanie cech, które wyraźnie charakteryzują dokument i pozwalają go zidentyfikować. Różne rodzaje bibliografii w zależności od zadań i charakteru przedstawiają rozmaity materiał z użyciem różnych rodzajów opisu. W przeciętnej bibliografii stosowany jest typ opisu rejestracyjnego, na który składa się krótka notatka: autor, tytuł (czasem z odpowiednimi dodatkami), oznaczenie wydania, miejsce wydania, nazwa wydawnictwa i/lub drukarni, rok wydania, format, objętość dokumentu oraz technika

jego wykonania. Elementy te tworzą typ opisu, który najczęściej spotyka się w bibliografiach umożliwiającym identyfikację druku. Skromniejszą wersję stanowi opis uproszczony, ograniczony do niezbędnych elementów: autor, tytuł, oznaczenie wydania, miejsce i rok publikacji. Istnieją jednak bibliografie, które uzupełniają wykaz cech wydawniczo-formalnych adnotacją, przynosząc dokładniejsze informacje na temat opisywanego dokumentu – jego treści, związków i odkryć bibliograficznych, cech drukarskich, informacji o autorze itd.

W monografiach bibliograficznych opisy prócz podstawowych danych identyfikacyjnych zawierają właśnie te dodatkowe elementy.

Każde adnotowanie druku w monografii K. Badeckiego *Literatura mieszczańska w Polsce XVII wieku. Monografia bibliograficzna* (Lwów 1925), czyli w najstarszej monografii bibliograficznej ogłoszonej w postaci spisu bibliograficznego, składa się z dwóch części: opisu bibliograficznego oraz adnotacji księgoznawczej. Do informacji o najbardziej znanych utworach dodana została trzecia część opisu, czyli *Literatura*, tj. wykaz przedmiotowy. Pierwszą część opisu stanowi opis bibliograficzny, na który złożył się tytuł, nazwa autora, miejsce druku, nazwa drukarni oraz rok wydania. Mniejszą cześć złożyły adnotacje. Jest to pierwsza z monografii bibliograficznych opatrzonych adnotacjami księgoznawczymi. W owych adnotacjach wskazane zostały niezwykle wartościowe wzmianki o autorze, występujące w ogólnych opracowaniach historycznoliterackich, kompendiach, monografiach i czasopismach. W ten sposób powstała zewnętrzna historia recepcji utworu. Badecki starał się również podawać stan wiedzy na temat dzieła i jego artystycznej oceny. W osobnych notach umieścił wyniki własnych analiz, które odznaczają się wielką precyzją i wnikliwą intuicją badawczą.

Przyjęta przez Badeckiego metoda polegała też na zamieszczeniu obok opisów faksimilów, spisów treści, obfitych cytatów czy ważnych ustępów. Świadczy to o przenikliwości Badeckiego, który przewidywał, że jeszcze przez wiele lat niektóre utwory nie staną się szerzej dostępne. Badeckiego interesowała ponadto paginacja druków, określił także rodzaj papieru drukowego oraz krój czcionki. Dosyć szczegółowo opisywał wygląd stron tytułowych, np. ozdobników. Podawał wymiary druków, czasem wskazał także rodzaj oprawy. Zauważał i odnotowywał

różne glosa oraz podkreślenia poczynione przez właścicieli lub badaczy druków. Interesował go stan zachowania egzemplarzy. W adnotacjach dokonywał raczej charakterystyki dzieł niż dociekał pewnych niejasności związanych z utworem.

Opis każdego wydania badanego przez Aleksandra Birkenmajera ma charakter „gawędy bibliofilskiej”, a nie schematycznej rejestracji bibliograficznej. Za podstawę systemu porządkującego przyjął roczną datę każdego z 14 roczników czasopisma. Autor omawiał więc rodzaj wydania (np. ozdobne); technikę druku tytułu (litografowany); podobieństwo do innych wydań, format, zastosowanie paginacji. Przytaczał cytate bibliograficzną z bibliografii Karola Estreichera. Podał też opis wydania ozdobnego (z zaznaczeniem stron, po których występowały ilustracje) i ewentualnie uboższego graficznie. W wykazie wszystkich obejrzanych egzemplarzy zaznaczał rodzaj oprawy.

Najpełniejszy, wzorcowy schemat opisu zaprezentował Kazimierz Piekarski, a po nim rozwijali i uzupełniali go następni badacze piśmiennictwa, uwzględniając elementy charakterystyczne dla danego typu piśmiennictwa. Praca nad monografią dzieł Jana Kochanowskiego przysporzyła Piekarskiemu wielu problemów. Wydań dzieł poety było wiele, w tym część wykazywała duże podobieństwo. Liczne teksty opatrzone zostały tą samą datą. Zdarzały się wydania zdefektowane lub stanowiące „mozaikową składankę” arkuszy różnych edycji. Te właśnie spostrzeżenia skłoniły badacza do sporządzenia niezwykle szczegółowych opisów bibliograficznych, pozwalających jednoznacznie identyfikować druki. Opracował więc schemat opisu. W odpisie karty tytułowej zaznaczał nie tylko majuskuły i minuskuły, ale też kroje pism (antykwą, kursywą, pismo gotyckie: szwabacha, fraktura). Mierzył stopień pisma i wysokość czcionek. W tak zwanej kollacji Piekarski starał się podać bardzo szczegółowo objętość druku i wychwytać błędy w paginacji. Chcąc uzyskać większą wiarygodność, w odniesieniu do dzieł, które miały kilka edycji, uzupełnił opis informacją o położeniu sygnatur w stosunku do liter ostatniego wiersza na stronie każdej pierwszej paginy arkusza.

Schemat Piekarskiego dawał gwarancję wiarygodności wniosku przy zestawianiu opisów z sobą. W monografii poświęconej Kochanowskiemu opis bibliograficzny poszczególnych druków w zasadzie zgadzał się ze skonstruowanym sche-

matem. Autor najpierw budował w nim notatkę bibliograficzną zawierającą tytuł utworu, miejsce wydania, nazwę drukarni, rok z karty tytułowej (w nawiasie wskazał informację uściślającą i korygującą tę datę), potem podawał format, nazwę wydania oraz opis wariantu. Drugą część opisu stanowił odpis karty tytułowej – z zaznaczeniem występujących uszkodzeń i rodzaju pisma. W trzeciej kolejności charakteryzował położenie sygnatur, sporządzał odpis odwrotu karty tytułowej oraz cytate bibliograficzną dotyczącą bibliografii odnotowujących druk. Ostatnią częścią był oczywiście wykaz zachowanych egzemplarzy wraz z sygnaturami (każda z monografii bibliograficznych załączyła taki wykaz jako uzupełnienie). Kolejne prace wzorowały się na tym opisie²⁰.

Z powojennego okresu w dziejach bibliografii na uwagę zasłużyły metody opisu zastosowane w monografiach Kazimierza Budzyka²¹. Typowe dla bibliografii elementy zostały uzupełnione odpisem karty tytułowej, oznaczeniem kolejno występujących ozdobników, drzeworytów, kolofonu, incipitów, nagłówek. Podano również informacje na temat występowania różnych typów pisma. Budzyk określił też położenie sygnatur. Tak więc postać opisu była charakterystyczna dla monografii bibliograficznych.

Sposób opisu dokumentów odnotowanych w monografii Elżbiety Aleksandrowskiej został oparty na wzorcu stosowanym przez Piekarskiego i Budzyka. W bibliografii zawartości czasopisma opis otrzymał nieco inną formę. Rozpoczął się od hasła osobowego lub w przypadku dzieła anonimowego – od hasła tytułowego. Następnie w porządku alfabetycznym zamieszczone zostały wszystkie kryptonimy i pseudonimy, których używał autor publikujący w czasopiśmie „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne”. Pod tym elementem znalazły się w porządku chronologicznym wykazy ogłoszonych przez autora utworów, przy czym nazwy piśmienniczych gatunków, np. listy, pieśni, satyry występowały alfabetycznie. Adnotacje do

²⁰ Irena Rostkowska oraz autorki monografii o Adamie Fryczu Modrzewskim stosowały właśnie opis wzorowany na opisie właściwym dla dawnych i rzadkich druków.

²¹ Maria Cytowska oparła opis bibliograficzny na stosowanym przez Budzyka. Jedynym odstępstwem była redakcja autorska tytułów w pierwszym elemencie opisu. Wiele druków ukazywało się bez karty tytułowej, monografistka sama więc nadawała tytuł, zgodnie z charakterem, zawartością i brzmieniem językowym poycji.

opisów zawierają informacje o poszczególnych dziełach literackich, ich odbitkach, przekładach oraz historii.

W *Dramacie staropolskim. Od początków do powstania sceny narodowej* (T. 1-2. Cz. 1-2. Wrocław 1965-1978) pełny opis bibliograficzny składa się z trzech rozbudowanych części. Pierwsza ma charakter formalny, czyli identyfikacyjny, obejmujący elementy charakterystyczne dla każdej bibliografii, a ponadto służy rozróżnieniu wydań i ich wariantów oraz położenia sygnatur. Każda z jednostek (samoistna i niesamoistna wydawniczo oraz wydania zbiorowe) otrzymała odmienny opis²², co nie ma jednak znaczenia dla modelu monografii bibliograficznej. Ciekawsza jest druga część opisu, nazwana merytoryczną, gdyż nadała bibliografii specjalny charakter, dzięki informacjom o języku, formie i budowie utworu, wystawieniach scenicznych, rodzaju piśmienniczym, postaciach itp. Bibliografia stała się przez to źródłem historycznoliterackim, zwróciła uwagę na treść utworów, co w przypadku trudnego dostępu do dzieł jest zaletą. Najtrudniejszym zadaniem tej części opisu było określenie gatunku dzieła. Autorzy po wnikliwych analizach stosowali następujące określenia: akt szkolny, balet, dialog, dramat, dramat muzyczny, intermedium, kantata, komedia, komedia muzyczna, misterium, moralitet, opera (operetta) – libretto, oratorium, panegiryk udratyzowany, parodia tragedii, pastorałka, procesja widowiskowa, satyra dialogowana, sielanka udratyzowana, tragedia i widowisko alegoryczne. Dodatkowe informacje pochodzące spoza właściwego tekstu, a dotyczące utworu (np. odnoszone do przedruków po 1765 r., przekazów rękopiśmiennych itd.) znalazły się w *Uwagach*. Trzecią część opisu – jak w monografii Badeckiego – stanowiła bibliografia przedmiotowa (*Literatura*), która w porządku chronologicznym wymieniała najważniejsze opracowania danego utworu.

Jadwiga Rudnicka przygotowała natomiast 2 rodzaje opisu bibliograficznego²³. Opracowała je dla rękopisu oraz dla druku.

²² Istnieją jednak wyjątki. Pierwszy dotyczy utworów Jana Kochanowskiego. Opisy osobne otrzymały poszczególne utwory poety, opisów dzieł zbiorowych należy natomiast szukać w monografii bibliograficznej Piekarskiego. Drugie odstępstwo dotyczy zbiorowego wydania *Komedii* Terencjusza w *Addendach*, gdzie umieszczono je jako jednostki zbiorowe, wliczając jedynie zawartość, czyli tytuły kolejnych utworów. Ostatnia sprawa dotyczy dramatów liturgicznych, które umieszczono pod wspólnym hasłem *Dramat liturgiczny*.

²³ Opis bibliograficzny druków został oparty na opisie zastosowanym przez Piekarskiego w *Bibliografii dzieł Jana Kochanowskiego* (Kraków 1930).

Każda z pozycji bibliograficznych składa się z 4 elementów: notatki bibliograficznej, selekcyjnej literatury przedmiotu, informacji o źródłach i pierwowzorach powieści, tłumaczach, przedrukach, autorach oraz oryginalnych tytułach i charakterystycznych cechach utworów. Precyzyjny opis szczegółowy, sporządzony z autopsji, przedstawiał kartę tytułową (w tym kolory druku, krój czcionek, elementy zdobnicze – ramki, drzeworyty, miedzioryty, linie), dedykację, przedmowę, spis rzeczy, erratę itd. W zakończeniu tej części podany został adres wydawniczy. Zamieszczono też informacje dotyczące cech tekstu (wiersza lub prozy) oraz objętości druku i położenia sygnatur – gdy należało wyjaśnić i rozróżnić warianty wydań. Rękopisy identyfikowane były przez ich wymiary (w milimetrach), liczbę kart i stron, czas powstania.

Opis bibliograficzny zastosowany w monografii Konrada Zawadzkiego zbliżony jest metodycznie do już omówionych. Składa się on z 7 elementów: notatki bibliograficznej, źródeł bibliograficznych, odpisu karty tytułowej, wykazu zawartości gazety, zwięzłego opisu treści (dwa ostatnie mają właściwie charakter adnotacji), informacji o przekładach i powiązaniach treściowych z innymi pozycjami w bibliografii oraz tradycyjnego wykazu sigłów bibliotecznym i sygnatur mikrofilmów (taka informacja czyni z każdej monografii katalog).

Schemat budowy monografii bibliograficznych nie odbiega w zasadzie od stosowanego w innych spisach bibliograficznych. Wstęp, różne rodzaje wykazów skrótów, zrab główny oraz indeksy są typowymi częściami. Należy jednak podkreślić, że większość prac została bogato wyposażona w materiały uzupełniające, dodatkowe wykazy oraz indeksy. W monografii Samuela Bogumiła Lindego było to *Ostrzeżenie* (w nim wzbogacone opisy poszczególnych wydań statutów) oraz *Dodatki*, w których autor pokusił się o krótkie scharakteryzowanie statutów od strony zewnętrznowydawniczej. Bernacki umieścił wyjaśnienia błędów, które wkradły się do treści monografii oraz przekazał nowe dane w *Dopełnieniach i sprostowaniach*. Badecki opracował aż 31 *Not*, które stanowią uzupełnienia tytułów dzieł o treści białogłowskiej, obejmują opis klocków, rodzaj defektów w klockach, opis kart tytułowych itd. Dalszą część tego aparatu stanowi *Chronologiczna tabela rzeczywistego i domniemanego następstwa odszukanych wydań dzieł literatury mieszczańskiej*. W tabeli znalazło się 181 dru-

ków zamieszczonych w monografii, ułożonych w porządku chronologicznym według następującego schematu – nazwisko autora (ewentualnie jego pseudonim lub kryptonim), skrócony tytuł utworu, miejsce druku, drukarnia oraz rok wydania, który stanowi rzeczywistą datę roczną albo określoną w przybliżeniu np. przed 1609, po 1610, ok. 1611, 1613-1618, koniec XVII wieku itd. Rudnicka umieściła w bibliografii chronologiczne zestawienie powieści.

Kilkakrotnie zamieszczano również tablice położenia sygnatur. Okazały się potrzebne w monografii Piekarskiego o dziełach Kochanowskiego i w obu pracach Budzyka. Taki dodatek wystąpił też w monografii Marii Cytowskiej, w której znalazły się: *Zawartość statutów sejmowych 1507-1523, Wykaz drukowanych konstytucji i uniwersałów zawartych w księgach sądowych grodzkich z uwzględnieniem daty ich oblat*. Obie monografie Piekarskiego zawierają ponadto przeglądy podobizn ramek, sygnetów oraz stron tytułowych, czyli ich zasobu drukarskiego.

Z indeksów najczęściej potrzebny był indeks alfabetyczny (Aleksandrowska, Badecki, Cytowska, *Dramat staropolski*, Rudnicka, Zawadzki), tytułowy (Aleksandrowska, Badecki, *Dramat staropolski*, Zawadzki), także incipitów (Aleksandrowska), typograficzny (Budzyk – przy konstytucjach, Cytowska, Zawadzki), chronologiczny (Aleksandrowska, *Dramat staropolski*), nazw geograficznych (Zawadzki) oraz scenicznych gatunków literackich (*Dramat staropolski*).

Monografie dostarczają również dużo materiału ilustracyjnego, który wykorzystano niemal we wszystkich pracach. Pełni on pomocniczą funkcję popularyzacyjną, prezentując np. drzeworyty, karty tytułowe, zasoby drukarskie itd.

Układy zrębu głównego są typowe dla bibliografii. Najczęściej spotykanymi są 3 rodzaje układów. Najprostszym z nich jest układ alfabetyczny według tytułów dzieł. Na takie uporządkowanie dokumentacji zdecydował się Badecki (trudno byłoby zastosować układ według nazwisk autorów, bo wiele dzieł ukazywało się anonimowo; albo według treści – bo część utworów należała do kilku rodzajów lub według chronologii wydawniczej – bo brakowało dat). Ten sam typ układu zastosowano w dziele *Dramat staropolski* (T. 1), w pracy Piekarskiego na temat Kochanowskiego (wydania zbiorowe zostały jednak ułożone chronologicznie). Układ według autorów lub

tytułów dzieł anonimowych zastosowała Rudnicka. Układ alfabetyczny autorów znalazł się w monografii Aleksandrowskiej w bibliografii zawartości czasopisma.

Rzadziej stosowano układ chronologiczny (tylko w monografii Budzyka, Cytowskiej i Zawadzkiego). Część szczegółowa monografii Birkenmajera służyła omówieniu w porządku chronologicznym wszystkich roczników pisma. Także Aleksandrowska przy opisie edycji pisma zdecydowała się na taki układ. Porządek topograficzny (według nazw miejscowości) zastosowano jedynie w drugim tomie monografii dramatu staropolskiego.

Kolejną cechą wszystkich bibliografii jest ich zasięg. Większość autorów zaznaczyła wyraźnie ograniczony zasięg, np. chronologiczny. Badecki spisał druki z XVII wieku (choć wyjątkowo odnotowywał utwory z końca XVI). Wiek XVII był również cezurą stosowaną przez Budzyka, a wiek XVI – przez Cytowską. W bibliografii dramatu staropolskiego ustalono jako końcową datę rok 1765, a początkowe daty w kolejnych tomach były odmienne – w T. 1 – 1509 r., w T. 2 Cz. 1 – 14 listopada 1616 r., a T. 2 Cz. 2 – 1633 r. Także każdy z tomów monografii Zawadzkiego objął materiał wydany w innych latach, ogólnie jednak zostały zarejestrowane gazety z lat 1501-1728. Autorka monografii poświęconej polskiej powieści ograniczyła zasięg chronologiczny do okresu staropolskiego 1601²⁴-1800²⁵.

Wszystkie redukcje zostały podyktowane funkcjonowaniem określonych gatunków piśmienniczych w okresie staropolskim. Nieco inne kryterium zastosował Piekarski w monografii drukarni Floriana Unglera. Przedmiotem rozprawy był tylko pierwszy okres funkcjonowania tłoczni (1510-1516).

W monografiach osobowych zasięg chronologiczny został ograniczony do okresu staropolskiego. Rzeczą oczywistą jest zawężenie zasięgu monografii czasopism do lat ich ukazywania

²⁴ J. Rudnicka uznała, że publikacje Juliana Krzyżanowskiego – *Romans pseudohistoryczny w Polsce XVI wieku* (Kraków 1926) oraz *Romans polski wieku XVI* (Warszawa 1962) w pełni oddały okres wcześniejszy i niepotrzebne było powtarzanie materiału.

²⁵ Rok zamykający chronologię monografii został wybrany, jak autorka przyznaje, ze względów ściśle praktycznych. Ostatni rok XVIII wieku jest umowną granicą między starszym i nowszym piśmiennictwem polskim. Cezura ta stosowana była między innymi przez Karola Estreichera. Daty tej przestrzegają również polskie księgozbiory.

się („Rocznik Woyskowy”) lub do czasu zakończenia ich przedrukowywania („Zabawy Przyjemne i Pożyteczne” styczeń/marzec 1770-1794).

Choć budowa niejednej monografii bibliograficznej jest zbliżona do typowej budowy bibliografii, np. specjalnej, to jednak nie tylko typ opisu jest czynnikiem różnicującym te dwie formy bibliografii. Za istotne należy uznać metody stosowane przez poszczególnych monografistów.

1.7. Metody monograficzne dzieł bibliograficznych²⁶

Tworzenie monografii bibliograficznych było właściwie możliwe dopiero w XX wieku. Wtedy bowiem nastąpił renesans badań księgoznawczych w Polsce. Wykształciły się wówczas dwie szkoły badawcze: archiwalna Jana Ptaśnika (opis książki na podstawie źródeł)²⁷ oraz typograficzna Ludwika Bernackiego i później Kazimierza Piekarskiego (nawiązywali do metod Joachima Lelewela)²⁸, oparta na badaniu samego dokumentu. Dwaj ostatni badacze przypomnieli autorom polskiej bibliografii starych druków możliwości, jakie daje metoda²⁹ typograficzna, w poznaniu książki jako produktu działalności papierników, grawerów, odlewników, drzeworytników, drukarzy (zecerów, preserów) oraz introligatorów. Analiza efektów

²⁶ Określenie użyte w tytule podrozdziału wymaga pewnego komentarza. Metoda monograficzna oznacza intensywne badania, które spotyka się w pojedynczym przypadku. Jednocześnie badanie odbywa się w sposób wielostronny, należy poszukiwać powiązań badanego zjawiska z innymi czynnikami. Na podstawie wszystkich zebranych w ten sposób informacji można dokonać wnioskowania o „prawach działania zbiorowego” [por. 55, s. 26]. Choć w literaturze przedmiotu metod stosowanych przez monografistów nie nazywa się monograficznymi, to w świetle tych określeń jest to konieczne.

²⁷ Metoda ta czerpie wiedzę z przekazów źródłowych, akt, inwentarzy i innych dokumentów pisanych. Ich analiza nie daje jednak precyzyjnych informacji na temat np. chronologizacji i identyfikacji dokumentów [19, s. 40-41].

²⁸ Lelewel proponował, by oceniać wygląd ksiąg oraz przedmiot zawarty w dokumencie.

²⁹ Według Henryka Bułhaka metodę rozumie się jako sumę zabiegów, które pozwalają na uzyskanie pełnych i wyczerpujących informacji o cechach, właściwościach, stosunkach i związkach z innymi przedmiotami – w tym przypadku, książki.

pracy tych osób prowadzić może do ustalenia tytułu, daty wydania, nazwiska autora lub tłumacza itd. Analiza typograficzna pozwala na zidentyfikowanie druku, czyli ustalenie kto i kiedy drukował dzieło, na zweryfikowanie istniejących danych, gdy istnieje podejrzenie, że adres wydawniczy może być celowo zafałszowany oraz na odkrycie wielu wariantów drukarskich w jednym wydaniu książki.

Metoda typograficzna znana była dzięki doświadczeniom Henry'ego Bradshawa (porównywał czcionki z zasobów oficyn drukarskich XV wieku) oraz jego kontynuatorów: Roberta Proctora i Konrada Haeblera (obaj zajmowali się metodą systematyzowania zasobów typograficznych drukarni XV wieku). Metoda typograficzna polegać miała więc na szeregu udoskonalanych wciąż metod systematyzowania zasobów drukarskich XV wieku, a następnie przypisania zanalizowanych wytworów odpowiednim warsztatom drukarskim.

Zadaniem monografii bibliograficznej – podobnie jak każdej bibliografii – jest badanie i opis książki (jednej lub wielu powiązanych osobą autora lub gatunkiem piśmienniczym). Wynikiem prowadzonych badań są właśnie monografie bibliograficzne oraz bibliografie. Różnice między obu typami polegają, jak już wspomniano, na stosowanych metodach badawczych. Badania książki można dokonać różnymi metodami – wykorzystanie ich różnorodności uzasadnia nazwanie pracy monografią. Starsze książki, gdyż one właściwie stanowią przedmiot monografii bibliograficznych (druki nowsze są przedmiotem monografii biobibliograficznych), przysparzają wielu problemów związanych z ustaleniem tytułatury, adresu wydawniczego, zwłaszcza roku wydania. Analizy: typograficzna, porównawcza, archiwalna i językowa mogą pomóc w rozwiązaniu pewnych niejasności. Pierwsza z metod polega na badaniu drobnych niekiedy elementów druku – kroju czcionek, zdobnictwa, jego stylu, stopnia zużycia materiału drukarskiego, papieru³⁰, znaków wodnych, ortografii. Monografista powinien posiadać wiedzę z zakresu historii drukarstwa, piśmiennictwa oraz wielu sfer kultury.

Na uwagę zasługuje także metoda badania i systematyzowania oprawy, sposobu jej wykonania lub zdobienia. Porównanie

³⁰ Istnieje także odrębna metoda, filigranistyka, która pozwala na ustalenie pochodzenia papieru, a tym samym na powiązanie z konkretnymi papiernikami lub czasu jego wyprodukowania.

różnych opraw pozwala na przybliżone określenie daty powstania oprawy. Czasem ustala się nawet nazwę zakładu, którego była dziełem. Badania typograficzne korelowane są z analizą zapisków własnościowych (proweniencji) [19, s. 42-43].

Analiza typograficzna pozwala na zbadanie książki jako produktu rzemiosła wydawniczego. Odkryte zostają więc czynności drukarskie, sposoby pracy w warsztacie drukarskim oraz użyte narzędzia. Analizy prowadzą do zrekonstruowania narzędzi stosowanych w oficynach. Bibliograf określa jakość materiałów oraz jego zmianę w czasie. Znajomość tych szczegółów oraz ustalenie daty ich wprowadzenia pozwala później bibliografowi na ustalenie chronologii druków oraz relacji występujących między drukarniami (np. wspólne wydawanie druków, pożyczanie kompletów czcionek). Dzięki analizie typograficznej możliwe jest zrekonstruowanie dawnej organizacji i techniki druku (np. w monografiach K. Budzyka). Bada się odmienności w druku, sposoby powstawania przemieszkań drukarskich lub intrologatorskich. Oprócz tego można stosować metody analizy techniki wydawniczej (analiza klocków wydawniczych, pseudowznowień) [18, s. 157-159].

Nieco inne zadania czekają na bibliografa, który podjął się opracowania monografii nowszych druków. Po pierwsze, istnieją już pewne ustalenia (normy), dotyczące opisu bibliograficznego. Więcej też informacji podawanych jest w tytulaturze książki wydanej w XIX lub XX wieku. Nie ma więc potrzeby prowadzenia badań w celu ich odkrycia lub sprostowania. Dlatego A. Łysakowski zalecał położenie większego nacisku na opis treści książki (opis rzeczowy, adnotację, klasyfikację) oraz krytyczną ocenę wydawnictwa³¹ [110, s. 198].

Zastosowanie odmiennych metod badawczych w monografiach bibliograficznych i bibliografiach prowadzi do powstania różnego sposobu opisu bibliograficznego dzieła. Bibliografie mogą zawierać opis adnotowany, ale w monografii jest to konieczność. Adnotacja stanowi uzupełnienie opisu rejestracyjnego, który w monografiach bibliograficznych ma bardzo rozbudowany schemat, stworzony już przed II wojną światową przez K. Piekarskiego. W bibliografiach specjalnych zadaniem adnotacji jest zapoznanie czytelnika z zawartością utworu.

³¹ Analiza treści utworu odbywa się na podstawie cech wewnętrznych dokumentów (one również stanowią podstawę do selekcji materiałów oraz budowania adnotacji).

Bibliograf czyni to przez przytoczenie spisu treści. Można także opracować adnotacje zawierające informacje na temat najważniejszych tez utworu. Adnotacje sprawozdawcze zwięźle charakteryzują treść, by zorientować użytkownika w temacie dokumentu. Stosuje się też adnotacje oddające treść, które przytaczają najważniejsze argumenty i wyniki analizy dzieła (tzw. streszczenia dokumentacyjne). Wśród tych ostatnich adnotacji wymienia się dwie odmiany: referującą (ujmującą tezy autorskie bez ich oceny) i krytyczną (zawierającą ocenę opracowania) [71, s. 59-60].

W monografiach bibliograficznych o wiele częściej spotyka się adnotacje księgoznawcze, które opracowuje się w celu „poinformowania odbiorcy o cechach materialnych, wydawniczych, formie piśmienniczej, historii, związkach bibliograficznych i przeznaczeniu czytelniczym dokumentu” [149, s. 247]. Adnotacja – według A. Łysakowskiego – zawiera „szczegółowe rozpatrzenie” następujących rodzajów informacji: wygląd (strona drukarsko-wydawnicza), dane o autorze dzieła, związki bibliograficzne książki, zwłaszcza dokładne omówienie treści dzieła (powinny zostać wymienione jego części składowe, sprawozdanie, streszczenie), także w powiązaniu z rozwojem krytyki naukowej i historii piśmiennictwa. Adnotacja może obejmować „ocenę czytelniczych i społecznych wartości wydawnictwa” [109, s. 30]. Wśród cech materialnych, które powinny znaleźć się w adnotacji księgoznawczej, wymienia się szczegółowe informacje o papierze, druku, ilustracjach i oprawie; cechy wydawnicze dokumentu: autorstwo, miejsce lub data wydania, wydawca, drukarz (w opisie rejestracyjnym zamieszcza się także sprostowania dotyczące odkryć), tytuł oryginału, nazwiska współtwórców; formy piśmiennicze: dodatkowe dane o budowie tekstu, języku i pisowni. W adnotacji księgoznawczej zamieszcza się też oczywiście informacje o historii druku (w przypadku, gdy został wydany niedawno odkryty zabytek piśmienniczy, gdy powstała jego przeróbka lub otrzymał nagrodę literacką), związkach bibliograficznych z innymi dokumentami (istotne są informacje o tym, jakie dzieła wywarły wpływ na jego genezę, jakie wywoływał polemiki, recenzje lub dyskusje). Informacji do takich adnotacji – według Barbary Rudeckiej – trzeba szukać we wstępie, posłowiu, przypisach, bibliografii przedmiotowej lub poza dokumentem w innych źródłach bibliograficznych [149, s. 247-249].

W adnotacjach nowszych wydawnictw zamieszcza się informacje na temat pochodzenia wątków treści utworu oraz przede wszystkim uwagi oceniające (gdy książkę włącza się do „systemu uznanych wartości kulturalnych”).

Inną cechą monografii bibliograficznych i biobibliograficznych jest ich dokumentacyjny charakter, który polega na gromadzeniu, opracowywaniu i rozpowszechnianiu „informacji utrwalonej w dokumentach naukowych zawierających rezultaty poznawczego zajmowania się przedmiotem badań dyscypliny – twórczością literacką” [24, s. 53]. Według Jadwigi Czachowskiej przykładem tego typu opracowania jest chronologia druków albo zagadnienia rejestrowania niezachowanych utworów. Także adnotacje przekazujące niezwykle ciekawe ustalenia genezy utworów, związków bibliograficznych, społecznych, politycznych, rozwiązania aluzji, nazwisk bohaterów, a zawarte w monografiach biobibliograficznych – są podstawą zaklasyfikowania tych prac do dokumentacyjnych.

Monografie bibliograficzne są z pewnością publikacjami naukowymi. Nie są pracami popularnymi, skierowanymi do szerokiego kręgu odbiorców. Książkę naukową stanowi bowiem taka pozycja piśmiennictwa, „której głównym zadaniem jest utrwalenie i przekazanie czytelnikom elementów poznania naukowego” [123, s. 140]. Książka naukowa pełni kilka funkcji. Jest narzędziem pracy uczonego, instrumentem upowszechniania wiedzy poza środowiskiem naukowym. Te same cechy posiadają monografie bibliograficzne, co potwierdza ich naukowy charakter.

Omawiając cechy monografii bibliograficznych, nie można zapominać o funkcji, jaką pełnią bibliografowie monografisci. Przygotowanie tego typu pracy należy do niezmiernie czasochłonnych, wymaga od opracowującego olbrzymiej wiedzy nie tylko z dziedziny metodyki bibliograficznej, ale także na temat dawniejszego piśmiennictwa, drukarstwa, intrologatorstwa, księgarstwa, bibliotekarstwa. Dopiero zespolenie wiedzy na temat tych wszystkich dyscyplin pozwala na dokonywanie wiarygodnych ustaleń bibliograficznych (dat wydania, nazwisk autorów, rozróżnienie wydań itp.).

1.8. Miejsce monografii bibliograficznych wśród innych opracowań

W polskim piśmiennictwie monografie bibliograficzne zajmują dość poważne miejsce. W pracach wybitnych teoretyków bibliografii monografię bibliograficzną wymienia się najczęściej jako jedną z form piśmienniczych bibliografii, o czym była mowa w jednym z wcześniejszych podrozdziałów.

Józef Grycz i Emilia Kurdybacha zaliczyli monografie bibliograficzne (oraz bibliografie personalne) do bibliografii działowych lub zakresowych, które pełnią głównie zadania naukowe i są przydatne w pracy zawodowej, ponieważ informują o literaturze poszczególnych działów piśmiennictwa (stąd ich nazwa – bibliografie naukowe lub fachowe) [61, s. 65]. Autorzy dokonali więc pewnej nobilitacji monografii, które otrzymały ważne miejsce wśród rodzajów bibliografii – obok np. bibliografii osobowych.

Podobne stanowisko wyraził Jacques Charles Brunet, autor *Manuel du libraire et de l'amateur de livres, contenant 1° un nouveau dictionnaire bibliographique. 2° une table en forme de catalogue raisonné*. Określając przedmiot i zakres bibliografii (traktował je bardzo szeroko), wyznaczył kilka jej działów: wstęp; rozprawy ogólne o książkach, bibliotekach, ich dziejach i obowiązkach bibliotekarza; historię druckarstwa; bibliografie ogólne i wyborowe; katalogi bibliotek publicznych i zbiorów prywatnych; bibliografie specjalne. Wśród tych ostatnich znalazły się spisy dzieł anonimowych i książek zakazanych, bibliografie druków wydanych w poszczególnych krajach i okresach, spisy druków prywatnych i opublikowanych w małej ilości egzemplarzy, bibliografie dzieł pisarzy zakonnych, bibliografie narodowe, bibliografie specjalne wydzielone na podstawie dziedzin wiedzy oraz monografie bibliograficzne, obejmujące swoim zakresem poszczególnych autorów, gatunki literackie i wybrane książki [35, szp. 1225-1226; 194, s. 95].

Odmienne poglądy przedstawiają dokumentaliści, którzy zaliczyli monografię bibliograficzną do piśmienniczych źródeł informacji naukowej. Największe znaczenie przypisuje się w tej dziedzinie dokumentom pierwotnym, które przekazują treść i wyniki działalności informacyjnej oraz doświadczalno-konstruktorskiej. Monografię bibliograficzną opisuje się jako książ-

kę, która zawiera materiały uogólniające o charakterze naukowym i praktycznym. Do najważniejszych tego typu wydawnictw zaliczono: monografie (w tym monografie bibliograficzne), wydawnictwa zbiorowe, podręczniki i poradniki, materiały z konferencji naukowych, wydawnictwa oficjalne i urzędowe [14, s. 15-16; 13, s. 19].

Tak więc monografia bibliograficzna właściwie nie otrzymała własnego miejsca w typologii dokumentów. Jest jedynie formą piśmienniczą bibliografii lub rodzajem źródła informacji naukowej, a tylko nieliczni badacze traktują ją jako jeden z typów bibliografii.

2. TYPOLOGIA MONOGRAFII BIBLIOGRAFICZNYCH

2.1. Analiza monografii bibliograficznych

Dzięki wnikliwej analizie monografii bibliograficznych można wydzielić kilka jej typów. Za pierwsze kryterium ich rozróżnienia należy uznać przedmiot zainteresowań autora. Są zatem monografie: jednej książki; wielu dzieł należących do jednego rodzaju lub gatunku piśmienniczego; następnie publikacje mające wspólnego autora lub drukarza i wreszcie monografie czasopism. W dalszej kolejności trzeba wyodrębnić podgatunki, co wymaga spostrzeżenia odmiennych celów i zadań w ramach danej grupy monografii, a w ostatnim etapie wziąć pod uwagę strukturę całości pracy (czyli prace podmiotowe lub podmiotowo-przedmiotowe).

Zwrócono także uwagę na najważniejsze cechy tego rodzaju piśmiennictwa. W poprzednim rozdziale stwierdzono, że wielu badaczy (w tym Adam Łysakowski) odróżniało postać monografii bibliograficznej jako nieschematyczną formę bibliografii, od najczęściej spotykanego spisu. Praktyka pokazuje jednak, że z kilkunastu przebadanych monografii bibliograficznych tylko dwie posiadają taką właśnie postać. Są to prace – Samuela Bogumiła Lindego *O statucie litewskim ruskim językiem i drukiem wydany wiadomość* (Warszawa 1816) oraz Ludwika Bernackiego *Pierwsza książka polska. Studium bibliograficzne* (Lwów 1918). W obu przedmiotem rozprawy jest jedna książka. Nie pojawiła się więc konieczność konstruo-

wania spisu podmiotowego statutów litewskich lub najstarszych europejskich modlitewników, gdyż zostały one omówione w toku wywodu. We wskazanych monografiach dążenia i cele polegały na ustaleniu pierwowzoru – w tym zaś zamyśle najbardziej odpowiednią postacią stała się monografia o cechach opisowej rozprawy księgoznawczej, uwzględniająca aspekty filologiczne lub historyczne.

Pozostałe monografie mają formę bibliograficznych spisów. Nie dotyczą one jednego dzieła (z wyjątkiem poświęconych wybranym czasopismom), lecz wielu dzieł tego samego gatunku literackiego, formy piśmienniczej, osoby autora lub drukarza. Zastosowane w nich metody kwalifikują te prace do monografii bibliograficznych, a nie monografii biobibliograficznych.

Dużą grupę stanowią prace, których zadaniem stało się zebranie kompletnego materiału w postaci spisu podmiotowego lub podmiotowo-przedmiotowego w celu ukazania bogactwa gatunku lub rodzaju piśmienniczego w dziejach polskiej kultury. Autorzy monografii starali się przy tym wykazać niezwykle istotne, ale też kłopotliwe i trudne do zarejestrowania materiały, np. literaturę mieszczańską, dramat staropolski, polską powieść, druki ulotne. Zatem grupę monografii bibliograficznych tworzą prace, których przedmiotem jest wiele dzieł połączonych wspólnym gatunkiem lub rodzajem piśmienniczym. Przedmiotem tego rodzaju monografii bibliograficznych jest również jednostkowy akt – jeden gatunek. Metody badawcze, jakimi posłużyli się, np. Karol Badecki w *Literaturze mieszczańskiej w Polsce XVII wieku* (Lwów 1925), Kazimierz Budzyk w *Bibliografii konstytucji sejmowych XVII wieku w Polsce* (Wrocław 1952) czy Maria Cytowska w *Bibliografii druków urzędowych XVI wieku* (Wrocław 1961), nie odbiegają od tych, których użyli w swych rozprawach Linde i Bernacki. Odmienna jest jedynie forma zaprezentowania osiągnięć z badań, głównie typograficznych. Inny jest też przez to cel rozprawy. Badecki w *Literaturze mieszczańskiej w Polsce XVII wieku*, Władysław Korotaj, który wraz z zespołem opracował bibliografię *Dramatu staropolskiego* (T. 1-2. Cz. 1-2. Wrocław 1965-1978), Jadwiga Rudnicka w *Bibliografii powieści polskiej 1601-1800* (Wrocław 1964), Konrad Zawadzki w *Gazetach ulotnych polskich i Polski dotyczących XVI-XVIII wieku* (T. 1-3. Wrocław 1977-1990), Budzyk i Cytowska zajęli się szerszymi problemami, czyli uczestnictwem gatunków literackich w polskiej kulturze. Auto-

rów tego rodzaju opracowań czekały więc nieznane Lindemu i Bernackiemu problemy – klasyfikacja i kwalifikacja dzieł do danego gatunku lub rodzaju piśmienniczego.

Najważniejszą i najbardziej charakterystyczną dla trzeciej grupy monografii bibliograficznych jest z pewnością publikacja Kazimierza Piekarskiego na temat druków Jana Kochanowskiego. Celem badacza nie było zebranie wszystkiego, co wyszło spod pióra poety lub co o nim napisano, lecz zidentyfikowanie i schronologizowanie błędnie funkcjonujących dzieł Jana z Czarnolasu (zatem cel był taki sam, jak w monografiach bibliograficznych Budzyka i Cytowskiej). Nadrzędnym zadaniem nie było więc kompletowanie dokumentografii, lecz analiza bibliograficzna druków.

Inne zamierzenia stały przed Piekarskim w monografii poświęconej oficynie Floriana Unglera. W monografii skatalogowano i omówiono wszystkie najważniejsze elementy zasobu drukarskiego. Zebrane zostały teksty wielu autorów, wydrukowane w jednej drukarni. Piekarskiego nie interesowały więc poszczególne dzieła w całości, kształcie ich postaci, wyrazu i treści, a jedynie stosowane w nich elementy typograficzne: czcionki, inicjały, ozdobniki.

Na uwagę zasługuje fakt, że wszystkie monografie sporządzone dla chronologizowania oraz identyfikowania druków przyczyniły się nie tylko do zamierzonego odkrycia przez badacza dat wydania, ale też do opisu szerszych zagadnień kultury drukarskiej i literackiej. Monografie bibliograficzne mogą przez to stanowić cenne źródło dla kolejnych badaczy. Bernacki ustalił rozległe związki europejskie modlitewnika (*Hortulusa*), wykazał stosunek polskich modlitewników do rodziny spokrewnionych z nimi publikacji ogólnoeuropejskich oraz genetyczne związki naszych najdawniejszych pieśni religijnych z łacińską liryką kościelną [95, s. 2]. Badecki przyczynił się do stworzenia podwalin pod przyszłe prace wydawnicze. Podobną wartość ma monografia dramatu staropolskiego.

Księgoznawcza rozprawa K. Budzyka nie tylko pomnożyła wiedzę na temat konstytucji sejmowych (zarówno w sensie ilościowym, jak i teoretycznym), ale ponadto wzbogaciła zdecydowanie niewielki przedtem warsztat badawczy, potrzebny przy rozwiązywaniu problemów chronologii i typograficznych cech druków.

Wśród monografii bibliograficznych czasopism występują największe różnice formalne. Bogactwo ich form wymagałoby od opracowującego osobnego studium poświęconego monografiom czasopism – zarówno z punktu widzenia bibliografii, jak i prasoznawstwa. Monografie czasopiśmiennicze różnią się zamierzeniami, konstrukcją oraz sposobem przedstawiania materiału. Praca Aleksandra Birkenmajera *Rocznik Wojskowy Królestwa Polskiego 1817-1830* (Kraków 1929) została oparta na analizie wyglądu zewnętrznego, zwłaszcza opraw, natomiast *Zabawy Przyjemne i Pożyteczne 1770-1777* (Wrocław 1959, [wyd. 2] Warszawa 1999) Elżbiety Aleksandrowskiej służą omówieniu przedmiotu w całości kształcie postaci, wyrazu (taki cel mają przedmowa oraz bibliografia edycji) i treści (przez bibliografię zawartości czasopisma).

Niemal każda z prac przyniosła nie tylko odpowiednio schronologizowany lub kompletny materiał, ale też wzbogaciła dotychczasową wiedzę na temat przedmiotu monografii. Budzykowi udało się odnotować 30 nieznanych uprzednio tytułów konstytucji, a M. Cytowskiej aż 61 tytułów druków urzędowych. Prawdziwym odkryciem dokonany przez K. Piekarskiego było pomnożenie wiedzy na temat pism Jana Kochanowskiego. Wskazał pierwsze wydanie zbioru *Jan Kochanowski* oraz *Pieśni*, odkrył, że pierwodruk *Psalterza* pochodzi z 1579 r. Za sprawą Piekarskiego zmieniła się także liczba znanych wydań utworów Kochanowskiego. I tak okazało się, że zbiór *Jan Kochanowski* oraz *Fragmenty* ukazały się 12 a nie 10 razy, *Fraszki* – 13 razy (wcześniej znano 10 edycji), a *Psalterz* aż 25 razy (do tego czasu posiadano informacje o 22 wydaniach).

2.2. Monografie bibliograficzne jednego dokumentu

2.2.1. Monografia jednej książki

Za najstarszą rozprawę księgoznawczą, a jednocześnie monografię bibliograficzną, uchodzi dzieło polskiego językoznawcy Samuela Bogumiła Lindego *O statucie litewskim ruskim językiem i drukiem wydany wiadomości* (Warszawa

1816). Przedmiotem rozprawy jest jeden samodzielny pod względem wydawniczym i piśmienniczym dokument. Celem autora było poszukiwanie, poprzez analizę słownictwa zabytku, druków wcześniejszych oraz związanych z nim, czyli odnalezienie pierwowzoru. Taki właśnie wywód wypełnił główny zrab pierwszej polskiej monografii bibliograficznej.

Analiza została przeprowadzona na egzemplarzu odnalezionym przez Feliksa Bentkowskiego w bibliotece hrabiego Jana Suchodolskiego, spisany w języku ruskim – Statucie Wielkiego Księstwa Litewskiego, wciąż obowiązującym akcie prawnym¹. W przedmowie do monografii Linde przyznał, że jego zamiarem było stworzenie dzieła, które gruntownie omówiłoby zewnętrzne cechy wydanego aktu, jego charakterystyczny język, historię zachowanych trzech późniejszych statutów i porównanie ich między sobą. Badaczowi chodziło o wskazanie *editio princeps* oraz skonstruowanie podstaw do identyfikacji i chronologizacji wydań statutów.

Linde odkrył, że pierwotnie statut był drukowany w języku ruskim, a następnie został przetłumaczony przez Lwa Sapiechę na język polski. Całość rozprawy składa się z pięciu rozdziałów, które opisują odrębne zagadnienia. Linde rozpoczął swą pracę od scharakteryzowania ruskiego wydania wydrukowanego w 1588 r. w oficynie Mamoniczów. Zajął się zagadnieniami drukarskimi: jakością farby i rodzajem papieru. W zakres jego zainteresowania weszły także sprawy typograficzne: krój czcionek (wersaliki, poszczególne grupy liter, które utrudniały odczytywanie tekstów), stosowane kustosze.

W drugim rozdziale zostały uporządkowane informacje na temat języka ruskiego. Linde jako językoznawca objaśniał niektóre słowa oraz zwrócił uwagę na literacki styl zabytku. Podał wyrażenia w brzmieniu i znaczeniu podobne do języka polskiego lub odmienne. Nawiązywał więc do własnych zainteresowań językoznawczych. Doświadczenia leksykograficzne nabyte w pracy nad *Słownikiem języka polskiego* (T. 1-6. Warszawa 1807-1814) niezwykle przydały się także podczas omawiania języka ruskiego oraz dla porównania tekstów w języku polskim i ruskim.

¹ Później F. Bentkowski próbował odnaleźć inne wydania tego dzieła, zwłaszcza polskie tłumaczenie z 1588 r. Dzięki niemu Linde otrzymał do badania również polskie przedruki od Jana Chruckiego z Kruszyny i od hrabiny Turczynowiczowej z Urdomina [por. 146, s. 43-44].

W następnym rozdziale przedstawiona została historia statutów litewskich i polskiego wydania trzeciego układu. Badania potwierdziły przypuszczenia Lindego, że istnieje 6 lub 7 polskich wydań. Nie udało mu się natomiast udokumentować istnienia tłumaczenia statutu litewskiego na język polski, które miało się podobno ukazać w 1588 r. Dlatego omawianie polskich statutów rozpoczął od edycji z 1619 r., którą wydrukował Mamonicz (Linde śledził w kolejnych wydaniach treść statutów, zmiany zachodzące w tytułach oraz powstające błędy, analizował stan przywilejów dla drukarzy). Polski przekład z 1619 r. zawierał pomyłki, dlatego autor wysnuł tezę, że z pewnością stanowił późniejszą wersję wobec ruskiego druku. Nieco mniej miejsca poświęcił publikacjom polskim z lat 1648, 1693, 1744, 1786 i wydaniu polsko-rosyjskiemu z 1811 r. W czwartym dziale monografii dokonał porównań polskich tekstów oraz rosyjskiego tłumaczenia z ruską podstawą. Następnie Linde wysnuł wnioski oraz postulował potrzebę krytycznego wydania ruskiego oryginału, sporządzenia na jego podstawie nowego przekładu oraz dodania wyjaśnień trudniejszych rzeczy i słów.

Badawcza metoda Lindego polegała więc na licznych porównaniach tekstów ruskich z polskimi i rosyjskimi przekładami. Jego pomysłem było dodanie do metod badawczych analizy językowej zbioru praw. Uporał się z problemem ustalenia chronologii wydań statutów aż do XIX wieku. Badał nie tylko druki, ale i znane mu rękopisy z biblioteki Tadeusza Czackiego oraz z puławskiej biblioteki Czartoryskich. Dzięki metodzie językoznawczej stwierdził, że pierwsza wersja statutu powstała w języku białoruskim i z niej później dokonano tłumaczenia na polski język.

W rozprawie Linde z wielką precyzją przedstawił czas redakcji trzech statutów oraz zależności między kolejnymi przekładami. Olbrzymim osiągnięciem Lindego było zastosowanie w badaniach metody typograficznej na 7 lat przed opisaniem jej przez Joachima Lelewela².

² Wcześniej metoda typograficzna znana była bibliografom niemieckim – Ludwigowi Hainowi i Georgowi Wolfgangowi Franzowi Panzerowi, którzy szczegóły bibliograficzne (data, miejsce wydania, nazwiska twórców dzieła, tłumaczy itd.) ustalali na podstawie analizy czcionek, papieru, rodzaju druku.

2.2.2. Monografia fragmentu książki

Trud pracy bibliografa można zobaczyć w dziele Ludwika Bernackiego. Badając fragment z bliżej nieznanego dokumentu, stawia on sobie pytania o datę druku, tytuł, nazwisko autora lub tłumacza.

Bernacki zaproponował szersze stosowanie analizy typograficznej w badaniach bibliograficznych. W wyniku pierwszej poważniejszej próby wprowadzenia analizy typograficznej do badań bibliograficznych powstała znakomita edycja bibliofilska dzieła *Rozmowy które miał król Salomon mądry z Marchottem grubym a sprośnym* z 1521 r. (Haarlem 1913), nazywana niekiedy monografią bibliograficzną.

Przemyślenia dalszych swych badań ogłosił w monografii bibliograficznej *Pierwsza książka polska. Studium bibliograficzne* (Lwów 1918), poświęconej odnalezionemu przez śląskiego filologa Władysława Nehringa fragmentowi *Raju dusznego* Biernata z Lublina. Bernacki, podejmując się zadania ustalenia tytułu tego druku oraz przede wszystkim jego chronologii, dokonał analizy typograficznej wielu modlitewników, przy czym nie zrezygnował z dociekań historycznoliterackich.

Kompozycję książki charakteryzuje dwuczłonowość. W pierwszej części znalazło się omówienie trzech typowych modlitewników oraz szeregu znanych lub przez Bernackiego odszukanych polskich *Hortulusów*. Tekst najstarszego zabytku stał się z kolei przedmiotem drugiej części rozprawy.

Autor przeprowadził kwerendę w kilkudziesięciu polskich, czeskich i niemieckich bibliotekach, a następnie poszukiwał w drukowanych źródłach informacji na temat polskiego zabytku. Dzięki temu Bernackiemu udało się ustalić, że interesujący go modlitewnik wydrukowano przed lutym 1527 r., a do 1547 r. ukazało się aż 5 jego wydań. W XVI wieku drukowali go Hieronim Wietor i Maciej Szarffenberg, w XVII stuleciu Antoni Wosiński i Andrzej Piotrkowczyk. Tak więc wstępna część wywodu bibliografa oparta została na badaniach historycznych i archiwalnych, które pozwoliły mu na ukazanie obecności *Hortulusów* na polskim rynku oraz sporządzenie listy wydawców modlitewników.

Badania te stały się podstawą bibliograficznego opisu zachowanych fragmentów pięciu polskich *Hortulusów*. W ramach analizy wyglądu *Hortulusa* z 1636 r. uwzględnił: liczbę stron, ilustracje, zawartość, miejsce przechowywania. Tak utworzony

wzorzec porównywał do kolejnych niezidentyfikowanych modlitewników. Druga analiza dotyczyła *Hortulusów* oznaczonych symbolami HP4 i HP3. Bernacki, mimo ogólnego podobieństwa edycji, zestawiał z sobą poszczególne strony obu zabytków, występujące drzeworyty oraz stan ich zużycia, by oznaczyć daty ich wydania oraz nazwy drukarni. W toku ustalania czasowego następstwa obu edycji odkrył, że istniał niezachowany druk z 1579 r. Cechy wewnętrzne (tekstowe) oraz zewnętrzne (zużycie ozdób i drzeworytów) wskazały, że HP4 jest młodszą edycją HP3 i nie jest pierwszym dziełem wydawniczym Mikołaja Szarffenberga, ponieważ znajdują się w nim arkusze edycji wcześniejszej (HP3a). Z tej konstatacji wyniknęły następujące ustalenia: istnienie nieznanego modlitewnika z 1579 r., modlitewnika HP3a, którego kilka arkuszy znalazło się w HP3, oraz następstwo HP3 i HP4 (druk Stanisława Szarffenberga).

W 1882 r. Karol Estreicher odnalazł fragmenty modlitewnika HP2 w oprawie archiwalnej. Zachowanych 14 kart, niestety mocno uszkodzonych, pozwoliło Bernackiemu na przeprowadzenie analizy omyłek w paginacji. Z ocalałych fragmentów wnioskował, że egzemplarz był ozdobny. Badanie drzeworytu dowiodło, że egzemplarz HP2 był drukowany przez Wietora w Krakowie czcionkami identycznymi z tymi, jakich używał w 1521 r. Uszkodzenia daty w dolnej listwie oraz omyłki w znakowaniu kart pozwoliły przesunąć datę ukazania się edycji na ok. 1530 r.

Przedmiotem zainteresowania w rozpoznaniu cech ostatniego modlitewnika prócz oprawy był papier, na którym wydrukowano tekst zabytku, jego znaki wodne (filigrany), krój czcionek, inicjały, drzeworyty, listwy oraz rodzaj druku. Te elementy pozwoliły spostrzec, że całość fragmentu sprawia „świeże wrażenie” (czcionki były właściwie niezuczyte). Ponadto przypuszczał, że oprawa, którą sporządzono z modlitewnika, pochodziła sprzed 1515 r. Musiała zatem być wydrukowana wcześniej niż sama zawartość dzieła Erazma z Rotterdamu z 1515 r., w oprawie, którego odnaleziono ośmiokartkowy fragment modlitewnika. Gotyckiego kroju czcionki występującego w urywku, używano w Krakowie od początku 1511 r. w drukarni Floriana Unglera³. Po 1515 r. właściwie zaniechano uży-

³ Tymi samymi czcionkami wydrukowano dzieło Stanisława Zaborowskiego *Ortographia seu modus recte scribendi et legendi polonicum idioma* (Cracoviae [b.r.]) i jak ustalił Bernacki odbyło się to około 1513 r. w drukarni właśnie Unglera.

wania takich czcionek. Dłużej posługiwano się rycinami, które w zachowanym fragmencie bez wątpienia pochodziły z około 1514 r. Dalsze postępowanie Bernackiego dotyczyło badania pisowni – użycia greckiej litery α dla oznaczenia samogłosek nosowych. Wszystkie spostrzeżenia pozwoliły mu postawić wniosek, że wrocławski urywek wydrukowany został w Krakowie w drukarni Unglera około 1514 r.

Analiza filologiczna *Hortulusa* polskiego służyła Bernackiemu do omówienia treści odnalezionego fragmentu oraz jej stosunku do późniejszych wydań (HP3, HP4, HP5). Porównanie tekstów polskich oraz łacińskich miało udowodnić pochodzenie polskich modlitewników od wzorów łacińskich, a nie prowadzić do zrekonstruowania treści polskiego zabytku.

Monografia Bernackiego w pełni realizuje naukowy postulat Adama Łysakowskiego – by badać dzieła w całości ich treści, postaci i wyrazu. Niezwykle rozbudowana została część poświęcona filologicznej koncepcji modlitewnika. Celem autora było przecież ustalenie, z jakich *Hortulusów* pochodziły poszczególne modlitwy znajdujące się w najstarszej polskiej księżce.

Osiągnięciami Bernackiego w tej monografii są ustalenia chronologiczne dotyczące nie tylko najstarszego polskiego druku, ale też i trzech innych fragmentów polskich *Hortulusów*, których pierwowzorem był dokument z około 1514 r. Bernackiemu zawdzięczamy także ustalenie nazwiska autora modlitewnika, czyli wiadomość, że był nim Biernat z Lublina.

Bernacki zastosował w swej rozprawie kilka metod badawczych: archiwalną, typograficzną oraz filologiczną. Godny uwagi jest także jego warsztat naukowy. Uczony wykonał liczne kwerendy, dzięki którym udało mu się zestawić zachodnią literaturę o modlitewnikach oraz wydania katolickich *Hortulusów* europejskich z lat 1498-1540.

Dzięki Bernackiemu (a wcześniej J. Lelewelowi) rozwinął się kierunek badawczy, mający za podstawę analizę typograficzną – w odróżnieniu od badań archiwalnych, zapoczątkowanych przez Jerzego Samuela Bandtkiego, a kontynuowanych przez Jana Ptaśnika.

2.3. Monografie bibliograficzne jednego rodzaju lub gatunku piśmienniczego

2.3.1. Monografie podmiotowo-przedmiotowe o tendencji ukazania kompletnego materiału podmiotowego

Do tego rodzaju opracowań należy bibliografia literacka Karola Badeckiego *Literatura mieszczańska w Polsce XVII wieku. Monografia bibliograficzna* (Lwów 1925). Ten wybitny historyk literatury i bibliograf był znakomitym znawcą literatury staropolskiej, a zwłaszcza literatury mieszczańskiej, zwanej sowizdrzalską lub rybałtowską.

Dzięki wskazaniom Józefa Kallenbacha Badecki postanowił zebrać, zinwentaryzować i opracować rozproszone skarby literatury mieszczańskiej XVII wieku [81, s. 243]. Badacz nie tylko zamierzał odnaleźć dzieła, ale też je zidentyfikować, ustalić chronologiczne następstwa wydań, przeprowadzić bibliograficzny rozbiór poszczególnych wydań każdego utworu oraz opisać historyczne zmiany sądów uczonych o każdym dziele z osobna.

Zadaniem Badeckiego było również stworzenie typologii gatunku, która wynikała z zawartości treściowej druków oraz ukazanie wzajemnych związków literackich i autorskich między drukami. Takie naukowe cele spowodowały zmianę konstrukcji opisów w stosunku do dwóch poprzednich monografii. Monografia bibliograficzna Badeckiego nie otrzymała postaci wywodu, lecz adnotowanego spisu bibliograficznego. Szczegółowe opisy bibliograficzne zostały uzupełnione adnotacjami księgoznawczymi.

Badecki rozpoczął pracę od poszukiwania zaginionych lub zaczytanych egzemplarzy. Kolejny etap służył inwentaryzacji imiennych, bezimiennych, pseudonimowych i kryptonimowych druków literatury mieszczańskiej. Wobec niewystarczających informacji o drukach u Karola Estreichera wziął na siebie ciężar wyszukiwania pisemek w polskich i obcych bibliotekach. Należy podkreślić, że rejestracja literatury mieszczańskiej przysparzała bibliografowi wielu problemów ponieważ jej teksty w przeszłości były niszczone, zaczytywane

i błędnie drukowane. Od bystrości bibliografa zależało więc rozróżnienie wydań jednego tytułu, odnajdywanie poprawnych wersji oraz ich chronologizacja. Zgodnie z założeniami metodycznymi należało również zebrać niezwykle rozproszoną literaturę przedmiotu, by stworzyć spis.

Badecki nie opisał szczegółowo zastosowanych przez siebie metod. Typ adnotacji księgoznawczych świadczy jednak o kilku zabiegach, jakich dokonał podczas opracowywania materiałów. Jednym z nich było porównywanie typograficznych szczegółów spostrzeganych w drukach. Bibliograf odnotowywał egzemplarze zdefektowane: badał opuszczanie pewnych partii tekstu, pojedynczych wierszy, anegdot, odmienności w rozkładzie kolumn, błędy na kartach tytułowych; analizował wygląd ramek, drzeworytów i innych elementów zdobniczych oraz rodzaj czcionek. Obserwacja pewnych nieprawidłowości w jednych drukach, a następnie zauważanie ich poprawienia świadczyło o edycjach późniejszych, w których skorygowano powstałe błędy.

Na podstawie analizy typograficznej zdobniczych szczegółów autor ustalał powiązania pomiędzy wydaniem tego samego utworu. Zmiany w kolejności arkuszy świadczyły o istnieniu nieodnalezionych druków. Badecki badał składki, kolumny tekstowe, ramki, typ i rozmiar czcionek, rodzaje krawędzi, drzeworyty, karty tytułowe, kustosze, sygnatury, rzadziej odchylenia językowe, błędy składu zecerskiego, modernizacje garnituru czcionek, rodzaj papieru oraz znaki wodne. Podobieństwa tych cech w dziełach literatury mieszczańskiej do szczegółów w innych utworach pozwoliły mu formułować wnioski dotyczące chronologii druków czy związków jednego utworu z innym, np. przez osobę autora czy drukarnię.

Dbalność autora o opis fizycznego wyglądu oraz bibliograficznych cech każdego druku mogłaby wskazywać, że jest to monografia o charakterze bibliofilskim, jednak cel i zakres prac dowodzą niezbiecie, że autorowi przyświecały naukowe cele. Stopień przygotowania materiałów każe nazwać tę pracę monografią bibliograficzną, ponieważ autor starał się dokonać kompletnej kwerendy, podjął nową problematykę oraz zaprezentował złożoną metodę bibliograficzną, której możemy się jedynie domyślać po sposobie wykonania i zaprezentowania

materiału (przez odkrycie nazwisk autorów, nazw drukarni, dat wydania oraz zależności między drukami).

Zasługą Badeckiego jest z pewnością to, że nie zadowolili się badaniem z autopsji jednego tylko egzemplarza z niedatowanych utworów odnotowanych w bibliografii K. Estreichera. Dokonywał porównań wielu dostępnych egzemplarzy (z bibliotek polskich i obcych), co pozwoliło mu na ustalenie odmiennych edycji. Metodą, którą także zastosował, było zestawianie podobizn kart tytułowych. Ostatnią czynność tej złożonej metody Badeckiego stanowiły poszukiwania i systematyzowanie wcześniej zebranych opinii różnych uczonych na temat każdego zabytku. Poszczególne sądy ułożył w porządku historycznym, co pozwoliło ukazać ich ewolucję.

Należy dobitnie podkreślić, że głównym celem Badeckiego było zgromadzenie kompletnego materiału podmiotowego i przedmiotowego, a w mniejszym stopniu uporządkowanie zgromadzonego materiału. Autor nie przeprowadził więc dostatecznej klasyfikacji literatury mieszczańskiej na poszczególne typy.

Na podobnych zasadach opiera się metoda *Dramatu staropolskiego. Od początków do powstania sceny narodowej* – dzieła, które ukazało się dotychczas w dwóch z kilku zamierzonych tomów⁴. Głównym celem, jaki przyświecał redaktorom było opracowanie monografii bibliograficznej dramatopisarstwa staropolskiego, gdyż odczuwano jej brak. Monografia tego gatunku z założenia powinna spisać wszystkie zachowane dramaty – w różnych ich formach oraz gatunkach. Ponadto praca tego rodzaju stawia dramat staropolski, jako jeden z rodzajów literackich, wśród specjalnych kategorii i form kultury literackiej i teatralnej w staropolszczyźnie. Aby jak najpełniej ukazać bogactwo polskiego dorobku w dziedzinie dramatopisarstwa, należało opracować bibliografię podmiotową i przedmiotową.

Zespół pod kierunkiem Władysława Korotaja, podobnie jak K. Badecki, nie postawił sobie za cel stworzenia systematyki gatunku. Autorzy przystąpili do konstruowania dzieła bez zaplecza w formie odpowiedniego materiału bibliograficznego i historycznoliterackiego. Odczuwano np. brak podstawowych

⁴ Pierwszy tom dotyczy drukowanych tekstów dramatów staropolskich, drugi zawiera programy teatru staropolskiego, kolejne natomiast, nie opublikowane przekazy rękopiśmienne oraz pośrednie o niezachowanych utworach.

źródeł mówiących o autorach dramatów i scenach teatralnych w dawnej Polsce.

W pierwszym etapie przeprowadzono kwerendę biblioteczną w polskich księżnicach oraz zbiorach w Kijowie, Lwowie i Wilnie, Pradze i Dreźnie. Szukano także materiałów w polskich bibliografiach ogólnych, np. w dziele K. Estreichera, drukowanych katalogach bibliotek, inwentarzach księgarskich i drukarskich, indeksach książek zakazanych, słownikach biograficznych oraz historiach literatur. W kolejnym tomie przedstawiono wyniki poszukiwania w programach nauczania w poszczególnych ośrodkach szkolnych. Czynności przygotowawcze zostały więc podporządkowane tematowi monografii bibliograficznej i właściwie nie różniły się od ogólnych założeń przyjętych dla tego etapu pracy przez Badeckiego.

Monografia dramatu staropolskiego przyniosła dokładne wyliczenie i opis utworów dramatycznych oraz literatury przedmiotowej i udokumentowała rozwój dramatu staropolskiego. W. Korotaj przyznał, że największym jej atutem jest „cały szereg ustaleń autorstwa, rozróżnienia wydań i wariantów, określenia redakcji dzieła, względnie przeróbek czy przekładów” [88, s. 104-105]. Rozpoznano treść i wartość utworów oraz stan badań. Zabrakło jednak miejsca na omówienie naukowych metod oraz choćby najważniejszych efektów wykonanych analiz. Przegląd *Uwag* do trzech części prowadzi jednak do kilku wniosków, które w przybliżeniu charakteryzują stosowane przez autorów metody (najwięcej informacji na ten temat przyniosły T. 1 i T. 2 cz. 2).

Troską opracowujących było wskazanie nazwisk autorów, dat wydania lub wystawienia utworów, miejsc druku i nazw drukarni. Do odkrycia tych elementów dochodzono na podstawie innych źródeł piśmienniczych, np. bibliografii Estreichera, kompendiów wiedzy lub literatury przedmiotu, sięgano też do materiałów biograficznych. Porządek wydań, nazwiska tłumaczy i autorów ustalano na podstawie informacji w drukach, np. w dedykacjach. Rozróżniano warianty składek, np. poszukując różnic stopni pisma oraz odmiennych gatunków papieru. Autorzy przeprowadzali także badania ortografii. Odmienność wydań udawało się ustalić w wyniku spostrzeżenia różnic w położeniu sygnatur, w rozmieszczeniu elementów graficznych na stronach tytułowych i kolejnych, w używanych drze-

worytach. Rękopisy dostarczały informacji na temat związanych z drukiem osób.

Niewiele również wiadomo na temat metod zastosowanych w *Bibliografii powieści polskiej 1601-1800* (Wrocław 1964) Jadwigi Rudnickiej. Rozprawa ta w swych ogólnych zamierzeniach nie różni się od poprzednich. *Wyjaśnienie wstępne* nie przyniosło nowego materiału do omówienia modelu tego typu monografii bibliograficznych. Na pewno jednym z pierwszych etapów pracy badawczej była kwerenda biblioteczna. Autorka przeglądała stare rękopiśmienne silva rerum, wydania zbiorowe, roczniki czasopism, jak również istniejące już bibliografie tego typu wydawnictw. Podczas zbierania materiałów próbowała jednocześnie ustalać autorstwo oraz tytuły utworów. Wiele trudu włożyła w ustalenia pierwowzorów. Wyszukiwała tytuły pierwotne dla dzieł anonimowych. Identyfikacji tytułowych i autorskich dokonywała na podstawie porównań przekładu z oryginałem. Opierała się też na innych polskich badaniach poświęconych poszczególnym powieściom. Analiza uwag-adnotacji sporządzonych przez J. Rudnicką doprowadza do kilku konkluzji. Najważniejszą stosowaną przez autorkę metodą było porównywanie druków. Pierwsza grupa porównań służyła do zestawienia przekładów z oryginałami. To pozwalało autorce na identyfikację druków. Nazwiska tłumaczy, np. Józefa Epifaniego Minasowicza i Anny Narbuttowej ustalono na podstawie porównania rękopisów z drukiem, natomiast Franciszka Podoskiego przez porównanie fragmentu tekstu z przekładem wydanym w Warszawie w 1786 r. Rudnicka prowadziła też badania proveniencyjne zapisków, np. na egzemplarzu *Próżnowania pewnej damy polskiej z XVIII wieku* wskazane zostało autorstwo Ludwika z Rzewuskich Chodkiewiczowej. Autorka monografii zmierzała również do ustalenia przebiegu tłumaczeń, które odbywały się za pośrednictwem niemieckim, angielskim, francuskim lub włoskim.

Podobne podstawy otrzymała także rozprawa Konrada Zawadzkiego *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI-XVIII wieku. Bibliografia*, w której tom pierwszy objął lata 1514-1661 (Wrocław 1977), drugi 1662-1728 (Wrocław 1984), a tom uzupełniający lata 1501-1725 (Wrocław 1990). Różnica między tą pracą a poprzednimi polega jednak na jednostronnej zawartości – jest to bibliografia podmiotowa. Z wyjaśnień autora wynika, że podziału i szeregowania wydaw-

nictw dokonał na podstawie analizy treściowej oraz składu drukarskiego w celu ustalenia nazw oficyn. Ta czynność oraz użyta metoda typograficzna (autor nie podaje przykładów jej zastosowania), prowadziły do ustalania i rozróżnienia podobnych druków lub stwierdzenia, że odmienne druki należą do tego samego ciągu edytorskiego.

2.3.2. Monografie księgoznawcze

Klasycznym przykładem tego typu opracowania jest praca Kazimierza Budzyka *Bibliografia konstytucji sejmowych XVII wieku w Polsce* (Wrocław 1952). Na uwagę zasługuje warsztat księgoznawczy tego wybitnego bibliografa, ucznia i kontynuatora myśli naukowej Kazimierza Piekarskiego.

Badacz postanowił zająć się grupami druków staropolskich, które sprawiały bibliografom trudności przy opracowaniu, gdyż poszczególne egzemplarze posiadały takie same cechy – układ, łamanie kolumn i wierszy, brakowało w nich dat lub też nosiły identyczne daty. Celem badania stało się odróżnienie poszczególnych wydań, ustalenie *editio princeps* oraz uporządkowanie chronologiczne kolejnych przedruków.

Budzyk był kontynuatorem metod stosowanych przez Piekarskiego, nazwanych przez Alodię Kawecką-Gryczową nie tyle metodą typograficzną co księgoznawczą, czyli opartą na „znajomości wszelkich procesów techniczno-produkcyjnych związanych z powstawaniem książki jako bezpośredniego źródła wiadomości o niej samej” [83, s. 22]. Taka metoda pozwalała na identyfikację i chronologizację druków. Podstawowym zadaniem tworzonego typu monografii (zwanej przez Budzyka księgoznawczą) jest nie tyle zgromadzenie całego materiału, co jego odpowiednie sklasyfikowanie, uporządkowanie chronologiczne produkcji drukarskiej XVII wieku.

Na podstawie własnych badań druków w pierwszym etapie ustalili główne drukarnie, w których odbywał się druk konstytucji. Omawianie cech dzieł z kolejnych tłoczni zostało oparte na zaprezentowaniu występujących w drukach drzeworytów⁵, które, jak się później okazało, umożliwiły autorowi określenie

⁵ Prezentacja drzeworytów polegała nie tylko na opisie ich wyglądu, ale też historii ich stosowania i stopnia uszkodzenia.

chronologii druków. Materiału do identyfikacji i chronologizacji konstytucji dostarczyły również klocki biblioteczne i wydawnicze.

Budzyk musiał rozwikłać zagadki związane z wpływem redaktora, wydawcy, drukarza i bibliotekarza na efekty sztuki drukarskiej. Każda z tych osób dokonywała samowolnie pewnych zmian w tekście⁶, co przysparzało bibliografom wielu kłopotów. Metoda Budzyka polegała na perfekcyjnym opanowaniu informacji na temat techniki druku. Jedną z części rozprawy wstępnej autor poświęcił drukowi pośpieszemu, który miał szczególne znaczenie w przypadku uchwał sejmowych. Ustalił, że pośpiech przy wydawaniu tego typu pism prowadził do zmian w sposobie druku. Innowacją stanowiło stosowanie więcej niż jednej prasy, czyli dwuskładowej techniki tłoczenia. Prowadziła ona z kolei do przemieszania składek drukarskich. Badacza interesowały także przemieszania introligatorskie. Zadaniem bibliografa było więc rozróżnienie składek pochodzących z dwóch matryc, występujących w tym samym druku. Te i wiele innych wniosków na temat toku prac drukarskich Budzyk sformułował na podstawie badań procesu wydawniczego. Opis technicznych zachowań drukarzy w ich codziennej pracy okazał się ubocznym produktem zabiegów bibliografa.

⁶ Redaktor wprowadzał poprawki do samego tekstu, jak i do jego układu. Stąd też poszczególne egzemplarze tego samego wydania wykazywały różnice. Za sprawą wydawcy powstawały liczne wydania tego samego tekstu, często niestety, niedatowane. Spotyka się również przedruki chronologicznie bliskie, pozbawione w ogóle danych chronologicznych. Wydawca jest również sprawcą zamieszania, jakie wyniknęło z oszczędnej gospodarki nakładami. Stąd też w późniejszych wydaniach odnaleźć można zdekompletowane części nakładu wcześniejszego. Wydania zbiorowe powstawały z przedruków odtwarzających rzetelnie układ wydań pierwotnych. Wydawca znów więc zużytkowywał arkusze wydań poprzednich. Świetna znajomość techniki druku pozwoliła także Budzykowi na ustalenie błędów wynikających z prymitywizmu ówczesnej sztuki drukowania. Zdarzało się, że zecer dokonywał przedruku literalnego. Z drugiej strony skutek niedokładności presera odbitki tego samego składu miały znaczne różnice (wzruszenia formy). Innego typu błędy powstawały w wyniku pracy korektora. Praca drukarska trwała długo, korektor wprowadzał więc swoje poprawki powoli i sukcesywnie. Niedokładności wynikały też z nieuwagi czy trudnych warunków lokalowych warsztatu – rozsypania składu (np. kolumny, jednego wiersza). Szczególnie ważne jest to w przypadku rozsypania wiersza zawierającego kustosza i sygnaturę. Określenie położenia sygnatur jest o tyle istotne, że uchodzi ono w bibliografii za ważny element identyfikujący druk.

Główną metodą identyfikacyjną w tej rozprawie stało się odróżnienie przemieszania drukarskiego od przemieszania introligatorskiego. Budzyk badał także wygląd kart tytułowych, skład poszczególnych form, arkuszy, jak też mnóstwa szczegółów wydawniczych.

Autor był przekonany, że jednolita metoda badawcza, zastosowana w przypadku tak trudnych do identyfikacji druków, nie pomoże w uzyskaniu wyników. Dlatego do już omówionych metod dokładał kolejne, budując w ten sposób dosyć skomplikowany zestaw kilku drobiazgowo prowadzonych dociekań. Przed Budzykiem stało więc zadanie: analizy położenia sygnatur; analizy strony typograficznej każdej kolumny zakończonej sygnaturą – to kryterium miało jednak znaczenie tylko w łatwych do identyfikacji przypadkach. Kolejnym rozpatrywanym elementem typograficznym było dzielenie wierszy, położenie kustoszy, analiza długości kolumny i kroju czcionki. Wszystkie te metody nie przyniosły jednak zadowalającego efektu. Nieco większe znaczenie miała obserwacja rodzajów pisma (np. antykwarska-szwabach) oraz kryterium tzw. przekroju (różnice w położeniu wszystkich liter na całej długości kolumny). Autor stosował także analizę poszczególnych wierszy, zwłaszcza tzw. wolnych, czyli nie dobiegających końca kolumny. Lepsze rezultaty dawała analiza spacjowania międzywyrazowego.

Chronologia przedruków natychmiastowych, czyli wykonanych za pomocą dwu obocznych składów, oparta została na analizie korekty przeprowadzonej w zakładzie drukarskim. Ustalenie zmian redakcyjnych pozwoliło Budzykowi z kolei schronologizować składy oboczne. W tym samym celu Budzyk stosował obserwację stanu użytych w druku drzeworytów. Przy chronologizacji druków wydawanych u A. Piotrkowczyka wziął pod uwagę dzieje drzeworytów tytułowych, a także wykonał analizę egzemplarzy zbioru konstytucji. W innym przypadku pomogła mu analiza typograficzna jednego wiersza z karty.

Budzykowi udało się ustalić lub zrekonstruować adresy wydawnicze druków, sprostować fałszywie przypisywane daty lub je w ogóle ustalić. Oparł się przede wszystkim na materiale książkowym, ale sięgał też poza realia typograficzne druku, np. wprowadzał daty otwarcia i zamknięcia sejmów, które pochodziły ze źródeł bezpośrednich, czyli uchwał sejmowych.

Przykładów tego typu drobiazgowych technik datowań można mnożyć. Wiele z nich autor omówił w rozprawie wstępnej.

W pracy K. Budzyka metoda typograficzna znalazła nowe zastosowanie: porządkowała materiał badawczy oraz techniki wykonania. Budzyk wprowadził ją na stałe do metodologii starych druków, choć jest trudna.

Rozprawa Budzyka zyskała sobie naśladowców. Na uznanie zasługuje monografia bibliograficzna Marii Cytowskiej *Bibliografia druków urzędowych XVI wieku* (Wrocław 1961). Autorka zastosowała podobne reguły badawcze, czyli metodę typograficzną, do której dodała analizę ortografii i papieru. Pierwszym problemem, z jakim zetknęła się Cytowska, była identyfikacja przedmiotu badań. Brak jakichkolwiek znamion urzędowego charakteru pisma (np. pieczęci, podpisów) utrudniał ustalenie *editio princeps*. Jednak badanie poszczególnych egzemplarzy pozwoliło na rozstrzygnięcie sprawy autentyczności tekstu i odróżnienie go od późniejszych przedruków. Wykrycie kilku podobnych wydań tego samego aktu prawnego pozwalało autorce ustalać filiację oraz chronologię. Za niezwykle pomocną uznała także analizę papieru oraz studia nad pisownią. Ponieważ problemy te nie mają odzwierciedlenia w gruntownych badaniach nad polską typografią, bibliografowi pozostaje samodzielne rozwiązywanie wielu zagadnień.

Sporne kwestie oraz potwierdzenie wcześniejszych ustaleń było możliwe dzięki odnalezieniu oryginalnej drukowanej ekspedycji badanego aktu⁷. Wyniknęła z tego konieczność poszukiwania w archiwach materiałów świadczących o rejestracji dokumentów prawnych. Tam właśnie można odnaleźć informacje na temat pieczęci tekstów urzędowych. Istnienie ich świadczy o tym, że druk jest pierwodrukiem.

Podczas chronologizacji druków Cytowska musiała brać pod uwagę takie elementy, jak czas potrzebny na rozpowszechnienie publikacji, przewóz rękopisu z miejsca obrad sejmu do drukarni i z powrotem. Drukarz miał więc niewiele czasu na wydrukowanie aktu, jeśli uwzględnić dojazdy. Zdarzały się także wypadki rozpoczęcia druku dopiero po rozjechaniu się sejmu. Te wszystkie informacje, pochodzące bezpośrednio

⁷ Druki z zakładu typograficznego były odsyłane do kancelarii królewskiej w celu dokonania w tekście korekty. Następnie opatrywano tekst pieczęcią i dokonywano ich ekspedycji przez specjalnych komorników. Druki przeznaczone do handlu prywatnego nie posiadały oczywiście tych oznak.

z samych druków urzędowych oraz z materiałów archiwalnych, okazały się niezwykle pomocne. Kolejne obserwacje poczynione przez Cytowską dotyczyły przemieszań drukarskich, analizy druków i rekwizytów drukarskich poszczególnych zakładów, przedruków literalnych, kształtu czcionek, klocków wydawniczych (druki łączone z sobą najprawdopodobniej wyszły w tym samym czasie), położenia sygnatur, podziału tekstu na wiersze.

Autorka przyznała, że nie wniosła, podobnie jak i Budzyk, nowej problematyki. Starła się jednak ulepszyć stosowane już wcześniej metody badawcze. Nowością było przeprowadzenie badań archiwalnych. Wiele niejasności uporządkowała śledząc sposób druku aktów prawnych. Cytowska zwróciła uwagę na to, że nie wystarcza sama analiza formalna druków, że należy sięgać też do wewnętrznych cech tekstów, np. określać rolę, jaką pełniły w społeczeństwie.

2.4. Monografie bibliograficzne wielu druków połączonych osobą drukarza lub autora

2.4.1. Monografie bibliograficzne zasobu drukarskiego

L. Bernacki – autor omawianej już monografii bibliograficznej na temat najstarszej polskiej książki – wykorzystał w swych dociekaniach najprostszy i zarazem najtrudniejszy materiał badawczy – modyfikowane wznowienia jednej książki. Inne podejście reprezentował J. Ptaśnik, który korzystał z materiałów wtórnych – źródeł archiwalnych oraz istniejących już opisów bibliograficznych. Wnikliwa analiza osiągnięć obu badaczy spowodowała wybór przez Kazimierza Piekarskiego metod przynoszących najlepsze efekty. Koncepcja Bernackiego dała istotne i pozytywne wyniki, natomiast podejście Ptaśnika prowadziło – według Piekarskiego – do błędnych sądów. W rozprawie *Pierwsza drukarnia Floriana Unglera. Chronologia druków i zasobu typograficznego* (Kraków 1926) Piekarski zajął się systematycznymi badaniami zasobu typograficznego używanego przez jedną z najstarszych polskich tłoczni.

Celem pracy Piekarskiego było usystematyzowanie i schronologizowanie druków, które ukazały się u Floriana Unglera, powtórne ich oznaczenie oraz taki opis, by dawał pewność identyfikacji. Monografisty nie interesowała więc treść zebranych utworów lub ich gatunek. Zespoły druków dostarczały jedynie informacji o drukarskiej oficynie. Piekarski wychodził z założenia, że odtworzenie dziejów polskiego druckarstwa musi opierać się na opisie wydrukowanych w poszczególnych drukarniach książek. Analiza wytworów drukarskich pozwoliła na ustalenie aktywności zawodowej Unglera oraz na ocenę jego działalności. W swych dociekaniach Piekarski położył główny nacisk na metodę typograficzną, która posłużyła mu w rozwiązywaniu problemów identyfikacji i chronologizacji druków, a badanie archiwalne traktował marginalnie.

Monografia o Unglerze ukazała zalety przyjętego rozwiązania metodycznego. Brak takich informacji jak miejsce druku, czas oraz okoliczności powstania książki, wskazywały na potrzebę podjęcia badań i analiz typograficznych szczegółów. Było to jednak możliwe tylko dzięki doskonałej znajomości procesów drukarskich.

Na porządkowanie kolejności publikacji pozwoliły Piekarskiemu analizy: stanu winiet, zużycia serii inicjałów, rubryk, listew (ślady pośpiechu). Chronologizację ułatwiły także analizy tych fragmentów tekstu, które przybliżały datę ich wydania. Piekarski notował również zmiany garnituru czcionek, a nawet poszczególnych liter lub cyfr. Brak jednak tej analizie takiej jasności, jak np. u Budzyka, który bardzo szczegółowo określał, co wynikało z kolejnych ustaleń.

Doniosłość pracy o Unglerze polega na zastosowaniu metod opartych na zasadach systematyki Konrada Haeblera, obejmującej zestawienie drzeworytów, inicjałów, krojów pism, ich chronologiczne umiejscowienie i zidentyfikowanie. Monografia Piekarskiego wprowadziła czytelników w „tajniki układu graficznego tłoczni unglerskiej”, scharakteryzowała jego produkcję wydawniczą, ustaliła chronologię wydań niedatowanych lub trudnych do oznaczenia⁸.

⁸ Np. powtórne ustalenie i korekta daty ukazania się najstarszej książki polskiej, którą Piekarski przesunął na jesień 1513 r.

2.4.2. Monografie bibliograficzne połączone osobą autora

Tezie K. Piekarskiego, która mówiła, że „zadaniem bibliografa jest rejestracja nie tylko tytułów, ale przede wszystkim – tekstów” [62, s. 42], odpowiada jego *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego. Wiek XVI i XVII* (Kraków 1930; wyd. 2 rozszerz. Kraków 1934).

Według Piekarskiego książka, jako materialny rezultat zabiegów drukarskich, nosi w sobie różne zmiany, jakie zachodziły w zasobie typograficznym. Dlatego badania oparł w głównej mierze właśnie na analizie książki, choć włączył do niej nowsze i starsze odkrycia, np. Stanisława Dobrzyckiego, Józefa Przyborowskiego i Teodora Wierzbowskiego.

Badanie krojów pisma, odkrywanie momentu, w którym zaczęto je używać, określanie rodzajów drzeworytów oraz stanów ich zużycia (pęknięcia, nadłamania, wyszczerbienia), a także badanie ramek pozwoliło odkryć stosunki i zwyczaje drukarskie oraz zidentyfikować i schronologizować większość zgromadzonego materiału. Dodatkowych danych do obserwacji dostarczyły zbiorowe wydania dzieł Kochanowskiego, które wydawane były łącznie, razem sprzedawane i – co się często zdarzało – razem oprawiane. Stąd też duże znaczenie w procesie chronologizacji druków miały klocki, których, niestety, nie zachowało się zbyt wiele.

Piekarski założył, że kilka wydań tego samego utworu noszących tę samą datę wydania, musi mieć fałszywe daty. Zadaniem autora było więc udowodnienie tej tezy oraz uporządkowanie chronologiczne wszystkich fałszywie oznaczonych tekstów. Ten problem mogła rozwiązać jedynie analiza typograficzna.

Autor przystąpił do chronologizacji, dzieląc utwory na produkty poszczególnych drukarni (taki zabieg zastosowali później K. Budzyk i M. Cytowska), a następnie analizując używane w nich pisma, drzeworyty, ramki, badał ponadto zbiorowe wydania i klocki.

W pierwszym przypadku autor musiał zanotować momenty, w których zaczynano lub kończono używać danego kroju pisma. Spostrzegł także, że z pozoru identyczna mała tekstowa szwabacha występowała w drukach Kochanowskiego w dwóch rozmiarach. To pozwoliło na rozróżnienie druków i przybliżonej chronologii.

Analiza drzeworytów polegała u Piekarskiego na charakterystyce ich wyglądu, a w szczególności na stwierdzeniu zniszczenia, gdyż powiększało się ono oczywiście z upływem czasu. Autor rejestrował informacje o uszkodzeniach, które nazwał „stanami” drzeworytu: począwszy od stanu I (czyli braku uszkodzeń), poprzez narastającą ich liczbę – do stanu ostatniego, w którym niemal wszystkie elementy uległy pewnym przekształceniom. To pozwoliło mu na pogrupowanie wszystkich dzieł. Jednocześnie porównywał wygląd uszkodzonych elementów z utworów Kochanowskiego do widocznych w innych dziełach drukowanych w tej samej oficynie i posiadających daty wydania. Takie zestawienie przybliżało jeszcze bardziej odkrycie dat wydania dzieł poety (oczywiście w pewnych przedziałach czasowych). Dalsze ustalenia chronologiczne w obrębie już poszczególnych grup zapewniła analiza inicjałów (np. ich wysokości). Chronologizacje bezwzględne wykonane zostały natomiast na podstawie wydań zbiorowych i klocków. Piekarski wyszedł z założenia, że dzieła Kochanowskiego wydawane seriami, musiały być tak też sprzedawane, a następnie i oprawiane. Klocki introligatorskie powinny być więc odzwierciedleniem zespołów wydawniczych. Osiągnięcia Piekarskiego zalicza się do nieprzemijających metodologicznych wzorców dla historii drukarstwa krakowskiego oraz dziejów literatury polskiej XVI i XVII wieku.

Z doświadczeń Piekarskiego skorzystał autor *Bibliografii dzieł prawnych Bartłomieja Groickiego – wiek XVI* (W: *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*. Wrocław 1951, s. 123-197), jednak obszerna rozprawa wstępna jest oryginalnym dorobkiem naukowym K. Budzyka, mającym wpływ na dalsze dokonania w zakresie badań starych druków. W pracy nad tą monografią bibliograficzną Budzyk dużą wagę przywiązywał do wykorzystywania w dociekaniach chronologicznych śledzenia ewentualnych defektów typograficznych, gdyż umożliwiały identyfikację zarejestrowanych egzemplarzy.

W toku pracy nad szkicem o dziełach Groickiego borykał się z kilkoma problemami. Po pierwsze w sytuacji literalnego przedruku powstawała w drukarni możliwość zestawiania lub uzupełniania zdefektowanych egzemplarzy fragmentami innych wydań. Rozpoznanie takiej swobodnej praktyki drukar-

skiej wymagało oglądania dochowanych klocków księgarsko-wydawniczych i bibliotecznych.

Największe znaczenie dla identyfikacji dzieł Groickiego zyskało określenie położenia sygnatur. Ponadto uwzględniono analizę porównawczą wszystkich możliwych szczegółów drukarskich – kolumn, form, arkuszy. Budzyk założył (przejawszy tę myśl od Piekarskiego), że wszystkie nie powtarzające się daty wydań wyprodukowanych przez jednego drukarza są prawdziwe. Następnie określił kolejność ukazywania się poszczególnych dzieł na podstawie klocków. Celem pracy Budzyka była więc chronologia dzieł fałszywie datowanych. Podstawą materiałową stało się 80 klocków, których liczbę pomniejszono o zdefektowane zespoły wydawnicze. Metodami pomocniczymi w rozpoznaniu cech klocków stały się analiza szczegółów pisowni oraz analiza zasobu i układu typograficznego. Budzyk opisał zjawisko fragmentarycznego przedruku, omówił pomyłki, wynikłe z zespołowej pracy korektorów i preserów. Chętnie korzystał z metody ortograficznej. Ważny etap w zastosowanej przez Budzyka metodzie obejmował badanie inicjałów i łamanie kolumn. Zróznicowana wielkość drzeworytowych inicjałów świadczyła o odmianach egzemplarzy. Dbalność o wygląd zewnętrzny dzieła oraz o zachowanie wzoru, a następnie odstępstwa od tego zamierzenia dowodziły, że dana wersja powstała w drodze przedruku. Podobnie, jak w poprzedniej monografii, nie było zamiarem autora skompletowanie pełnej bibliografii podmiotowej, ale schronologizowanie znanego mu materiału.

Przykładem monografii tego samego typu są także: Ireny Rostkowskiej *Bibliografia dzieł Mikołaja Reja. Okres staropolski* (Wrocław 1970) oraz Alodii Kaweckiej-Gryczowej i I. Rostkowskiej *Andrzej Frycz-Modrzewski. Bibliografia* (Wrocław 1962, przy współudziale Tadeusza Bieńkowskiego i Aliny Słapczyńskiej).

Zamiarem Rostkowskiej w monografii M. Reja było schronologizowanie jego druków (np. dzięki analizie tekstu oraz strony typograficznej dzieł) oraz zidentyfikowanie za pomocą badań marginaliów, kustoszy, żywej paginy, interliniowania (lub jego braku) oraz wyposażenia graficznego (czcionki, inicjały, drzeworyty, ozdobniki, sygnety).

Nieco zmodyfikowane cele stanęły przed A. Kawecką-Gryczową oraz I. Rostkowską w bibliografii *Andrzej Frycz-*

-*Modrzewski*. Autorki oprócz spisu podmiotowego utworów Frycza od okresu staropolskiego do XX wieku zestawiły materiały źródłowe (autografy, listy Modrzewskiego oraz skierowaną do niego korespondencję dotyczącą jego osoby, dokumenty biograficzne) i bibliografię przedmiotową (głosy współczesnych i recepcja myśli Frycza w piśmiennictwie, opracowania jego życia i twórczości, przejawy obecności w sztuce oraz organizacja badań i dalsza popularyzacja pisarza).

Autorki posługiwały się też analizą pochodzenia egzemplarzy, by odpowiednio uzupełniać i korygować informacje istniejące o Fryczu. Stąd do listy publikacji Frycza wciągnięto pisma anonimowe lub znane pod innym nazwiskiem. Bibliografia musiała też – zgodnie z najnowszymi badaniami – wyeliminować kilka dzieł. Głównym zadaniem stało się zaktualizowanie nieco już przestarzałej wiedzy na temat zachowanych pism Modrzewskiego (wiele z nich zaginęło w wyniku działań wojennych).

Daty, według których uporządkowano pracę, pochodzą z dzieł Frycza. Zostały podane przez samego autora lub wydedukowane na podstawie treści (nie są to ustalenia dokonane przez autorki, lecz Stanisława Kota). Kawecka-Gryczowa, będąca autorką części opracowania, dążyła do zarejestrowania wszystkich egzemplarzy, rozsianych po całej Europie, ustalała również ich proveniencję.

Celem części przedmiotowej było natomiast pokazanie rozwoju wiedzy o Modrzewskim, dlatego zastosowano układ chronologiczny. W tej części monografii można odnaleźć informacje o zawartości poszczególnych dzieł, a nawet odnotowuje się recenzje i polemiki dotyczące konkretnych prac (to zbliża tę monografię bibliograficzną do monografii biobibliograficznych).

2.5. Monografie bibliograficzne jednego czasopisma

2.5.1. Monografia bibliofilska

Ten typ monografii reprezentowany jest przez rozprawę Aleksandra Birkenmajera *Rocznik Wojskowy Królestwa Polskiego 1817-1830. Materiały bibliograficzne* (Kraków 1929).

Birkenmajer w swoich badaniach niewiele miejsca poświęcił bibliografii, toteż opracowany przez niego „Rocznik Wojskowy” nosi więcej znamion rozprawy bibliofilskiej, dotyczącej głównie oprawy czasopisma, niż elementów bibliograficznych i treściowych.

Materiały zebrane przez Birkenmajera na temat „Rocznika Wojskowego Królestwa Polskiego”, dostarczające wiedzy z pogranicza bibliografii i księgoznawstwa, umożliwiły powstanie jedyne w swoim rodzaju dzieła poświęconego czasopiśmu. Głównym celem autora stało się wskazanie odmian (mutacji) wydań w niektórych rocznikach, różnic w ilości i jakości materiałów zdobniczych (tablic), gatunku papieru i sposobu wykonania karty tytułowej. Monografia miała więc skupić uwagę na opisie zewnętrznej strony czasopisma.

Birkenmajer nie posłużył się archiwalnymi dokumentami, tak niezbędnymi przy omawianiu czasopisma wojskowego, choć posiadało ono bogate archiwalia. Nie podjął również próby scharakteryzowania treści „Rocznika”. Czasopismo interesowało go jako zabytek sztuki drukarskiej, litograficznej oraz introligatorskiej XIX wieku. Jednak badacz tak zawężonego zakresu monografii nie zdołał wyczerpać. Dlatego też słuszniej byłoby pracy tej nie nazywać monografią bibliograficzną, lecz bibliofilską. Nie zanotował np. wszystkich mutacji, jakie zachodziły w tablicach, odzwierciedlających zmieniające się w polskim wojsku umundurowania rozmaitych kategorii. Autora bowiem nie interesowały odmiany kolorystyczne i kształt dystynkcji wojskowych lub munduru. Tak więc dwie tablice pochodzące z różnych lat, ale nieróżniące się między sobą w ogólnym rysunku oraz odbite z tego samego kamienia litograficznego traktowane były jako identyczne. Jednocześnie zdarzały się przypadki istnienia tablic pochodzących z tego samego roku, a wyraźnie różne. Taka praktyka wydawnicza wymagałaby od opracowującego przeprowadzenia porównań każdej karty oddzielnie.

Birkenmajer nie oparł swoich badań także na analizie papieru. Poprzestał na stwierdzeniu, że „Rocznik” drukowany był na papierach o różnej grubości i jakości, w zależności od tego, czy dany egzemplarz miał być ilustrowany, czy też nie. Zdarzały się jednak odstępstwa od tej reguły.

Analiza wszystkich roczników pisma doprowadziła autora do wniosku, że poszukiwany przez niego zabytek – jako przed-

miot historii polskiego zbieractwa (szczególnie mile widziane były egzemplarze ilustrowane) oraz jako przejaw uczuć patriotycznych – po powstaniu listopadowym był obiektem wandalizmu. Nikomu ze zbieraczy nie udało się zebrać pełnej ilustrowanej kolekcji, dlatego uzupełniano egzemplarze nieilustrowane tablicami wyciętymi z innych zdublowanych egzemplarzy „Rocznika”. Stąd też w poszczególnych rocznikach znaleźć można ilustracje autentyczne oraz nieautentyczne. Jedyne autentyczność oprawy była gwarantem tego, że zawarte w egzemplarzu ilustracje były oryginalne.

Birkenmajer więcej miejsca w swej rozprawie poświęcił więc badaniom opraw. Interesował go materiał użyty do opraw wewnętrznych i zewnętrznych. W *Części ogólnej* (tj. historycznej) w bardzo skrótowy sposób zaprezentował i wprowadził czytelnika w problematykę czasopisma. Znalazły się tu więc informacje o latach ukazywania się pisma, ale przede wszystkim scharakteryzowano tablice – jednobarwne i kolorowe. Pozwoliło to autorowi na rozróżnienie czterech gatunków wydań: bez tablic, z tablicami jednobarwnymi, z kolorowymi tablicami oraz z niepełnymi tablicami kolorowymi. Dalszą część rozdziału zajęło omówienie różnic między oprawami: broszurowymi, kartonazami oraz skórzanymi (interesowały go także grzbiety i ozdobne okładki). Głównym zadaniem autora było zestawienie z sobą różnych elementów zdobniczych pisma, a dzięki temu ustalenie stopnia oryginalności egzemplarza. Nie jest to jednak głównym celem monografii bibliograficznych. Monografią czasopisma jest bowiem rozprawa, która zawiera wstęp poświęcony historii pisma, antologię tekstów i wreszcie bibliografię zawartości. Monografia bibliograficzna powstaje w celu „ukazania pisma jako całości bibliograficznej i indywidualnego faktu życia kulturalnego i społecznego” [28, s. 120].

2.5.2. Monografia bibliograficzna w formie bibliografii zawartości czasopisma

Współczesne bibliografie zawartości czasopism mają za zadanie dostarczyć informacji o autorach drukujących w danym periodyku oraz o ich pracach. Ponadto prezentują

treść w sposób uwzględniający charakter wydawniczo-formalny publikacji ciągłej [16, s. 2].

Taki typ monografii bibliograficznej odnaleźć można w pracy Elżbiety Aleksandrowskiej *Zabawy Przyjemne i Pożyteczne 1770-1777. Monografia bibliograficzna* (Wrocław 1959; [wyd. 2] Warszawa 1999). Monografia „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych” miała stanowić pierwszą z cyklu monografii bibliograficznych dla czasopism oświeceniowych. Dlatego tak ważne są osiągnięcia i metody pracy autorki, gdyż można je wykorzystać w dalszych badaniach.

We *Wstępie* Aleksandrowska ukazała historię pisma, poczynając od zapowiedzi wydawniczych na łamach innych ówczesnych czasopism warszawskich. Porównała także program oraz graficzno-edytorską szatę „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych” do innych czasopism, głównie zagranicznych. Informacje zostały zebrane na podstawie przeglądu ówczesnych periodyków polskich i obcych. Źródłem wiedzy o „Zabawach” były również katalogi Michała Grölla – drukarza czasopisma, artykuły w samym czasopiśmie, badania innych historyków i bibliografów (ich nazwiska znajdują się w przypisach).

Sposób opisu poszczególnych faktów z historii i wygląd czasopisma jest godny uznania. Autorka bardzo płynnie przechodzi od jednego do drugiego zagadnienia tworząc jednocześnie bardzo zwięzły i logiczny opis periodyku. Pierwszą sprawą, którą zajęła się badaczka, była forma czasopisma. Do naszych czasów nie zachowało się ono w pierwotnej postaci. Znalezione przez monografistkę zespoły egzemplarzy pisma występują dziś w formie zbroszurowanej lub oprawnej, posiadają wspólną dla wszystkich arkuszy kartę tytułową oraz paginację. Nie można zauważyć żadnych oznak wewnętrznego podziału. To skłoniło autorkę do poszukiwania informacji na temat częstotliwości ukazywania się pisma i rozpowszechniania. Ciągłość paginacji oraz szata zewnętrzna wskazują, według autorki, na przeznaczenie dla prenumeratorów lub subskrybentów. Tezę tę potwierdziły informacje prasowe, do których Aleksandrowska dotarła. Badanie ceny wskazywało również na sprzedaż zbroszurowanych numerów kwartalnych. Jeszcze kilka lat po zakończeniu ukazywania się tego czasopisma sprzedawano pełne roczniki.

Innym problemem w procesie badań było ustalenie oficyny drukarskiej. Informacji na ten temat nie przyniosły karty tytu-

łowe pisma, katalogi gröllowskie, anonse prasowe, ani nie wskazał jej żaden z badaczy „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych”. W rozwiązaniu tego zagadnienia pomogła autorce analiza typograficzna „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych”. Pierwsza edycja nosiła znamiona jednej prasy drukarskiej (podobieństwo winietek). Zestawienie ich z winietkami druków oficyny Collegium Societatis Jezu, zwanej po kasacie jezuitów Nadworną, potwierdziło identyczność używanych zdobników. Tak więc niewątpliwie pierwszą drukarnią była oficyna jezuicka. Analiza typograficzna winietek została użyta także do ustalenia nazwy drukarni dla pierwszych dwóch tomów drugiej edycji czasopisma. Okazało się, że tomy te wykonano w Lipsku, w drukarni Jana Gottloba Immanuela Breitkopfa.

Kolejnym tematem, który wymagał rozpatrzenia, był nakład czasopisma. W tym przypadku jedynymi informacjami, które pomogły Aleksandrowskiej to ustalić, była liczba zachowanych w bibliotekach tomów poszczególnych edycji. Popularność periodyku doprowadziła do zwiększenia nakładu od połowy 1771 r.

Więcej miejsca zajęła natomiast w monografii sprawa redakcji, która nadal wzbudza sporo kontrowersji. Z pewnością rolę pierwszego redaktora „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych” odegrał ks. Jan Albertrandi, który sprawował swoją funkcję w pierwszym roku ukazywania się czasopisma, czyli w roczniku 1770. Poznanie m.in. jego korespondencji oraz analiza ilościowa utworów literackich na kartach pisma potwierdziła, że dwa pierwsze tomy periodyku wypełniały jego publikacje. W 1771 r. teksty Albertrandiego nie ukazywały się tam już zupełnie, a w następnych latach tylko sporadycznie.

Przyczyn kolejnych zmian w koncepcji „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych” autorka poszukiwała w biografii kolejnego redaktora – Adama Naruszewicza, który związał się blisko z królewskim dworem. Zauważyła także rozszerzenie zespołu autorów i aktualizację informacyjną zawartych w czasopiśmie materiałów.

Naruszewicz pełnił funkcję w latach 1771-1773, kiedy to zamieszczał dużą liczbę swych utworów. Po tym okresie jego publikacje pojawiały się bardzo rzadko, później już tylko okazjonalnie. To oczywiście nie dowodzi, że przestał być redaktorem. Na czas życia ówczesnego pokolenia przypadły jednak zdarzenia, które mogły Naruszewicza bardziej interesować –

m.in. kasata zakonu jezuitów. Dzięki analizie korespondencji wiadomo, że od 1775 r. często opuszczał stolicę na dość długie okresy, nawet kilkumiesięczne. W jego listach z tego roku, kierowanych do króla, nie ma wzmianek o „Zabawach Przyjemnych i Pożytecznych”. To uzasadnia pogląd, że w ostatnim roku ukazywania się czasopisma redaktorem z pewnością nie był Naruszewicz. Czasopismo zyskało wówczas nowy charakter. Analiza statystyczna zawartości czasopisma w 1777 r. wskazuje, że najwięcej w owym czasie drukował Antoni Felicjan Nagłowski, choć to oczywiście niczego nie dowodzi (autorka nie stawia nowej hipotezy o stanowisku redaktora).

Te wszystkie badania, przeprowadzone przez monografistkę, podporządkowane były tematowi rozprawy, by wiodły do rozwikłania zagadek związanych z historią i funkcjonowaniem periodyku. Po wstępnej rozprawie, w której znalazły się wyniki wielu analiz: biograficznych, archiwalnych, typograficznych, porównawczych, autorka w sposób niezwykle wnikliwy ujęła zawartość czasopisma. Zebrane tu materiały mogą służyć do dalszych badań nad kulturą literacką okresu Oświecenia.

3. MONOGRAFIE BIOBIBLIOGRAFICZNE

3.1. Zarys rozwoju biobibliografistyki i monografistyki literackiej

O pierwszych nowoczesnych badaniach historii literatury można mówić od połowy XIX wieku [170, s. 420]. Jednak do czasu ukształtowania się jej jako dyscypliny naukowej powstawały słowniki biobibliograficzne autorów uprawiających różne gatunki piśmiennictwa z bardzo wielu dziedzin wiedzy. Słowniki te miały pełnić funkcję kulturalno-historyczną. Dzieła wydawane drukiem od pierwszej połowy XVII wieku łączyły informacje biograficzne oraz bibliograficzne. Miały przedstawiać dorobek naukowy narodu i dlatego nacisk położono na ukazanie życia i działalności omawianych postaci. Notatki bibliograficzne dodane do życiorysu odzwierciedlały dokonania uczonych i pisarzy. Główne zadanie biobibliografii polegało na tworzeniu materiałowych podstaw dla historii piśmiennictwa polskiego, toteż należało we właściwy sposób akcentować informacje bibliograficzne [26, s. 10]. Realizacja tych zamierów w ostatecznym wyniku odbiegała jednak często od przyjętych założeń i wytyczonych celów.

Za jedną z pierwszych prób bibliografii literatury polskiej, w której znalazło się 30 nazwisk dowolnie wybranych pisarzy, uchodzi encyklopedyczny przewodnik Krzysztofa Warszawickiego *Reges, sancti, bellatores, scriptores Poloni* (Rzym

1601). Dalej niż wykaz Warszewickiego w dziedzinie formowania biobibliografistyki poszedł słownik Szymona Starowolskiego *Scriptorum Polonicorum Hekatonas seu centum illustrium Poloniae scriptorum elogiae et vitae* (Francoforti 1625, wyd. 2 Wenecja 1627). Nawiązując do belgijskiego wzoru (Auberta Le Mire *Elogia illustrium Belgii scriptorum qui vel Ecclesiam Dei propugnarunt, vel disciplinas illustrarunt. Centuria decadibus distincta* Antwerpia 1602), autor opracował zbiór biografii pisarzy, czyli teologów, hagiografów, księży, publicystów, pisarzy politycznych, historyków, kronikarzy, pamiętnikarzy, prawników, filozofów, filologów, tłumaczy, poetów, matematyków, astronomów i lekarzy, którzy tworzyli głównie w XVI wieku [26, s. 14-15]. Na każdy z opracowanych szkiców składa się biografia, uzupełniona specjalnie do tego dzieła przygotowanymi epigramatami, panegirykami lub napisami przejętymi z nagrobków¹, oraz dane bibliograficzne, nie stanowiące elementu odrębnego, lecz wplecione w tok opowieści².

Do najwartościowszych polskich słowników biobibliograficznych należy zaliczyć prace Jana Daniela Janockiego *Litterarum in Polonia propagatores* (Gdańsk 1746), w której omówił sylwetki uczonych, mecenasów i władców XVI wieku, podając obok ich krótkiej charakterystyki także nazwiska autorów, którzy o nich pisali. Informacje bibliograficzne zostały natomiast zaakcentowane w jego słowniku *Polonia litterata nostri temporis* (Breslau 1750). W niewielkich biografiach wykazał zalety charakteru, informacje o zajmowanych stanowiskach i dziedzinach wiedzy, które pisarze uprawiali. Także w tej księdze dane bibliograficzne stanowiły jeden z elementów biografii, a tylko ważniejsze dzieła umieszczone zostały na końcu każdego z artykułów w formie spisu bibliograficznego. Z dzieł Janoc-

¹ Część biograficzna objęła informacje o dacie i miejscu urodzenia oraz śmierci pisarza, pochodzeniu, jego edukacji – w tym o zdobyciu stopni naukowych, zajmowanych stanowiskach, godnościach kościelnych i świeckich. Starowolskiego interesowały również podróże zagraniczne i kontakty z wybitnymi przedstawicielami ówczesnej nauki i kultury. Autor próbował odtwarzać cechy osobowościowe pisarzy. Wymieniane elementy nie występowały w sposób regularny we wszystkich biogramach.

² Opis utworów składał się z łacińskiego tytułu (tylko polskie tytuły podawane były w języku ojczystym, niestety niepozbawione błędów), informacji o gatunku, dedykacjach. Obok bibliografii podmiotowej tylko wyjątkowo podawał bibliografię przedmiotową.

kiego na uwagę zasługuje też *Lexicon derer itztlebenden Gelehrten in Polen* (T. 1-2. Breslau 1755). Najbardziej znanym słownikiem biobibliograficznym opracowanym przez Janockiego są jednak *Janociana sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum maecenatumque memoriae miscellae* (T. 1-3. Varsaviae et Lipsiae 1776-1819), w których Janocki przedstawił biografię, bibliografię podmiotową i przedmiotową znamienitych pisarzy: historyków, kaznodziejów, prawników, mecenasów kultury, profesorów Akademii Krakowskiej, władców, możnowładców oraz cudzoziemców zasłużonych dla polskiej kultury. Należy podkreślić, że autor prowadził badania księgoznawcze, zmierzające do ustalenia szczegółów druku – autorstwa, miejsca i roku wydania, podawał informacje o jego rzadkości, gatunku, treści oraz niekiedy dodawał ocenę pism.

Do tej samej grupy opracowań należą Józefa Maksymiliana Ossolińskiego *Wiadomości historyczno-krytyczne do dziejów literatury polskiej o pisarzach polskich, także postronnych, którzy w Polszcze albo o Polszcze pisali, oraz o ich dziełach z roztrząśnieniem wzrostu i różnej kolei ogólnego oświecenia, jako też szczególnych nauk w narodzie polskim* (T. 1-3. Kraków 1819-1822; T. 4. Lwów 1852), które stanowią zbiór sylwetek 53 polskich pisarzy (teologów, historyków, kronikarzy, kaznodziejów, pisarzy politycznych). Artykuły biograficzne formował z uwzględnieniem kilku części. Podawał życiorys, ocenę dorobku twórczego dokonaną przez współczesnych oraz późniejszych krytyków i badaczy, własne opinie na temat nie tylko działalności pisarzy, ale i literatury przedmiotu. Każdy biogram uzupełniony został obszernymi przypisami, które Janusz Kapuścik nazwał „samodzielnymi rozprawkami naukowymi” [82, s. 301]. Znalazły się w nich streszczenia dzieł, głównie łacińskich, a także listy, akta i inne dokumenty, które miały związek z zawartością biogramów. Główny nacisk położony został na biografię, w których zamieszczono informacje o urodzeniu, dzieciństwie, wykształceniu, zajmowanych stanowiskach i innych ważnych wydarzeniach mających wpływ na kształtowanie się osobowości twórczej pisarza. W części prezentującej dorobek twórczy znalazło się miejsce na opis poszczególnych wydań utworów, ich charakterystykę i ocenę.

Do ważnych osiągnięć polskiej biobibliografistyki należał również słownik Michała Hieronima Juszyńskiego *Dykcjonarz*

poetów polskich (T. 1-2. Kraków 1820), w którym na uwagę zasługują adnotacje podające niekiedy informacje księgoznawcze na temat cech pisowni, ilustracji, dedykacji, odmian tekstów, przekładów itd.

Opracowania biograficzne poświęcone pisarzom rozwijały się nieco inaczej. Prace omawiające życie zmarłych pisarzy zwane były „pochwałami” [114, s. 120]. Znała je już kultura antyczna i średniowieczna. Na początku XIX wieku stanowiły one rodzaj mikromonografii, literackiego portretu³. Obok zwrotów retorycznych, podkreślających znaczenie pisarzy, miały one walory poznawcze. Prezentowały życiorysy, charakterystykę postaci, jej twórczość oraz wartościujące sądy. Porównań z innymi pisarzami dokonywano w celu wyeksponowania specyficznego literackiego talentu [115, s. 44]. Tradycję wygłaszania, a potem drukowania „pochwał” kultywowało Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Warszawie. W ten sposób czczono pamięć zmarłych członków lub innych godnych szacunku osób. Swoim charakterem nawiązywały one do pochwalnych staropolskich biografii [151, s. 32]. Formami opracowań biograficznych były „wiadomości o życiu i dziełach”, „rzeczy o życiu i pismach”, „ręsy życia”, „pamiętki”, które powstawały w kręgu Towarzystwa Przyjaciół Nauk, jak również innych instytucji oraz środowisk naukowych i kulturalnych. Te różne typy opracowań doprowadziły do wyłonienia się formy wypowiedzi nazywanej „portretem literackim” lub „portretem literacko-psychologicznym” o wartościach syntetyzujących. Z tego właśnie nurtu zrodziła się monografia historycznoliteracka o ujęciu opisowym, natomiast opracowania i słowniki biobibliograficzne stanowiły prawzory monografii biobibliograficznej, opatrzonej kalendarium życia i twórczości pisarza.

Należy w tym miejscu zaakcentować dwutorowość rozwoju opracowań osobowych – literackich i bibliograficznych. Oba jednak zdają się z siebie czerpać, mimo odmienności kompozycji, metod i celów.

Przeobrażenie się i doskonalenie form biobibliograficznych spowodowane zostało przez rozwój i wewnętrzne różnicowanie się polskiego piśmiennictwa. Ewolucja dokonywała się również

³ Portretem literackim jest utwór charakteryzujący kilka elementów, które tworzą osobowość twórczą pisarza oraz człowieka: wygląd zewnętrzny, sposób mówienia i zachowania, analizę psychologiczną twórcy.

dzięki przemianom pojęć „pisarz” i „literat”, doprowadzając do wykluczenia z literatury pięknej pisarstwa nieliterackiego. Poglębiała się znajomość rozwoju świadomości bibliograficznej, co wpłynęło na udoskonalenie techniki opisu bibliograficznego jeszcze w ciągu XIX wieku.

Przykładem takiego rozbudowanego opracowania są rozprawy Alojzego Osińskiego. Jedną z nich, nazywaną pierwszą polską monografią historycznoliteracką, świadczy o wieloletnim zainteresowaniu tego autora osobą księdza Piotra Skargi. Monografia *O życiu i pismach ks. Piotra Skargi* (Krzemieniec 1812) była – według Józefa Korpały – pierwszą bibliografią pism jednego tylko pisarza [91, s. 134]. Zyciorys Skargi, ze szczególnym uwzględnieniem jego zainteresowań religijnych i kaznodziejskich, przyniósł również pochwałę jego osobowości, wiary i twórczości. Osiński w toku wywodu opisał poszczególne pisma Skargi, w tym bardzo rzadkie.

Kolejnym krokiem w rozwoju monograficznych opracowań poświęconych pisarzom, długo jeszcze uzyskujących formę szkicu biograficzno-literackiego, stały się publikacje, które zrywały z idealizacją twórców. Do ocen sylwetek pisarskich zaczęto wprowadzać uwagi polemiczne i krytyczne. Jednak dopiero w latach sześćdziesiątych XIX wieku w monografiach zaczęto wykorzystywać metodę historycznej krytyki źródeł w opracowaniu biografii twórców oraz znane filologii klasycznej metody analizy twórczości [115, s. 73-74]. Przykładem tego rodzaju ujęcia monografii literackiej jest Antoniego Małeckiego *Juliusz Słowacki. Jego życie i dzieła w stosunku do współczesnej epoki* (T. 1-2. Lwów 1866-1867). Małecki uczynił celem pracy nakreślenie biografii poety oraz krytyczny rozbiór jego pism w stosunku do rozwoju polskiej literatury. Analizie poddana została twórczość poety, by czytelnik mógł zdobyć przekonanie o wartości tej działalności literackiej. Tym samym metody opisu wykraczały oczywiście poza aspekty bibliograficzne. W tym miejscu widać wyraźną różnicę między monografiami literackimi a bibliograficznymi. Za przykładem Małeckiego poszło wielu badaczy literatury. Należy podkreślić, że mimo istniejącego wzoru, w pracach tych zyciorys, charakterystyka sylwetki, analiza utworów i syntetyczna ich ocena miały różne proporcje. Przeważały jednak zapisy biograficzne, w innych charakterologia, a w jeszcze innych omówienie twórczości. Dążono wówczas do tego, by uchwycić cechy psychiki

twórcy poprzez znajomość dzieł, a w niej z kolei – zgodnie z romantyczną tendencją filozoficzną – poszukiwano odzwierciedlenia „ducha narodu” lub epoki. Na początku XX wieku nastąpił chwilowy zastój w monografistyce. Historię literatury bardziej niż życie twórcy interesowała zawartość tekstów literackich. Popularność zdobywały wówczas przedsięwzięcia edytorskie oraz popularne monografie wielkich pisarzy. Jednak tylko wyjątkowo pojawiały się obszerniejsze ujęcia o charakterze monograficznym.

W dwudziestoleciu międzywojennym ukazywały się prace w większości oparte na analizie tekstów literackich, biografii uwzględniając tylko jako konieczne tło monografii literackiej. Popularność zdobyły natomiast bibliografie osobowe dotyczące pojedynczych sylwetek oraz grup osób.

Obecnie, mimo kryzysu monografistyki, wyróżnić można kilka gałęzi rozwoju tego typu publikacji: opracowania „życie i dzieło”, które poświęca się osobom mniej znanym (mają one charakter popularny), monograficzne kompendia materiałowe (np. w serii „Biblioteka Polonistyki”), montaż dokumentów (seria „Ludzie Żywi”) oraz materiałowe monografie biobibliograficzne [69, s. 685]. Są to ujęcia wydzielone według kryterium formalnego.

Inny z podziałów (według przedmiotu i zadań) pozwala stwierdzić istnienie następujących rodzajów opracowań: dotyczące faktów twórczości literackiej i paraliterackiej, dotyczące życia i twórczości pisarzy oraz osób związanych z literaturą, dotyczące życia literackiego i kultury literackiej. Do drugiej wymienionej tu grupy należą monografie biobibliograficzne [25, s. 484]. Ich rozwój i oczywiste wyłonienie się spośród omówionych opracowań osobowych (słowników biobibliograficznych, „portretów”, monografii literackich i historycznoliterackich) stało się możliwe dzięki nowym tendencjom w metodyce bibliograficznej. Pierwsza tendencja poszerza zasięg wydawniczo-formalny rejestrowanych dokumentów. Druga prowadzi do udoskonalenia opisu rejestracyjnego dokumentów, co wynika z dążenia do przekształcenia spisu bibliograficznego w opracowanie przynoszące obok opisu także bezpośrednią informację rzeczową. Jest to możliwe w związku ze wzrostem kompetencji zawodowych bibliografów, którzy często są lub stają się historykami literatury. Adnotacje przynoszą więc nie tylko uzupełnienia danych księgoznawczych i treś-

ciowych, ale również informacje historycznoliterackie [25, s. 487].

Zarysowana historia kilku rodzajów prac literackich została oparta na analizie najważniejszych tylko i najbardziej reprezentatywnych dzieł, które uprzedziły tworzenie późniejszych monografii literackich i biobibliograficznych. Kompozycją, niektórymi metodami, ale też i celami odbiegają one znacznie od opracowanych w drugiej połowie XX wieku monografii biobibliograficznych. W pracach pochodzących z XIX wieku kładziono nacisk na dokumentowanie biografii, natomiast powojenne prace opierały się głównie na wzorcu bibliografii podmiotowej i przedmiotowej, w niektórych tylko przypadkach uzupełnionych kalendariami życia i twórczości. Zauważyć jednak można pewne związki, które dotyczą: adnotacji księgoznawczych (stanowią one podstawę interpretacji i syntez); źródeł informacji biograficznych (pamiętniki, wspomnienia) oraz danych biograficznych, które w przypadku kalendarium zostały ograniczone do minimum. Podobne są też metody pracy naukowej (analiza źródeł, czasem treści utworów itd.).

3.2. Bibliografie osobowe a monografie biobibliograficzne

Współczesne monografie bibliograficzne pisarzy są jedną z odmian bibliografii osobowych⁴. Monografia biobibliograficzna nie uzyskała więc swojego osobnego miejsca w systemie gatunków bibliografii. Umieszcza się ją najczęściej wśród bibliografii specjalnych. Jak twierdzi Barbara Winklowa: „Dodatek monografia określa jedynie założenia metodyczne autora w stosunku do badanego przedmiotu i każda z bibliografii specjalnych może być opracowana w sposób monograficzny” [189, s. 7].

⁴ Monografie biobibliograficzne umieszczane są również wśród prac biograficznych, które dostarczają historii literatury informacji do genezy dzieł literackich, pozwalają lepiej zrozumieć treść utworów, przynoszą materiał do badań z zakresu socjologii literatury (obok biogramów w słownikach biobibliograficznych i analitycznych kalendarium życia i twórczości).

Powstawanie bibliografii osobowych jest niezwykle istotne w toku przygotowania syntez opisowych, gdyż praca dokumentacyjna uwzględnia rejestrację tekstów autorskich oraz ogół wcześniej powstałych interpretacji zaliczanych do opracowań. Dzięki temu bibliografia osobowa stanowi podstawę nowych ujęć monograficznych, różnorodnych cząstkowych studiów historycznoliterackich i prac edytorskich [28, s. 110].

Wyróżnia się 3 rodzaje bibliografii osobowych, których przedmiotem jest życie i twórczość jednej osoby. Są to: wyodrębniona bibliografia podmiotowa, rejestrująca dorobek piśmienniczy osoby; samodzielnie ujęta bibliografia przedmiotowa, na którą składają się prace poświęcone danej osobie i wreszcie najbardziej pożądane bibliografie podmiotowo-przedmiotowe, czyli scalenie informacji o twórczości oraz bibliograficznych opisów opracowań. Trzeci wariant jest najbliższy schematowi monografii bibliograficznej – z tym, że monografia powinna zostać jeszcze uzupełniona częścią biograficzną. Bibliografią osobową w szerszym znaczeniu jest także bibliografia stowarzyszeń lub instytucji, czyli specyficznych, zbiorowych form życia kulturalnego, zwłaszcza zaś literackiego [141, s. 45].

Bibliografie pisarzy stanowią najbardziej zróżnicowaną grupę bibliografii osobowych. Wielka liczba ich odmian wynika ze sposobu traktowania tekstów literackich jako przedmiotu badań. Wśród typów opracowań mamy na przykład kompletne spisy piśmiennictwa, obejmujące tylko pewien okres życia i działalności pisarza oraz bibliografie dotyczące stosunku twórcy do jakiegoś zagadnienia lub też fragmentaryczne zestawienia publikacji o pisarzu. Spotyka się również bibliografie poświęcone wyłącznie recepcji utworów obcego pisarza w Polsce. Poszczególne prace różnią się więc między sobą zasięgiem wydawniczym, chronologicznym i językowym zgromadzonego materiału, układem opisów oraz kompozycją. Różna jest też forma upowszechniania bibliografii. Są wśród nich bibliografie niesamoistne piśmienniczo i wydawniczo, bibliografie samoistne piśmienniczo, ale niesamoistne wydawniczo oraz bibliografie samoistne wydawniczo.

Różnice między monografią biobibliograficzną a bibliografią osobową można wywieść przez porównanie bibliografii osobowych z omówionymi poniżej monografiami biobibliograficznymi.

Pierwsza z wyróżniających cech dotyczy ogólnej budowy zbioru opisów. Kompozycja bibliografii osobowych jest powieleniem typowej struktury, czyli zgodna jest z zasadami obowiązującymi we wszystkich bibliografiach specjalnych (przedmowa wyjaśniająca metody opracowania materiału, zasięg pracy oraz stosunek publikacji do istniejących już bibliografii, niektóre spisy bibliograficzne poprzedzają również wstępy omawiające twórczość pisarza, dalej następują zasadnicze wykazy bibliograficzne, do których dodano spisy pomocnicze – indeksy, wykazy skrótów, pseudonimów itd.). Natomiast bibliografie zwane monografiami biobibliograficznymi, opracowane w Instytucie Badań Literackich, poprzedza lub uzupełnia kalendarium życia i twórczości wybitnych pisarzy XIX i XX wieku, co oczywiście podnosi wartość naukową oraz informacyjną opracowań. Takie połączenie bibliografii i biografii przekształca „zwykłą” bibliografię osobową w zarys monografii.

Na ogólną kompozycję monografii biobibliograficznej składa się więc: spis treści; kalendarium (wraz z fotografiami i reprodukcjami ważnych dokumentów dotyczących pisarza); wykaz wydawnictw zbiorowych i pism zawierających utwory pisarza oraz redagowanych przez niego czasopism, z którymi autor współpracował; wykaz pseudonimów i kryptonimów, oraz wykaz i rozwiązanie zastosowanych w dokumentacji skrótów; właściwe spisy bibliografii podmiotowej oraz przedmiotowej, indeksy (tytułowy, nazw osobowych, rzeczowy, autorów tłumaczonych i ich utworów, przekładów dzieł pisarza według języków, na jakie je tłumaczono) [140, s. 485].

O ile układ treści bibliografii osobowych bywa bardzo różnorodny (chronologiczny lub alfabetyczny według tytułów dzieł, układ według form wydawniczych lub piśmienniczych albo w porządku rzeczowym), to w monografiach biobibliograficznych stosuje się w zasadzie tylko dwa rozwiązania: układ chronologiczny według chronologii wydawniczej (takie ujęcie zastosowali: Janusz Stradecki, Barbara Winklowska, Jadwiga Kaczyńska, Maria Stokowa, Alicja Szałagan) lub piśmienniczej (Jadwiga Czachowska, Feliksa Lichodziejewska i Halina Gacowa). Z tym problemem związana jest drobna różnica wynikająca z tego, że w monografiach biobibliograficznych za pozycję opisu uznaje się jednostkę piśmienniczą, a nie zdarza się to w zasadzie w bibliografiach osobowych [190, s. 193]. Bibliografia podmiotowa w monografiach biobibliograficznych.

powinna zostać ułożona według chronologii druków, gdyż pozwala uchwycić wszelkie zmiany i ewolucje twórczości pisarza, związki z istniejącymi ruchami społecznymi, politycznymi i kulturalnymi. W obrębie każdego roku należy zastosować porządek utworów według następujących kategorii: daty piśmiennicze, pierwodruki⁵, a wśród nich najpierw utwory oryginalne (według rodzajów: poezja, proza, dramat, publicystyka, prace historycznoliterackie i krytyczne, recenzje, prace naukowe z innych dziedzin), potem tłumaczenia i prace edytorskie, natomiast trzecią grupę stanowią reedycje w analogicznym podziale, jak pierwodruki [140, s. 490-491].

W bibliografiach osobowych układ części przedmiotowej jest uzależniony od spisu podmiotowego (rodzaju zamieszczonych w nim materiałów oraz ich treści), toteż najczęściej buduje się schemat rzeczowy, np. działowy lub systematyczny (oparty na kryteriach treściowych i formalnych). Spotyka się także układ chronologiczny lub alfabetyczny.

Podobny układ bibliografii przedmiotowej powinno się stosować w monografiach biobibliograficznych. Układ ten w piśmiennictwie metodycznym nazwano działowo-rzeczowym. W jego obrębie pozycje szeregowane są chronologicznie lub alfabetycznie. Wśród zebranych opisów dokumentów wyróżnia się: materiały biograficzne (ułożone według okresów życia pisarza, gdyż bezpośrednio ich dotyczą); korespondencję (listy do pisarza według nazwisk nadawców); materiały historycznoliterackie i krytyczne, obejmujące całość twórczości pisarza lub jej poszczególne etapy (układ chronologiczny); literaturę o konkretnych utworach (recenzje, artykuły, noty i odczyty; ułożone według tytułów utworów); materiały związane z kultem pisarza (układ według haseł rzeczowych); materiały do zagadnienia: pisarz w literaturze pięknej (utwory dedykowane, parodie, pastisze, fraszki o pisarzu, plagiaty, powieści biograficzne itd. podane w porządku chronologicznym); bibliografię bibliografii, czyli wykaz bibliografii dotyczących twórczości pisarza; ikonografię (fotografie ułożone według chronologii życia pisarza, portrety i rzeźby – według nazwisk autorów tych dzieł, ilustracje do dzieł pisarza – ułożone alfabe-

⁵ Odnotowuje się tu także dzieła wprowadzające niewielkie zmiany w stosunku do wydań poprzednich oraz takie, które zostały przedrukowane z tekstu autorskiego przez kilka czasopism lub wydawnictw zbiorowych i trudno ustalić, które są pierwodrukami, a które reedycjami.

tycznie według dzieł oraz fotografie teatralne z wystawianych sztuk – w układzie alfabetycznym według ich tytułów).

Najważniejszymi częściami obu typów opracowań są jednak zawsze współwystępujące spisy bibliograficzne: podmiotowy oraz przedmiotowy. W bibliografii osobowej ich jednoczesna obecność jest jedynie pożądana, a w monografii biobibliograficznej konieczna.

Zarówno autorzy bibliografii osobowych, jak i monografii biobibliograficznych dążą do kompletności w gromadzeniu materiałów⁶. W obu typach opracowań bardzo szeroko traktuje się więc zasięg autorski, gromadząc informacje o pracach indywidualnych, współautorskich, translatorskich, redaktorskich, edytorskich, przeróbkach dzieł cudzych oraz tego autora, wywiadach dziennikarskich, stenogramach z jego przemówień, dokumentach urzędowych podpisanych i napisanych przez daną osobę [156, s. 313-314]. Bibliografia osobowa, jak i monografia biobibliograficzna, ukazują sylwetkę pisarza jako redaktora, przedmówcę, edytora, autora przypisów, dodatków, przeróbek itd. W monografiach biobibliograficznych rejestruje się ponadto: dzieła, które nie są poświadczone piśmienniczo ani wydawniczo, np. odczyty, słuchowiska radiowe (w bibliografii osobowej materiały tego typu zaleca się traktować ostrożnie ze względu na przekaz pochodzący np. z cudzej relacji, lecz można je umieścić w bibliografii przedmiotowej); dzieła zamierzone, fałszywie przypisywane pisarzowi oraz obejmujące inny dział twórczości artystycznej pisarza, np. malarstwo. Istnieją więc duże podobieństwa w traktowaniu autorstwa w podmiotowej bibliografii osobowej i monografii biobibliograficznej. Autorzy drugiego typu opracowań podejmują ponadto badania zmierzające do odnalezienia i ustalenia tekstów anonimowych, podpisanych pseudonimem lub kryptonimem, poszukują dzieł zamierzonych lub zaginionych.

Formalny zasięg bibliografii podmiotowej w monografii biobibliograficznej jest też szerszy, gdyż metodyka badań zezwala na uznanie za odrębne pozycje dat powstania utworów i ich pierwszego ogłoszenia w formie innej niż drukowana (np. wystawienie na scenie, odczyt). Wiadomości o ustalonej chro-

⁶ Zdarza się jednak, że w bibliografii osobowej autor zestawienia ogranicza rejestrację do jednej lub kilku wybranych kategorii dokumentów, taki spis nazywa się materiałami do bibliografii, a nie bibliografią osobową.

nologii faktów pochodzą z listów, recenzji ogłoszonych w czasopiśmie itd.

Dążenie do kompletności dokumentacji powoduje, że w bibliografii osobowej i monografii biobibliograficznej opisywane są publikacje drukowane, powielone różnymi technikami, także zarejestrowane na innych nośnikach, np. ryciny, nuty, fotografie, nagrania muzyczne, filmy, medale, rzeźby, portrety itd.

Część przedmiotowa monografii biobibliograficznej dąży do celowej kompletności. Natomiast w bibliografii osobowej, która z metodycznego założenia również winna wykazać całość piśmiennictwa o literacie, możliwe jest przeprowadzenie selekcji opartej na kryterium wartościującym. Zasady selekcji uzależnione są od społecznych celów bibliografii i wynikają z roli twórcy w życiu kulturalnym, czyli z popularności danej osoby. Opuszcza się więc opisy prac, które nie przynoszą nowych poglądów na twórczość pisarza [156, s. 318].

Oba rodzaje bibliografii – monografie biobibliograficzne i bibliografie osobowe – rejestrują dzieła wydawniczo i piśmienniczo samoistne oraz niesamoistne – rękopisy, druki, dokumenty niepiśmiennicze, odczyty, audycje radiowe, ikonografię, utwory muzyczne, dokumenty biograficzne niepublikowane oraz fakty związane z kultem pisarza, np. akademie, obchody rocznicowe, wystawy itd. Mimo ogólnego podobieństwa założeń, właściwie tylko monografie biobibliograficzne spełniają warunek kompletności w gromadzeniu materiałów.

Równie szeroko traktowany jest zasięg chronologiczny, w którym jako datę początkową przyjmuje się chwilę debiutu autora lub moment ukazania się pracy o nim. Spis bibliograficzny kończy się w momencie zamknięcia prac nad bibliografią. W bibliografiach osobowych zdarza się jednak ograniczenie zasięgu chronologicznego do pewnego okresu czasu, co jest niedopuszczalne w przypadku drugiego typu opracowania.

Dążenie do kompletności zasięgu terytorialnego bibliografii osobowej, który jest najczęściej identyfikowany z zasięgiem międzynarodowym, powoduje również nieograniczenie zasięgu językowego. Podobnie dzieje się w monografiach biobibliograficznych, które w szerokim stopniu uwzględniają materiały obcojęzyczne, najczęściej umieszczonych w rozdziałach dotyczących recepcji twórczości pisarza.

W bibliografiach osobowych z reguły stosuje się opis rejestracyjny, niekiedy adnotowany, zgodny z obowiązującymi normami (wzorec opisu zostaje ustalony – tak jak i w przypadku monografii biobibliograficznej – przed przystąpieniem do prac). W monografii biobibliograficznej daje się zauważyć różny stopień szczegółowości opisu – jeśli chodzi o cechy wydawnicze i piśmiennicze, ale zawsze zawiera on więcej elementów niż w przypadku bibliografii osobowych. Opis dokumentów musi uwzględniać cel bibliografii, czyli dążność do zaprezentowania np. rękopisów, przedruków, informacji o przekładach, adaptacjach i wystawieniach scenicznych.

Bibliografia osobowa i monografia biobibliograficzna nie różnią się między sobą w sposobie rozwiązywania problemu opisu pierwszego elementu, czyli autorstwa. J. Czachowska, B. Winklowska i J. Stradecki w wytycznych dla twórców monografii biobibliograficznych – przekazali wskazówki dotyczące również sposobów zapisywania tytułu, adresu wydawniczego, cytaty wydawniczej, adnotacji⁷ i odsyłaczy. Stosowany w części przedmiotowej opis bibliograficzny ma wersję uproszczoną (tzw. opis skrócony), natomiast zasady przejmowania poszczególnych elementów (autor, tytuł, adres wydawniczy, cytata wydawnicza, adnotacje i odsyłacze) pozostają w zasadzie bez zmian w stosunku do znanych norm bibliograficznych.

Opis dokumentów w bibliografii osobowej i monografii biobibliograficznej powinien czerpać informacje bezpośrednio z dokumentu, czyli opierać się na jego autopsji. Opisy przejęte ze źródeł bibliograficznych należy sprawdzać z innymi dokumentami, ponadto zasady sporządzania monografii biobibliograficznej nakazują, by takie „wtórne” opisy posiadały odpowiednie wskaźniki (np. gwiazdkę). Podstawą opisu w monografii biobibliograficznej jest całkowita tytulatura dokumentu, natomiast dla adnotacji cały dokument.

Podstawowa różnica między obu typami piśmiennictwa polega na załączaniu odpowiednich adnotacji. Adnotacje, które wykraczają poza zasadnicze cele bibliografii, powinno się sto-

⁷ W adnotacji można umieszczać: informacje na temat źródeł, które pozwoliły ustalić autorstwo; obszerniejsze wyjaśnienia niejasnego tytułu poprzez krótkie omówienie treści lub podanie części składowych i rozdziałów dzieła; cytaty z incipitów, motta, dedykacje; informacje o powiązaniach utworu oraz wywołanych przez nie polemikach i dyskusjach; dane na temat materiałów ilustracyjnych zamieszczonych w utworze, a przy rzadkich pozycjach sigla bibliotek przechowujących je.

sować tylko w wyjątkowych przypadkach [157, s. 13]. Użycie adnotacji w opisie generalnie wykracza więc poza ramy tradycyjnej bibliografii osobowej (w założeniach metodycznych takiego opracowania przewiduje się adnotacje zawartościowe – gdzie wymieniane są tytuły utworów w dziełach zbiorowych, rozdziały danej pracy; adnotacje objaśniające tytuł oraz adnotacje księgoznawcze, dotyczące historii wydań dzieła). Natomiast w monografiach biobibliograficznych są one elementem obowiązkowym (taki rygor przewidziano w przypadku monografii przygotowywanych w IBL). Każdy rodzaj twórczości wymaga jednak od monografisty indywidualnego podejścia do sposobu ich opracowywania, ponieważ należy dzięki nim wzbogacić wiedzę o badanym przedmiocie. Zdarza się, że w adnotacjach podawane są wyjątki lub całość tekstu opisywanego fragmentu czy utworu, gdy jest on trudno dostępny.

W monografiach biobibliograficznych adnotacje są szczególnie rozbudowane. Zamieszcza się w nich informacje o sposobach ustalenia dat powstania utworów, powiązaniach z wydarzeniami politycznymi, społecznymi, historycznymi, rozwiązuje się aluzje, nazwiska bohaterów mających realne pierwowzory w rzeczywistości pozaliterackiej. W adnotacjach można również omówić rękopisy, warianty tekstów, różnice między rękopisem a drukiem, podać dane o recepcji utworu [25, s. 487]. Niekiedy adnotacje w monografiach biobibliograficznych rozrastają się w obszerne studia dotyczące genezy, rozpowszechniania i recepcji dzieł. Uzyskują więc szczególne znaczenie dla nauki o literaturze.

Ciekawe są sposoby zbierania materiałów do adnotacji. Ich podstawę stanowią badania źródłowe, komparatystyczne, archiwalne, kwerenda korespondencji, wspomnień, pamiętników i informacji prasowych. Ilość i różnorodność materiałów, jakie musi zdobyć monografista świadczy o tym, że jego podstawowym zadaniem jest ich gromadzenie. Autor monografii do minimum ogranicza subiektywną interpretację przedmiotu bibliografii. Dzięki temu monografia biobibliograficzna „staje się nie tylko pełnym rejestrem pozycji podmiotowych i przedmiotowych mogącym stanowić materiał pomocniczy dla historii literatury, ale sama staje się integralną częścią badań historycznoliterackich” [189, s. 22]. Jest już pierwszym zwerbalizowaniem przemyśleń naukowych: biograficznych, genologicznych, ideowych, aksjologicznych, filozoficznych, historycz-

no-kulturowych i wszelkich innych, które dają podstawę dalszej interpretacji (np. socjologiczno-literackiej, psychologii twórczości czy z perspektywy takich nauk, jak edytorstwo, nauka o języku, semiotyka itd.).

Kolejnym zagadnieniem związanym z porównywaniem konstrukcji monografii biobibliograficznych oraz bibliografii osobowych jest sposób połączenia materiału podmiotowego i przedmiotowego. W pierwszym typie opracowania – dla większej jasności i przejrzystości układu – spisy stanowią dwie odrębne części, w szczególnych jednak przypadkach dopuszcza się umieszczanie wypowiedzi polemicznych pod poszczególnymi utworami pisarza.

Także w pełnych bibliografiach osobowych (podmiotowo-przedmiotowych) część podmiotowa oraz przedmiotowa nie stanowią najczęściej jedności i związane są z sobą jedynie odsyłaczami. Zdarzają się jednak wykazy podmiotowo-przedmiotowe, w których pod opisami poszczególnych utworów zamieszczone są bibliografie przedmiotowe. Innym sposobem zespolenia jest umieszczanie opisów recenzji pod opisami prac z części podmiotowej.

Z zaprezentowanego porównania wynika ważna różnica pomiędzy rodzajem połączenia bibliografii podmiotowych i przedmiotowych w bibliografiach osobowych oraz w monografiach biobibliograficznych: drugi z rodzajów prac wykazuje mniejszą dowolność. Praktyka monografii biobibliograficznych przyniosła jednak kilka rozwiązań tego problemu, które zostaną szczegółowo omówione.

3.3. Materiały biograficzne

Zamieszczenie w monografii biobibliograficznej kalendarium życia i twórczości pisarza jest podstawową, w zasadzie, różnicą, poza metodami, sposobem opisu, sformalizowaną konstrukcją, między tą formą piśmienniczą a bibliografią osobową. W wytycznych monografii biobibliograficznych nie sformułowano żadnych sugestii na temat metod opracowywania części biograficznych, choć biografię uznano za ważny element doku-

mentacji. Dlatego na podstawie analiz monografii ogłoszonych drukiem, przedstawiono tu kilka typów, mogących stanowić wzorce dla opracowywanych not biograficznych do monografii biobibliograficznych.

W monografii biobibliograficznej działalność pisarza powinna zostać osadzona w jego życiorysie pisarskim lub społeczno-kulturowym [por. 193, s. 94]. Zadaniem biografii jest usystematyzowanie materiału według chronologii powstawania lub drukowania utworów, gdyż jest ona „jedną z wielu podstaw ustrukturalizowania grupy dzieł” [10, s. 88]. Monografista piszący biografię pisarza musi niejednokrotnie posługiwać się metodami stosowanymi w historii, np. w żywotopisarstwie zbliżonym znacznie bardziej niż filologia do historii. Osoby sporządzające życiorysy pisarzy nie mogą jednak liczyć na pomoc historyków, ponieważ mimo czynnego udziału pisarzy w wydarzeniach politycznych i społecznych swoich czasów, to wielkiej roli w nich nie odgrywali [96, s. 33].

Do monografisty, sporządzającego noty biograficzne, należy podjęcie decyzji – czy ma powstać biografia o ujęciu całościowym, czy tylko krótkie kalendaryjne zestawienie ważnych dat.

Tradycyjne kalendarium życia i twórczości pisarza (kalendarium, kalendarz, kronika, w specjalnym znaczeniu – monografia bibliograficzna) jako zbiór zapisów, zawiera ściśle datowane opisy wydarzeń z jego życia lub działalności, rzadziej wydarzenia zachodzące w środowisku literackim lub kulturalnym. Każdy kalendarijny zapis składa się z trzech elementów: daty (rocznej, dziennej, czasem nawet określenia godziny), zwięzłego sformułowania informacji o wydarzeniach oraz źródła bibliograficznego. Poszerzone kalendarium podaje w niewielkim komentarzu odautorskie ustalenia pewnych faktów. W wersji wzbogaconego kalendarium w opisie wydarzenia wskazuje się ponadto jego miejsce (ten element występował już w kalendarzu poszerzonym), cytat lub streszczenie relacji, wiadomości uzupełniające, odsyłacze do innych zapisów wiążących się z dokumentowanym wydarzeniem. W komentarzu kronikarza mogą się znaleźć np. interpretacje tekstów, relacje o nowych hipotezach, wyjaśnienia aluzji. W drugiej części, opracowanej w formie przypisów, kronikarz powinien podawać objaśnienia słownikowe, wiadomości o miejscu przechowywania rękopisów, dodatkowe dane bibliograficzne oraz umieszczać ich drobne korekty [92, s. 202-203]. Kronika dostarcza

więc szczegółowej i kompletnej z założenia dokumentacji biograficznej i bibliograficznej, niezbędnej do badań nad pisarzem [107, s. [5]. Dlatego może być wykorzystana w monografiach biobibliograficznych.

Wybór odpowiedniego rodzaju kalendarium nie jest jednak dowolny. W zależności od potrzeb i możliwości przyjmuje się konkretny rodzaj kalendarza. W badaniach naukowych niewielkie znaczenie mają kalendarze bardzo ograniczone co do liczby podawanych elementów. Szersze zastosowanie mają pozostałe rodzaje kalendarzy (zwłaszcza, gdy nie istnieje naukowa biografia pisarza).

Wykonanie takiej pracy naukowej w dużym stopniu warunkuje zasobność źródeł, na podstawie których ustala się wydarzenia z życia pisarza. Istotny jest także stan badań. Inaczej opracowuje się kalendarz w przypadku tworzenia pierwszej biografii, inaczej przy kolejnej. Kronikarz musi wtedy dokonać nowych ustaleń, wyeliminować błędy, mylne przeświadczenia, krążące mity i legendy [92, s. 204].

Przyjęcie formy kroniki w monografiach biobibliograficznych rozwiązuje wiele problemów, np. niweluje trudności związane z rejestracją materiałów biograficznych i bibliograficznych. Kronika jest też wygodną formą ze względów metodologicznych i praktyczno-użytkowych. Po pierwsze, do zalet kroniki należy stworzenie pełnego obrazu faktograficznego twórczości (ukazuje się fazy rozwojowe, uwypukla aspekty biograficzno-historyczne, genezę poszczególnych utworów, jak i całych kierunków działalności pisarza, współistnienie wielu kierunków jednocześnie oraz ich przemiany). Po drugie, kronika gwarantuje przejrzystość układu, szczegółowość informacji, dokładną dokumentację każdego faktu biograficznego i bibliograficznego, ułatwia posługiwanie się cytatem i streszczeniem, co w wielu przypadkach może oszczędzić badaczom czas na poszukiwania trudno dostępnych tekstów [107, s. [6].

Pierwszą kronikę w nauce o literaturze polskiej opracował Julian Krzyżanowski dla Henryka Sienkiewicza. Autor wysunął na pierwszy plan problemy związane z twórczością pisarza, zaś wiadomościom luźno lub wcale z nią nie związanym, wyznaczył podrzędne miejsce. Taki typ pracy, nazwany biografią literacką, w szczególny sposób zajmuje się sytuacją bytową, zawodową i polityczną pisarza [94, s. 6]. Biografia literacka przynosi także dużo informacji przeznaczonych do

dalszej analizy oraz interpretacji historycznoliterackiej, ustala okoliczności decydujące o powstaniu i charakterze dzieł literackich (np. o źródłach, ich powiązaniach z innymi utworami), zbiera opinie autora o publikacji itd. Kalendarz stanowi więc rodzaj monografii literackiej, którą uprawia się w polskich badaniach niezmiernie rzadko [94, s. 19].

Inny typ kroniki opracował Eugeniusz Sawrymowicz dla ukazania życia i twórczości Juliusza Słowackiego. Dobór faktów bez selekcji spowodował uwzględnienie drobnych informacji obok ważniejszych (autor przyjął jako regułę, w dążeniu do osiągnięcia pełni informacyjnej, subiektywności mało znaczących danych). Bez selekcji podane zostały również fakty związane ze sprawą recepcji twórczości wśród współczesnych Słowackiemu, stąd obecność w kalendarium recenzji, anonsów, wzmianek w listach przyjaciół i znajomych na temat osoby Słowackiego i jego utworów. Selekcji poddano natomiast wydarzenia historyczne za życia poety. Zgodnie z postulatami J. Krzyżanowskiego – wybierano tylko fakty, z którymi bezpośrednio wiązało się życie Słowackiego. Sawrymowicz potraktował je w sposób opisowy, przytaczając niektóre dokumenty źródłowe w całości, np. metrykę chrztu, świadectwa szkolne, podania do władz, rachunki pogrzebowe [80, s. 5-6].

Jedną z propozycji powiązania bibliografii z kalendarium życia i twórczości zakłada, że zasadniczy zrab monografii biobibliograficznej powinien składać się z rozdziałów, których nagłówkami są lata życia pisarza. Pod każdym nagłówkiem należałoby wyodrębnić partie biograficzne, a pod nimi wykaz poszczególnych utworów, które zostały napisane lub wydrukowane w danym roku. W partiach biograficznych powinny znaleźć się, ujęte w formę narracji, fakty z życia osobistego, pracy zawodowej, działalności pozaliterackiej, społecznej i politycznej, wskazania udziału w życiu literackim, współpracy z wydawnictwami i czasopismami, informacje o zamierzeniach literackich, recepcji twórczości, odbiorze pisarza jako twórcy lub człowieka przez środowisko literackie i opinię społeczną. Każdy z faktów winien zostać oczywiście odpowiednio udokumentowany [25, s. 491-492].

Optymalny w pracy faktograficznej schemat kroniki twórczości, ukazuje związki bezpośrednie twórczości z biografią. Może stanowić ostateczny cel finalny lub metodę dla monografii biobibliograficznej. Faktograficzna notacja kalendarza

twórczości znacznie odbiega od biografii jako gatunku. W biografii na pierwszy plan wysuwa się informacje o życiu twórców potwierdzające ich znaczenie w kształtowaniu ogólnej koncepcji literackiego bohatera, a inne fakty wzmiankuje się tylko marginesowo. Ponadto biografia szerzej niż kronika posługuje się danymi hipotetycznymi i niesprawdzonymi. Odmienny jest także sposób zapisu w obu formach – w biografii ciągły, narracyjny, a w kronice faktograficzny (w postaci not). Biografia może więc jedynie przekazać relacje między twórczością i życiem literata, natomiast najlepszą formą życiorysu pisarza z pewnością jest kalendarium, dające sformalizowaną strukturę, najlepiej przystającą do monografii biobibliograficznych.

Jeszcze inne aspekty ujawnia porównanie monografii biobibliograficznej z kroniką. Pierwsza z prac jako gatunek – według Romana Lotha – pograniczny z kroniką, stanowi odmienny typ piśmiennictwa. Biograficzna kronika literacka jest tylko opracowaniem życia i twórczości pisarzy, a monografia biobibliograficzna ma na celu opis twórczości pisarza bez wprowadzania odrębnego wątku biograficznego. Życiorys uwzględniony jest w postaci komentarza ograniczonego do genezy i funkcjonowania utworów, albo w formie aneksów ukazujących „tło biograficzne”. Monografia biobibliograficzna winna uzyskać większą kompletność i precyzyjność opisu niż kronika, której głównym celem jest informowanie o faktach z życia i twórczości pisarza [107, s. [8], [10]-[12].

Jednym z rodzajów nowszych kalendarium są monografie biograficzne, które w wydzielonych rocznych odcinkach omawiają życie pisarza, uzupełnione spisami bibliograficznymi podmiotowymi i przedmiotowymi. Te problemowe publikacje leżą na pograniczu kalendarium i tradycyjnej bibliografii, a jednocześnie nie należą do żadnej z tych grup. Do nich należy przyszość gatunku kalendarijnego, gdyż właściwe kalendaria są zbyt pracochłonne, a przez to często mało „opłacalne”. I ten rodzaj piśmiennictwa nie jest szeroko reprezentowany w literaturze.

4. MODELE MONOGRAFII BIOBIBLIOGRAFICZNYCH

Wszystkie wcześniejsze rozważania na temat budowy monografii biobibliograficznych miały charakter propozycji, których realizacja znacznie odbiegała od praktyki, choć wydano zaledwie kilka monografii biobibliograficznych. Powstały one w programowych działach zapoczątkowanych przez Jadwigę Czachowską, Barbarę Winklową i Janusza Stradeckiego¹. Autorzy ci sformułowali ogólne wytyczne monografii biobibliograficznych, związane z prowadzonymi przez nich pracami nad bibliografiami osobowymi Gabrieli Zapolskiej, Tadeusza Boya Zeleńskiego i Juliana Tuwima. Starali się zaproponować pewien schemat wzorcowego opracowania monografii biobibliograficznej, który jednak okazał się na tyle trudny do wykonania, że żadna z późniejszych prac nie zdołała całkowicie wypełnić wytycznych.

Stałą tendencją w bibliografii osobowej było podkreślane już rozszerzanie zasięgu wydawniczo-formalnego rejestrowanych dokumentów. W spisach bibliograficznych ujmowano nie tylko dokumenty graficzne, ale też i dokumenty audiowizualne (płyty gramofonowe z nagraniem tekstami utworów, nagrania radiowe i telewizyjne, ekranizacje dzieł literackich w postaci

¹ Autorzy wytycznych pracowali w utworzonym w 1951 r. Dziale Edytorstwa i Dokumentacji XIX i XX wieku IBL PAN, w którym prowadzono szerokie badania nad wybranymi czasopismami i bibliografiami osobowymi. Przygotowywane przez nich prace polegać miały nie na mechanicznej rejestracji materiałów, ale na szerszych badaniach, toteż powstawały obszerne adnotacje.

filmów fabularnych itd.), służące przede wszystkim badaniom recepcji twórczości pisarzy. Do bibliografii włączano również rękopisy, np. autografy utworów lub korespondencji. Na równych prawach – jak druki – zaczęto traktować informacje o tekstach rozpowszechnionych w postaci odczytów, wykładów, wystawień scenicznych, chociaż nie ukazały się w wersji drukowanej i zachowały się wyłącznie w postaci wspomnień, streszczeń lub recenzji.

Z drugiej strony w bibliografii literackiej występują tendencje do rozszerzania rejestracyjnego opisu bibliograficznego o adnotacje księgoznawcze lub treściowe, informujące o genezie, treści utworów, okolicznościach ich powstania, wyjaśniające aluzje zawarte w dziełach, ustalające autorstwo czy czas napisania [25, s. 485-486]. Dzięki temu tradycyjne bibliografie osobowe stają się dokumentografiami [27, s. 343].

Tak rozległe, specjalistyczne badania, podejmowane przez opracowujących bibliografie, wymagają gruntownego przygotowania naukowego. Zadanie bibliografa polega na identyfikacji i chronologizacji druków, odkryciu autorstwa oraz stopnia oryginalności dzieła. Musiał on prowadzić archiwalne kwerendy, porównawcze analizy, wykazywać szerokie kompetencje metodologiczne w zakresie posługiwania się wieloma technikami badawczymi, zwłaszcza zaś metodą typograficzną. Dzięki tym wszystkim tendencjom powstałe monografie biobibliograficzne rozwinęto do postaci nowatorskich źródeł informacji z jakościowo i typologicznie rozszerzonym materiałem.

Wśród monografii biobibliograficznych wydanych po II wojnie światowej, wydzielić można trzy główne typy, wyróżnione na podstawie kryterium układu treści². Do pierwszej grupy należą prace Janusza Stradeckiego *Julian Tuwim. Bibliografia* (Warszawa 1959), Barbary Winklowej *Tadeusz Żeleński (Boy). Twórczość i życie* (Warszawa 1967) i Jadwigi Kaczyń-

² Można przeprowadzić także inne podziały, np. na monografie bibliograficzne – Stradeckiego, Lichodziejewskiej, Stokowej i Kaczyńskiej oraz monografie biobibliograficzne – Czachowskiej, Winklowej, Szalagan, Gacowej. Monografie bibliograficzne pisarzy można podzielić również na dwa zasadnicze rodzaje. Pierwszy oparty jest na starannej selekcji gromadzonego materiału bibliograficznego (wybiera się i odnotowuje materiały najcenniejsze, czyli te, które wnoszą coś nowego do wiedzy o pisarzu). Drugi rodzaj monografii bibliograficznej gromadzi wszelkie materiały przeznaczone do badania obecności danego pisarza w kulturze (ten rodzaj badań jest stosunkowo nowy) [por. 63, s. 127].

skiej *Leon Kruczkowski. Monografia bibliograficzna* (Wrocław 1992). Drugą grupę tworzą publikacje: Jadwigi Czachowskiej *Gabriela Żapolska. Monografia bio-bibliograficzna* (Kraków 1966) i Feliksy Lichodziejewskiej *Twórczość Władysława Broniewskiego. Monografia bibliograficzna* (Warszawa 1973). Do ostatniej natomiast włączono pracę Marii Stokowej *Stanisław Wyspiański. Monografia bibliograficzna* (wol. 1-4. Kraków 1967-1968), Alicji Szałagan *Maria Kuncewiczowa. Monografia dokumentacyjna 1895-1989* (Warszawa 1995) oraz Haliny Gacowej *Eliza Orzeszkowa* (Wrocław 1999) i *Juliusz Słowacki* (Wrocław 2000). Każdy z wymienionych typów realizuje konkretny model monografii biobibliograficznej. W pierwszej z kategorii szczególną cechą jest związek spisu podmiotowego z przedmiotowym. Ogólne opracowania życia i twórczości zostały umieszczone w dodatkowym spisie, uzupełniającym główny trzon pracy. Zręby główne w tym wariacie monografii biobibliograficznej ułożone zostały według chronologii wydawniczej. Podobne zespolenia bibliografii podmiotowej i przedmiotowej występują w drugim rodzaju opracowań bibliograficznych, ale obowiązującym tu kryterium porządkującym jest układ według chronologii piśmienniczej. W trzecim modelu natomiast bibliografia podmiotowa i przedmiotowa (ułożone według chronologii wydawniczej lub piśmienniczej) stanowią odrębne spisy, powiązane ze sobą jedynie – w miarę potrzeby – systemem odsyłaczy. Mimo pewnych podobieństw, w każdej z tych kategorii autorzy realizowali swoje zamierzenia w sposób odmienny, dostosowany do specyfiki twórczości pisarza.

4.1. Monografie biobibliograficzne ułożone według chronologii wydawniczej

Pierwszą monografią biobibliograficzną, która powstała po opublikowaniu *Podstawowych wytycznych monografii bibliograficznej* była praca Janusza Stradeckiego *Julian Tuwim. Bibliografia* (Warszawa 1959).

Podstawowym źródłem w toku zbierania materiałów do monografii stały się osobiste zbiory poety udostępnione przez Stefanię Tuwim. Dalszych informacji Stradecki poszukiwał za pośrednictwem ogłoszeń prasowych oraz poprzez wywiady. Nie wykorzystał w pełni archiwum poety, składającego się z licznych rękopisów, kartoteki jego prac, wycinków recenzji i artykułów omawiających twórczość. Jak stwierdził po zakończeniu dzieła, dopiero planowa i całkowita inwentaryzacja tej spuścizny po poecie umożliwi jej wykorzystanie przez badaczy. Autor dzieła poświęconego Tuwimowi oparł się także na źródłach niepublikowanych, takich jak kartoteka bibliografii literatury współczesnej, opracowana w IBL pod kierunkiem profesora Adama Bara, przechowywana w formie rękopiśmiennej (odwoływali się do niej i inni monografiści). Skorzystał również z mniejszej wagi źródeł bibliograficznych drukowanych i rękopiśmiennych.

Podstawą opisu stała się autopsja, zalecana przez metodyków bibliografii, choć mało istotne dla rozwoju wiedzy o poecie przedruki jego utworów zamieszczone zostały na podstawie pomocniczych źródeł bibliograficznych.

Celem każdej monografii biobibliograficznej jest dążenie do kompletności informacji. W przypadku pism Tuwima i jego zainteresowań lirycznych postulat ten okazał się trudny do zrealizowania. Podczas zbierania materiałów Stradecki borykał się z trudnościami dotarcia do niektórych dzienników prowincjonalnych, czasopism zagranicznych, emigracyjnych, krajowych dodatków literacko-artystycznych oraz do łódzkich dzienników. Nie została odnotowana także udokumentowana część twórczości kabaretowej Tuwima, w której twórczy wkład poety pozostał niejasny. Niezbędna okazała się przy tym selekcja, mająca na celu pomijanie niektórych rodzajów materiałów, np. mniej ważnych recenzji oraz dużej liczby anonimowych publikacji. Kompletność materiału stała się więc w przypadku Tuwima właściwie niemożliwa (dotyczyło to też recepcji za granicą i listów).

Pomimo problemów udało się zebrać i opisać łącznie 1646 dokumentów bibliografii podmiotowej (z lat 1911-1957) oraz przedmiotowej (z lat 1913-1957). Jednak liczba opisów jednostek bibliograficznych jest o wiele wyższa, gdyż przedruki, kolejne wydania, przekłady i recenzje uzupełniające część pod-

miotową nie były numerowane (ten sposób podawania materiału kontynuowali inni monografiści).

Kolejnym problemem metodycznym, przed którym stoi każdy monografista, jest wybór kryterium formalnego zasięgu wydawniczo-piśmienniczego gromadzonej dokumentacji. Z uwagi na charakterystyczną twórczość poety Stradecki rejestrował zarówno druki zwarte (samoistne wydawniczo), jak i utwory zamieszczane w czasopismach i wydawnictwach zbiorowych (niesamoistne wydawniczo). Z działalności edytorskiej Tuwima notował dzieła, w których literat miał tylko częściowy udział jako wydawca, współautor czy redaktor. Nie pominął stenogramów z odczytów i wypowiedzi oraz autoryzowanych odpowiedzi na ankiety. W obrębie prac nie drukowanych zarejestrowane zostały rękopisy oraz dzieła autorstwa niepoświadczanego piśmienniczo czy wydawniczo (słuchowiska radiowe, przedstawienia teatralne i rewiowe), jak również ogłoszone w innej formie niż druk – np. odczyty Tuwima o futuryzmie, których opis sporządzony był na podstawie ogłoszeń i recenzji w prasie. Poza utworami oryginalnymi bibliografia zawiera również opisy przekładów utworów Tuwima na języki obce oraz przeróbek i adaptacji dokonywanych przez poetę.

Główny zrąb pracy wypełnia spis podmiotowy uzupełniony omówieniami i recenzjami poszczególnych utworów. Taki układ treści pozwalał na scaloną formę zapisu, podającą za opisem tekstu Tuwima informacje o publikacjach związanych, np. polemikach. Rozdzielenie obu części monografii – podmiotowej i przedmiotowej – nie ukazałoby w sposób przejrzysty bieżącego życia literackiego. Autor monografii zdecydował się więc na spis wiążący bibliografię podmiotową z bibliografią przedmiotową, umieszczoną w adnotacjach lub w osobno ujętym wykazie pod opisem utworu.

Materiał uszeregowano chronologicznie według dat pierwodruków, a nie według dat powstania utworu. Stan badań literackich nad twórczością Tuwima nie pozwalał jeszcze na wyjaśnienie i ustalenie dat powstania wielu utworów (zresztą zastosowany układ nie zniekształcał obrazu twórczości, gdyż większość tekstów Tuwima ukazała się drukiem wkrótce po napisaniu, jedynie publikacja juveniliów nastąpiła znacznie później). W bibliografii podmiotowej datą wiążącą był więc rok wydania druku, a w przypadku prac niepublikowanych czas powstania lub daty rozpowszechnienia (wygłoszenia, prawyko-

niania itd.). Poza tym systemem znalazł się spis chronologiczny bibliografii przedmiotowej, obejmujący artykuły treści ogólnej, wywiady, utwory poświęcone lub dedykowane Tuwimowi, ikonografia (fotografie, rysunki, karykatury) oraz drobne notatki, przyczynki biograficzne i inne³.

Układ chronologiczny nie był obowiązujący wewnątrz wydzielonych siedmiu działów bibliografii podmiotowej w obrębie każdego roku. Stradecki za najważniejsze uznał utwory poetyckie (wiersze liryczne, satyryczne, utwory poetyckie pisane prozą, epigramaty, fraszki). Po nich umieścił twórczość prozą (humoreski i opowiadania), pisarstwo kabaretowe (szopki polityczne, piosenki, skecze, monologi itd.), publicystykę (artykuły, felietony, odczyty, przemówienia, odpowiedzi na ankiety, listy do redakcji czasopism, apele, deklaracje i odezwy), prace edytorskie oraz redakcyjne, przekłady autorów obcych, adaptacje utworów autorów obcych i polskich, i na końcu varia, czyli aforyzmy, ogłoszenia, dedykacje. W poszczególnych grupach, w których większość stanowią niewielkie utwory o datach trudnych do ustalenia, autor zastosował układ alfabetyczny.

W zrubie głównym bibliografii utworzono też wyodrębniony z konieczności wykaz utworów o nieustalonych datach.

Na uwagę zasługuje struktura opisu bibliograficznego, która różni się swoją zawartością od opisów stosowanych w tradycyjnych bibliografiach osobowych. Jednostkę opisu stanowi pierwodruk pozycji niesamoistnej wydawniczo lub książki. W obrębie działów podawano np. informacje o miejscu, dacie powstania utworu oraz tłumaczeniu utworów na języki obce. Jednak najważniejszą dla badaczy częścią stały się adnotacje. Uwzględniają one dane formalne: motto, dedykację, wyjaśnienie pseudonimów i kryptonimów, pod którymi utwór się ukazał, źródła na podstawie których ustalono, np. autorstwo tekstów anonimowych, informacje dotyczące autografów, odmiany tekstu, materiał ilustracyjny. W możliwie pełny sposób starano się odtworzyć genezę i historię utworów poprzez rozwiązanie aluzji, nazwisk bohaterów utworów itd. Adnotacje pozwoliły także ukazać twórczość Tuwima na tle jego roli w życiu literackim, społecznym i politycznym. Przy opisach

³ Takie same spisy znalazły się w monografiach J. Kaczyńskiej, B. Winklowej i F. Lichodziejewskiej.

utworów scenicznych Stradecki podawał nazwiska wykonawców, nazwy teatrów lub kabaretów, daty i liczbę przedstawień.

Najbliższa schematowi przyjętemu w pracy Stradeckiego jest publikacja Jadwigi Kaczyńskiej *Leon Kruczkowski. Monografia bibliograficzna* (Wrocław 1992), przygotowana pod kierunkiem Jadwigi Czachowskiej. W toku zbierania materiałów oprócz tradycyjnych – ogólnych i literackich źródeł bibliograficznych – wykorzystywano zbiory Archiwum Leona Kruczkowskiego w Dziale Rękopisów Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza w Warszawie, kartoteki, a także wycinki prasowe gromadzone przez pisarza. Podobnie jak Stradecki, Kaczyńska starała się sporządzać opisy z autopsji.

Dorobek Kruczkowskiego rejestrowano bez względu na jego formę fizyczną. Uwzględniono więc prace drukowane (utwory literackie, publicystyczne, notki, wywiady) oraz niepublikowane (odczyty, o których informowały wzmianki prasowe, rękopisy i utwory niedokończone, wystawienia sceniczne, realizacje telewizyjne i filmowe), dzieła oryginalne, przeróbki i adaptacje. W bibliografii przedmiotowej autorka odnotowała studia, przyczynki, artykuły, recenzje i omówienia twórczości oraz życia pisarza.

Zrąb główny monografii obejmuje: bibliografię osobową za lata 1918-1962, którą stanowiła bibliografia podmiotowa, zaprezentowana w rocznych lub kilkuletnich odcinkach czasu (łącznie 609 pozycji); utwory ogłoszone po śmierci pisarza, których dat powstania nie udało się ustalić (8 pozycji); wybory utworów wydanych po śmierci pisarza (7 pozycji) oraz wydania zbiorowe i wybory utworów w przekładach na języki obce (chiński, czeski, niemiecki, rosyjski – 4 pozycje). Pod poszczególnymi utworami wykazała ich recenzje i omówienia, natomiast opracowania ogólne o życiu i twórczości pisarza zestawiała w bibliografii przedmiotowej (obejmującej lata 1926-1987).

Opisy poszczególnych dzieł wraz z adnotacjami można nazwać małymi monografiami. Oprócz elementów niezbędnych do identyfikacji, umieszczono opis przedruków, książkowych edycji utworów, szczegółowe informacje o wystawieniach scenicznych, liczbę spektakli scenicznych (odnotowano zarówno przedstawienia profesjonalne, jak i amatorskie). W dalszej kolejności znalazły się niezwykle ciekawe i przydatne dla badaczy recepcji twórczości informacje o przekładach na języki

obce, o ruchu teatralnym, adaptacjach scenicznych, radiowych, telewizyjnych i filmowych.

W adnotacjach zwrócono uwagę na elementy formalne dzieł: informacje o pierwotnych tytułach, pseudonimach i dedykacjach. Przy opisach utworów dramatycznych i innych autorka wskazywała twórcze i naukowe inspiracje pisarza, czyli użyte źródła i dokumenty historyczne. Przy powieściach i dramatach zamieściła obszernie omówienia genezy utworu, jego treści i recepcji.

Ciekawe jest umieszczenie w bibliografii przedmiotowej mniejszych notatek i wzmianek, głównie anonimowych, które znalazły się w pozycjach zbiorowych, dotyczących ważnych faktów (np. odznaczenie L. Kruczkowskiego Medalem Dziesięciolecia Polski Ludowej, spotkanie L. Kruczkowskiego ze studentami w Gdańsku). Zestawiono też opisy wspomnień i artykułów ogłoszonych po śmierci pisarza, omawiających takie wydarzenia biograficzne, jak pobyt pisarza w obozie jenieckim czy działalność w Teatrze Symbolów. Ostatnia z wydzielonych części dotyczyła kultu pisarza. Także i w tym przypadku drobniejsze wzmianki połączono wspólnym tytułem (np. nadanie szkole imienia L. Kruczkowskiego). Autorka zastosowała tu układ topograficzny według miejscowości. Od 1962 r. pojawiła się też odrębna grupa opisów, nazwana wspomnieniami pośmiertnymi. Większość jednak stanowią informacje o nadaniu imienia L. Kruczkowskiego szkołom, teatrom, domom kultury, także o wieczorach literackich oraz wystawach poświęconych pisarzowi. Monografia ta pozbawiona jest części biograficznej, stąd m.in. jej oczywiste podobieństwo do monografii Stradeckiego.

Inną strukturę ma jedna z obszerniejszych monografii biobibliograficznych *Tadeusz Zeleński (Boya). Twórczość i życie* Barbary Winklowej (Warszawa 1967). W przygotowaniu tej pierwszej próby opracowania monografii biobibliograficznej Boya autorka posłużyła się drukowanymi kompendiami, kartotekami i bibliografiami zawartości czasopism. Spenetrowała też dzienniki i tygodniki, z którymi pisarz współpracował, zbiory afiszy scen lwowskich i krakowskiej w celu zdobycia informacji o tłumaczonych przez Boya sztukach teatralnych, drukowanych kilka lat później. Najważniejszymi dokumentami, dzięki którym autorka opracowała biografię Boya, było jednak ok. 250 listów pisarza.

Tak jak i poprzedni autorzy monografii – Winklowska zwróciła uwagę na trudności, jakie napotkała przy kompletowaniu materiałów. Problemów przysparzały jej wszechstronne zainteresowania Boya, różnorodność uprawianych przez niego form wypowiedzi (w drukach ulotnych, w formie audycji radiowych, odczytów itd.) oraz duże rozproszenie prac.

Boy był niezwykle płodnym pisarzem. Winklowska zarejestrowała formalnie 2630 numerowanych pozycji bibliografii podmiotowej (choć jest ich znacznie więcej, ponieważ nie wszystkie opisy są numerowane), w tym utwory drukowane (oryginalne, tłumaczenia), prace edytorskie, nie ogłoszone drukiem tłumaczenia sztuk teatralnych, informacje o wygłoszonych, ale nie drukowanych odczytach i przemówieniach. Zarejestrowała książki autorskie, artykuły czasopiśmiennicze oraz teksty zamieszczone w dziełach zbiorowych i ich fragmenty, np. przedmowy do tłumaczonych utworów. Różnorodność zajęć Zeleńskiego skłoniła Winklowską do wydzielenia w podmiotowej części monografii sześciu, a dla okresu od 1902 do 1906 r. siedmiu działów: publicystyki, recenzji teatralnych, przekładów, wierszy, prac edytorskich, wariów (odpowiedzi na ankiety i polemiki, drobne noty, listy protestacyjne, apele, deklaracje itp.). Tylko w wymienionym okresie dodała prace naukowe Boya z zakresu medycyny.

W wyniku selekcji w bibliografii przedmiotowej pozostawiono materiały najwartościowsze i charakterystyczne, ważne dla badań życia i twórczości pisarza.

Część podmiotową bibliografii podzielono na 13 kilkuletnich odcinków czasu⁴, które poprzedzają noty biograficzne. Jako pierwszą datę zarejestrowaną w tej części monografii wskazano debiut pisarza w 1895 r. (choć monografia sięga w przeszłość do 1892 r.). Winklowska całkowicie pominęła okres dzieciństwa i młodości Boya, co spotkało się z wieloma zarzutami, zwłaszcza że nazwała swą pracę *Twórczość i życie*, zatem korzystający z niej czytelnik może oczekiwać pełnej informacji. Winklowską interesowały przede wszystkim fakty

⁴ Nosiły one nazwy: *Debiut literacki*, *Medycyna*, „*Zielony Balonik*”, *Pierwsze przekłady*, *Biblioteka Boya*, *Szkice i studia z literatury francuskiej*, *Biblioteka Boya*, „*Komedia ludzka*”, *Odczyty za granicą i odczyty w Polsce*, *Kampanie publicystyczne*, „*Walka z Boyem*”, *Nowe ataki*, Lwów. Wyróżniono je raczej ze względu na zainteresowania Boya niż przełomowe momenty jego życia.

biograficzne wpływające na twórczość pisarza (wiele z nich ustaliła). Ukazała Boya na tle ówczesnej sytuacji społecznej, politycznej, scharakteryzowała jego zainteresowania, kontakty pisarskie, pomysły i projekty literackie, polemiki itd. Każda z części biograficznych służy opisowi jakiegoś etapu życia Boya i jego ówczesnych zainteresowań. Bibliografia i zarys biograficzny świetnie się uzupełniły. Na uwagę zasługują również przypisy umieszczone pod notami, mogące przyczynić się do przygotowania obszerniejszego zyciorysu Boya. Owe małe „monografie biograficzne”, charakteryzują jego działalność kulturalną i publicystyczną.

Poniżej not znalazła się część bibliograficzna, stanowiąca połączenie bibliografii podmiotowej z przedmiotową.

Zrąb główny monografii ułożono według chronologii wydawniczej (data pierwodruku, odczytu lub wystawienia sztuki). Wewnątrz poszczególnych działów obowiązują odmienne układy. W publicystyce, recenzjach teatralnych, variach i medycynie ich podstawą są daty dzienne czasopism. Na końcu grup wymieniono dzieła zwarte. W wykazach przekładów, wierszy i dokonań edytorskich zastosowano układ alfabetyczny, ponieważ większość stanowią druki zwarte lub artykuły z dzieł zbiorowych Boya.

Jak w każdej monografii biobibliograficznej opisy zostały opatrzone adnotacjami, zawierającymi dane formalne: motta, dedykacje, wyjaśnienia kryptonimów, informacje o odmiennych redakcjach tekstu, materiale ilustracyjnym. Winkłowa zamieściła również krótkie streszczenia utworów i daty premier sztuk. Adnotacje opracowane przez Winkłową nie są jednak tak rozbudowane, ale dzięki nim powstał nowy wizerunek Boya.

4.2. Monografie biobibliograficzne w układzie chronologii piśmienniczej

Drugi typ monografii biobibliograficznych reprezentuje niezwykle szczegółowa praca Jadwigi Czachowskiej *Gabriela Zapolska. Monografia bio-bibliograficzna* (Kraków 1966).

Dążąc do osiągnięcia kompletności materiałów, Czachowska oparła się na znanej już innym monografistom kartotece A. Bara i innych kartotekach, zbiorach bibliotek polskich oraz obcych (czeskich, słowackich, łotewskich, niemieckich, radzieckich), archiwach teatralnych i na czasopismach. Na ich podstawie powstała wyjątkowa, na tle dotychczas wydanych, monografia biobibliograficzna.

Przy okazji kompletowania źródeł autorka natrafiła na trudności, które towarzyszą badawczym dociekaniami. Autorka dostosowała formalne decyzje o strukturze monografii do twórczości pisarki. W pierwszej kolejności wymieniła dzieła sceniczne nie zachowane w odpisach teatralnych, o których informacje znalazła w innych dziełach bibliograficznych. Kolejny problem w rejestracji stwarzały liczne drobne utwory dziennikarskie, ogłaszane anonimowo, których autorstwo nie zawsze można było potwierdzić. Mimo tych problemów J. Czachowska starała się zgromadzić wszystko, co wyszło spod pióra Zapolskiej, bez względu na formę publikacji. Zestawiła więc: rękopisy, pierwodruki i przedruki, wystawienia sceniczne w teatrach zawodowych oraz amatorskich, o ile były one recenzowane, a z późniejszych realizacje radiowe, telewizyjne i filmowe. Chcąc ukazać recepcję utworów Zapolskiej, rejestrowała drukowane oraz nie drukowane przekłady utworów pisarki na języki obce, wystawienia sceniczne sztuk, adaptacje epickich dzieł dokonane dla filmu, teatru, operetki. W bibliografii przedmiotowej Czachowska wskazała wszystkie wypowiedzi o Zapolskiej i jej twórczości, ale przeprowadziła selekcję drobnych i niewiele znaczących notatek dziennikarskich. Monografistka opisała z autopsji 601 pozycji bibliografii podmiotowej.

Czachowska zdecydowała się na zastosowanie w pracy trudniejszego w realizacji chronologicznego układu według dat napisania poszczególnych utworów. Musiała oprzeć się na badaniach ustalających daty powstania dzieł. Ten pracochłonny układ był jednak konieczny w przypadku Zapolskiej, której utwory drukowano wiele lat po ich napisaniu lub też pozostały w rękopisach.

Główny zrąb pracy objął roczne i kilkuletnie odcinki czasu, z uwzględnieniem not biograficznych, bibliografii podmiotowej uzupełnionej opracowaniami pism oraz recenzjami.

Czachowska starała się w możliwie pełny sposób przedstawić życiorys pisarki⁵ z uwzględnieniem przebiegu działalności literackiej, teatralnej i publicystycznej. Nakreślone zostały etapy pracy nad poszczególnymi utworami (bliższe informacje na ten temat podała w adnotacjach). Przytoczyła też ogólne oceny twórczości. Opierając się na listach Zapolskiej, wspomnieniach, pamiętnikach współczesnych, wywiadach i informacjach prasowych, Czachowska odtworzyła koleje życia pisarki, jej drogi twórczej i aktorskiej.

Pod częścią biograficzną zamieszczona została bibliografia podmiotowa. Każdy roczny odcinek podzielono na 5 działów: dramat, proza (powieści, nowele, opowiadania), publicystyka (artykuły, felietony, recenzje, notatki), przekłady oraz drobne utwory (oświadczenia, aforyzmy, wiersze, listy do redakcji, varia). Wewnątrz działów zastosowano układ ściśle chronologiczny, jedynie w grupie utworów epickich na czoło wysunięte zostały większe utwory, opublikowane jako dzieła zwarte (powieści, tomy nowel). Natomiast w okresie nasilenia twórczości publicystycznej przypadającej na lata 1900-1902 Czachowska zastosowała podział wewnętrzny na artykuły, recenzje i notatki. Cykle niewielkich artykułów i felietonów zostały połączone w ramach roku w zapisach zbiorowych, tak więc rzeczywista liczba zarejestrowanych dokumentów jest większa.

Opis poszczególnych jednostek bibliograficznych składa się z elementów typowych dla bibliografii osobowej oraz rozwiniętej adnotacji księgoznawczej. Oprócz tytułu (czasem sfingowanego), daty powstania utworu, opisu rękopisów i wskazania miejsca ich przechowywania oraz sygnatury, Czachowska dodała informacje o pierwodrukach, przedrukach w czasopiśmie i wydawnictwach zbiorowych, datach prapremier utworów scenicznych (ze wskazaniem nazwisk reżyserów, dekoratorów, aktorów, liczby przedstawień, fotografii i recenzji teatralnych), przekładach na języki obce oraz przeróbkach dzieł Zapolskiej (filmowych, powieściowych, teatralnych). Pod utworami zamieszczono adnotacje w celu wyjaśnienia motywu, dedykacji, przekazania informacji o pseudonimach, źródłach, które pozwoliły na ustalenie autorstwa lub daty powstania. W przypadku rzadkich utworów dodano sygnatury biblioteczne. W adnotacjach znalazły się obszernie informacje o genezie

⁵ Dzięki staranności J. Czachowskiej udało się ustalić wiele faktów z życia pisarki, w tym tak istotne, jak data urodzenia czy momentu ślubu.

utworów, losach wydawniczych, recepcji, wystawieniach scenicznych, krytyce literackiej i teatralnej. W ten sposób pod każdym dziełem powstawały monografie dokumentacyjne, uzupełnione recenzjami.

Tak jak i w poprzednim modelu monografii biobibliograficznej, ułożonej według chronologii wydawniczej, w osobnym dziale zgromadzono opracowania ogólne o twórczości Zapolskiej, które zostały podzielone na: *Wspomnienia*, *Powieści biograficzne*, *Omówienia ogólne o życiu i twórczości* (z lat 1887-1965, bibliografia podmiotowa również sięga 1965 r.). W sumie zestawiono tu 358 pozycji.

Za zrębem głównym autorka monografii umieściła *Utwory ogłoszone po śmierci Zapolskiej*, których dat powstania nie udało się ustalić, *Wydania zbiorowe oraz wybory utworów*. W tym ostatnim dziale uwzględniono jedynie te wybory utworów, które przygotowano edytorsko bez udziału Zapolskiej. W kolejnych spisach znalazły się *Wydania zbiorowe przekładów*, *Listy Zapolskiej* oraz *Wywiady*. Tak szczegółowy układ może przynosić pewne utrudnienia w posługiwaniu się książką Czachowskiej. Bibliografia przedmiotowa także została rozproszona. Prace omawiające twórczość pisarki umieszczono w przypisach do życiorysu (tak też czyniła Winklowa), przy bibliografii poszczególnych utworów, spektakli teatralnych i przekładów na języki obce, w omówieniu recepcji utworów oraz w bibliografii przedmiotowej. Taki układ zaciera nieco obraz rozwoju twórczości Zapolskiej oraz zainteresowania jej osobą [188, s. 381-382].

Modyfikacje znanych i popularnych studiów typu „kalendarz życia i twórczości” pozwoliły Czachowskiej wypracować jednak nowy schemat dzieła bibliograficznego, prezentującego życie i twórczość pisarza w pełniejszej formie.

Drugą w wyróżnionej grupie monografii biobibliograficznych jest praca Feliksy Lichodziejewskiej *Twórczość Władysława Broniewskiego. Monografia bibliograficzna* (Warszawa 1973). Monografistka rozpoczęła badania jeszcze za życia poety, który służył jej wyjaśnieniami w najbardziej kłopotliwych sprawach, choć i tak wielu nie udało się do końca rozwiązać, o czym świadczy np. wykaz utworów o nieustalonych datach czy rejestr niezidentyfikowanych rękopisów.

Model monografii przyjęty przez Lichodziejewską skupia uwagę na recepcji twórczości poety i w tym celu autorka

wykroczyła daleko poza ramy tradycyjnej bibliografii. Autorce udało się odkryć daty napisania niektórych utworów i ułożyć większość dorobku w porządku chronologicznym. To z kolei dało możliwość ukazania genetycznych związków poszczególnych utworów z wydarzeniami z życia publicznego i osobistego poety. Zarejestrowanie juveniliów wskazało jego zainteresowania i wpływy literackie. Monografia z pewnością ułatwia pracę historykowi literatury, który od tej publikacji powinien rozpocząć swoje poszukiwania badawcze na temat Broniewskiego. Należało nie tylko odszukać, ustalić tytuły, opisać rękopisy, ale wskazać nazwiska autorów dzieł lub tekstów piosenek do filmów tłumaczonych przez Broniewskiego.

Całość pracy, podobnie jak w monografii Czachowskiej, ułożona została według chronologii piśmienniczej, toteż ukazała ona powiązania poszczególnych utworów z aktualnymi wydarzeniami. Zrąb główny monografii stanowi bibliografia podmiotowa, w obrębie której Lichodziejewska wydzieliła 4 działy: twórczość poetycką; publicystykę, krytykę i prozę⁶; przekłady; prace redakcyjne oraz rezolucje i odezwy podpisane przez Broniewskiego. Schemat układu w obrębie działów nie odbiega od już znanych. Łącznie ujęto 1061 pozycje (w tym publikacje pośmiertne). Poza głównym zrębem umieszczono *Utwory o nie ustalonych datach powstania* (poz. 1062-1094), *Rękopisy nie zidentyfikowane* (poz. 1095-1116/1117), czyli wykaz zachowanych w rękopisach poety utworów, w stosunku do których nie udało się ustalić, czy są oryginalnymi utworami, czy też dokonanymi przez Broniewskiego tłumaczeniami lub przeróbkami. Osobne wykazy otrzymały również *Publikacje listów Władysława Broniewskiego* (poz. 1118-1125), *Wywiady* (poz. 1126-1205) oraz *Antologie i tomy zbiorowe z utworami Władysława Broniewskiego* (poz. 2291-2567) – drukowane zarówno w języku polskim, jak i w językach obcych. Układ pracy pozwala zaobserwować rozwój twórczości i życia poety (w monografii nie ma przecież kalendarium), a funkcja ta nie jest celem tradycyjnej bibliografii.

Charakterystycznym elementem także i tej monografii bibliograficznej są adnotacje. Lichodziejewska w uwagach księ-

⁶ Publicystyka obejmuje artykuły o charakterze polityczno-społecznym, fragmenty dzienników, gazetki satyryczne, referaty szkolne, plany referatów, parodie sztuk i scenek, opowiadania satyryczno-humorystyczne, recenzje, nawet krótkie notatki, opisy wrażeń z pobytu np. na Ukrainie, autobiografię.

goznowczych tradycyjnie podała informacje o motcie, dedykacji, autorstwie inaczej oznaczonym oraz źródłach, na podstawie których ustalono datę powstania i autorstwo pozycji anonimowych, podpisanych kryptonimem lub pseudonimem. Starła się również omówić genezę utworu, jego historię oraz ważne odmiany tekstu. W przypadku mało znanych pism publicystyczno-krytycznych określiła charakter artykułu lub podała jego treść. Dużo uwagi poświęcała recepcji utworów, zamieszczając w adnotacjach bibliografię przedmiotową (wykazy recenzji, not i omówień) – referowała opinie krytyków. Ostatnim elementem opisu są przekłady utworów Broniewskiego na języki obce.

W toku zbierania materiałów Lichodziejewskiej udało się także dokonać kilku odkryć, np. rozwiązać pseudonimy, ustalić autorstwo tekstów piosenek do filmów i interludii sztuk teatralnych, jednak główne nowatorstwo metodologiczne Lichodziejewskiej polega na charakterze i stylistyce adnotacji księgoznowczych.

4.3. Monografie biobibliograficzne w postaci odrębnych spisów podmiotowych i przedmiotowych

Do ostatniej grupy monografii biobibliograficznych należą prace, w których wyraźnie wyodrębniono dwa spisy bibliograficzne – podmiotowy i przedmiotowy, łącząc je tylko w nielicznych miejscach. Pierwszą z takich publikacji jest Marii Stokowej *Stanisław Wyspiański. Monografia bibliograficzna. Twórczość pisarska. Życiorys* (wol. 1-4. Kraków 1967-1968).

Autorka podzieliła olbrzymi materiał na części. W pierwszej umieściła dokumenty, które wyszły spod pióra poety i dramtopisarza, materiały biograficzne i związane z jego kultem. Tematem drugiego woluminu jest niezwykle bogata twórczość pisarska, zwłaszcza dramatyczna i plastyczna Wyspiańskiego oraz jego związki z muzyką (zrezygnowała tu z reguły oddzielenia części podmiotowej i przedmiotowej). Ostatnie tomy przedstawiły Wyspiańskiego jako autora tekstów scenicznych, scenografa i inscenizatora oraz sceniczne realizacje utworów

teatralnych pisarza do czasów współczesnych (spektakle teatralne, telewizyjne, filmowe, festiwale i konkursy teatralne).

Mimo problemów, autorce udało się zebrać aż 5802 opisy. Starła się – wzorem innych rzetelnych prac bibliograficznych – spełnić postulat kompletności gromadzonych materiałów. Możliwie dokładny obraz rozwoju twórczości Wyspiańskiego ukazuje podmiotowa część monografii. Pominięte jednak zostały przedruki fragmentów utworów okolicznościowo ogłaszane w czasopiśmie w związku z rocznicami. Zrezygnowano z opisu wyborów tekstów w szkolnych podręcznikach. W bibliografii przedmiotowej zastosowano ostrzejszą selekcję wartościującą, a jej stopień uzależniono od charakteru druku, daty wydania oraz ilości pozycji na dany temat. Tradycyjnie w części przedmiotowej autorka pominęła drobne notatki prasowe i noty, nie przynoszące nic nowego. Z większej ilości dokumentów zrezygnowała w dziale omawiającym kult poety, gdzie opuszczone zostały liczne publikacje dotyczące obchodów i uroczystości rocznicowych. Jednocześnie Stokowa zdecydowała się na włączenie do monografii prac, które tylko częściowo lub pośrednio omawiają twórczość poety. W tym przypadku kierowała się nowatorstwem zamieszczonych uwag oraz autorytetem naukowym autora⁷. Jak widać, każdy z monografistów musi samodzielnie pokonywać problemy selekcji, biorąc pod uwagę specyfikę twórczości pisarza.

Charakter twórczości wpływa również na wybór źródeł. W poszukiwaniu materiałów związanych z pracami plastycznymi Wyspiańskiego oraz związkami artysty z teatrem przebadane zostały archiwalia teatrów, a ponadto kartoteki Zespołu do spraw teatru Ministerstwa Kultury i Sztuki.

W części podmiotowej Stokowa zarejestrowała wydania autorskie⁸, pośmiertne i przekłady utworów Wyspiańskiego na języki obce. Odnotowała zarówno publikacje samoistne wydawniczo, jak też artykuły, fragmenty utworów, publikacje w języku polskim oraz obcych. Wśród 120 wydań autorskich

⁷ Należy się zastanowić, czy słuszne jest pomijanie dokumentów bezpośrednio dotyczących Wyspiańskiego, a zamieszczanie publikacji, które tylko pośrednio są z nim związane.

⁸ Dział ten objął druki od 1897 do 28 listopada 1907 r. Wydania autorskie wydzielone zostały ze względu na fakt ingerencji Wyspiańskiego w sprawy produkcji i formy zewnętrznej jego książek, co z pewnością wymagało dodatkowych badań. Autorka przy zbieraniu materiałów do tej części dążyła do kompletności.

znalazły się dramaty, artykuły, noty, tragedie, wiersze, fragmenty utworów. Poznajemy Wyspiańskiego jako wydawcę oraz tłumacza. W kolejnych rozdziałach scalono informacje na temat wydań pośmiertnych (poz. 121-483) i przekładów na języki obce (obejmujące poz. 484-557^a). W materiałach biograficznych oraz dotyczących różnorodnych pozapisarskich zainteresowań Wyspiańskiego odnaleźć można opisy reprodukcji dzieł plastycznych, druków zwartych, wspomnienia, studia, artykuły czasopiśmiennicze – omówienia, recenzje, przyczynki.

Dwie bibliografie – podmiotową i przedmiotową – łączy sposób ich ułożenia, tj. chronologia wydawnicza w obrębie dat rocznych. W ramach bibliografii podmiotowej na czoło wysunięto dramaty i ich fragmenty, rapsody, wiersze, prozę, listy oraz inne dokumenty życia osobistego i zawodowego pisarza. W bibliografii przedmiotowej pod każdym rokiem na początku umieszczono wydawnictwa zwarte ułożone alfabetycznie według nazwisk ich autorów, dalej publikacje czasopiśmiennicze według tytułów czasopism⁹.

Główne działy obejmują: *Materiały zyciorysowe*, *Kult poety*, *Wyspiański-pisarz*, *Plastyka*, *Wyspiański a muzyka*, *Teatr Wyspiańskiego*, a w ich obrębie mniejsze podrozdziały tematyczne. Wolumin II zawiera materiały związane z twórczością literacką Wyspiańskiego oraz plastyczną, związki Wyspiańskiego z muzyką. Dla uzyskania większej przejrzystości w woluminie III i IV, które zawierają dokumentację bibliograficzną teatru Wyspiańskiego, zamieszczono ogólne opracowania tematu oraz materiały o scenicznej realizacji utworów. Uwzględniono również recepcję utworów w filmie, radiu i telewizji. Jak widać, większość opisów stanowią opracowania o życiu i działalności Wyspiańskiego. Tak więc tom II i część tomu III stanowią opracowania przedmiotowe, natomiast wystawienia teatralne, zawarte w tomie III i IV świadczą o popularności dramatów Wyspiańskiego w Polsce.

⁹ Wydaje się, że lepszym rozwiązaniem było pozostanie przy szeregowaniu według nazwisk autorów. Taki sposób pozwoliłby na zauważenie, który z autorów w danym roku szczególnie dużo miejsca poświęcił badaniom Wyspiańskiego. Autorka założyła jednak, że taki układ określił w pewnej mierze stanowisko redakcji w poruszanych zagadnieniach. Działy *Wspomnienia* oraz *Echa w literaturze* zostały ułożone według nazwisk autorów.

Należy podkreślić olbrzymią skrupulatność Stokowej w stosowaniu układu według dat rocznych, miesięcznych, a nawet dziennych. Tylko ona starała się również o reprodukowanie oryginalnych kart tytułowych druków Wyspiańskiego oraz związanych z działalnością teatralną.

Adnotacje zastosowane przez Stokową w bibliografii podmiotowej określały rodzaj przypisów redakcji, charakter pracy, wykonawstwo ilustracji. Są tu również wyjaśnienia tytułów, cech graficznych i typograficznych tekstów, rozmieszczenia elementów tytułatury, ustalenia chronologii na podstawie porównań. Ostatnim rodzajem zawartości adnotacji jest wykaz przedruków. Adnotacje sporządzane przez Stokową są skromne w porównaniu do stosowanych w innych monografiach bibliograficznych. Rzadziej pojawiają się one przy drukach wydanych już po śmierci Wyspiańskiego, a w dziale przekładów jego utworów na języki obce adnotację stanowi wykaz przetłumaczonych utworów. W trzech ostatnich tomach (przedmiotowo-recepcyjnych) adnotacje obejmują jedynie wykazy recenzji twórczości literackiej i plastycznej Wyspiańskiego, rzadziej zawartości książki lub jej charakterystyki.

Monografia Stokowej przedstawia się więc najskromniej, jeśli chodzi o adnotacje księgoznawcze oraz charakter opisów bibliograficznych. Te ostatnie nie tworzą małych monografii konkretnych utworów. W sposób kompleksowy uformowany został jednak obraz recepcji twórczości Wyspiańskiego.

Monografią biobibliograficzną, wykazującą najwięcej formalnych odrębności wśród dzieł tego gatunku, jest praca Alicji Szałagan *Maria Kuncewiczowa. Monografia dokumentacyjna 1895-1989* (Warszawa 1995). Autorka postawiła sobie następujące cele: jak najdokładniej przedstawić życiorys pisarki (na podstawie dostępnych źródeł), zebrać informacje o jej dziełach (ukazać historię ich powstania, losy wydawnicze, recepcję), sporządzić bibliografię utworów oraz publikacji o Kuncewiczowej. Jednocześnie starała się wzorować na istniejących już monografiach biobibliograficznych – J. Czachowskiej, B. Winklowej i F. Lichodziejewskiej.

Pracę Szałagan należy określić mianem monografii ewoluującej w kierunku biografii pisarza. Oba te rodzaje informacji: czyli biografia i bibliografia są niezwykle pomocne w badaniu i zrozumieniu twórczości autorki *Cudzoziemki*. Obfitość zebranych dzięki pomocy pisarki materiałów nie pozwoliła Szałagan

dokonać połączenia w spójne części podmiotowo-przedmiotowe informacji o utworach, dlatego model pracy należało zmodyfikować i stworzyć inny schemat monografii dokumentacyjnej.

A. Szałagan starała się w sposób kompletny zgromadzić bibliografię podmiotową i przedmiotową z lat 1918-1989. Nie obyło się bez koniecznych selekcji materiałów. W bibliografii podmiotowej pominęła utwory, których nie publikowano i które zaginęły oraz odczyty na wieczorach autorskich, o których nie zdołała zebrać informacji. Nie zarejestrowała znajdujących się w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu rękopisów i listów (czego należy żałować). W bibliografii przedmiotowej tradycyjnie już opuściła materiały pochodzące z podręczników szkolnych oraz ogólnych opracowań historii literatury.

Materiały zostały zebrane z bardzo różnych źródeł, o których warto tu wspomnieć. W przypadku szkicu biograficznego były to książki wspomnieniowe Kuncewiczowej *Klucze*, *Fantomy*, *Natura*, *Przeźrocza* i *Listy do Jerzego*, publikowane wywiady z pisarką, noty biograficzne oraz rozmowy przeprowadzone przez Szałagan. W trakcie podróży do Kazimierza w latach 1979, 1980 i 1985 monografistce udało się przejrzeć prywatne archiwum pisarki. Zapoznała się z korespondencją prowadzoną przez polską pisarkę z jej wydawcami spoza kraju. Autorka monografii wykorzystała również wspomnienia osób związanych ze środowiskiem literackim, np. Ireny Lorentowicz, Hanny Kister, Hanny Mortkowicz-Olczakowej i Michała Rusinka. Skorzystała z polskich zbiorów archiwalnych Instytutu Muzycznego w Warszawie, Konserwatorium Warszawskiego oraz Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Układ całości pracy znacznie odbiega od opisanych wcześniej monografii biobibliograficznych. Wydzielone zostały trzy odrębne ciągi. Pierwszy stanowi szkic biograficzny, drugi ujmuje szkice na temat poszczególnych utworów pisarki, a ostatni to bibliografia podmiotowa i przedmiotowa. Zasadą porządkującą jest chronologia wydawnicza.

Szkic biograficzny został podporządkowany celowi monografii. Zyciorys składa się z 22 podrozdziałów i nakreśla losy rodziny w XIX wieku, dzieciństwo, lata szkolne i uniwersyteckie Kuncewiczowej, współpracę pisarki z polskimi czasopismami oraz pracę nad kolejnymi powieściami, losy wojenne, emigracyjne, wznowienie kontaktów z krajem, powrót i śmierć.

Pierwsza część zyciorysu ma więc charakter biografii prywatnej, dalsza, znacznie obszerniejsza, biografii literackiej.

Drugi dział monografii objął cykl 19 szkiców na temat najważniejszych utworów literackich Kuncewiczowej (w tym 2 szkice zbiorcze dotyczące publicystyki literackiej i twórczości radiowej). Do minimum zostały ograniczone informacje o życiu Kuncewiczowej (chyba, że miały one wpływ na genezę lub treść utworu). Właściwie noty literackie mogły stanowić obszerne adnotacje księgoznawcze, gdyż autorka zamiast umieścić informacje pod poszczególnymi utworami, wydzieliła je i poświęciła im zdecydowanie więcej miejsca, niż się to zazwyczaj dzieje w przypadku adnotacji. Szkice poświęcone zostały genezie utworów, pierwowzorom postaci literackich, losom wydawniczym, przekładom dzieł na języki obce, reakcjom krytyki literackiej w Polsce i poza granicami, najważniejszym adaptacjom i ocenom, nagrodom literackim. Nie są to jednak streszczenia ważniejszych głosów krytyki, lecz bardzo istotne wnioski i postulaty. Oba rozdziały zajmują w sumie 2/3 objętości monografii, co potwierdza tezę o ewolucji monografii biobibliograficznej ku biografii pisarki.

Po dwóch częściach opisowych, bliskich syntezie historycznoliterackiej, ostatnią część monografii stanowią bibliografia podmiotowa i przedmiotowa, które liczą w sumie 1321 pozycji z lat 1918-1989. Konstrukcja bibliografii musiała się różnić od zastosowanej w poprzednim dziale, gdzie „jednostką opisu” były poszczególne tytuły prac, a więc jednostki piśmiennicze. Należało opisać rozwój pisarstwa w inny sposób, a więc w porządku chronologicznym, rok po roku. Bibliografia została złożona z dziewięciu odrębnych części, toteż należało połączyć oba spisy odsyłaczami. W obrębie roku wyróżniono następujące działy: *Twórczość prozatorska*; *Publicystyka literacka* (felietony, eseje, reportaże, artykuły, odczyty, wykłady); *Utwory dramatyczne i słuchowiska radiowe*; *Odpowiedzi na ankiety, krótkie wypowiedzi dla czasopism, listy do redakcji*; *Przekłady*; *Prace edytorskie*; *Wywiady z Marią Kuncewiczową*; *Adaptacje utworów Marii Kuncewiczowej*; *Artykuły ogólne o twórczości Kuncewiczowej i noty biograficzne*. Taki podział w bibliografii podmiotowej i przedmiotowej różni się od zastosowanego przez Stokową, gdzie podział na dwa ciągi był niezwykle wyraźny (kolejne tomy w zasadzie obejmują inny rodzaj piśmiennictwa – podmiotowy, przedmiotowy lub

związany z recepcją). Bibliografia A. Szałagan z pozoru stanowi jednolitą całość, choć praktycznie są to dwie struktury – bibliografia podmiotowa i przedmiotowa, które łączy system odsyłaczy prowadzony od głównej pozycji bibliograficznej do przedruków (także fragmentarycznych), emisji radiowych, przekładów na języki obce, które stanowią część opisu bibliograficznego (w adnotacji znalazły się odsyłacze do recenzji utworów).

W bibliografii podmiotowej każdy druk stanowi osobny zapis. Opisy przedmiotowe – recenzje utworów, które ukazały się w tym samym roku co utwór – zbierane były w zespoły, tuż pod opisem podmiotowym. W przypadku, gdy recenzje ukazały się w innym roku niż utwór, zamieszczano je w odpowiednim miejscu, w oddzielnych pozycjach w układzie według nazwisk autorów, kolejno – recenzje i noty. W dziale ostatnim tylko książki otrzymały osobne zapisy, natomiast artykuły zgrupowano.

Ważnym elementem opisu bibliograficznego druków Kuncewiczowej jest np. opis teatraliów. Opisy uzupełnione zostały adnotacjami księgoznawczymi, czasami historycznoliterackimi, treściowymi, które dotyczyły genezy utworów, referowały przebieg polemik, charakteryzowały gatunek utworu, podawały oryginalne tytuły czy też podpisy zamieszczane pod utworami, zmiany tytułów itd.

Monografia dokumentacyjna Kuncewiczowej przyniosła wiele materiału dotyczącego nie tylko samej pisarki – jej biografii i twórczości – ale też i środowiska literackiego w Polsce oraz na emigracji, przed wojną, w jej trakcie oraz po 1945 r. Tak jak i przy poprzednich monografiach należy podkreślić, że powinna ona stanowić podstawowe dzieło w badaniach nad twórczością pisarki.

Na zakończenie tego rozdziału można krótko wspomnieć o dwóch pracach Haliny Gacowej, które wydano w ramach serii *Nowy Korbut – Eliza Orzeszkowa* (Wrocław 1999) oraz *Juliusz Słowacki* (Wrocław 2000), które mają trójczłonową kompozycję monografii biobibliograficznej. Autorka w obu przypadkach wykorzystała doświadczenia Romana Lotha, autora bibliografii *Jan Kasprówicz* (Wrocław 1994). Obie bibliografie otrzymały także podobną budowę. Składają się z trzech części: bibliografii podmiotowej, przedmiotowej oraz materiałów. Monografie szkicują również bardzo krótko bio-

grafię, przedstawiając w formie opisowej główne momenty życia dramatopisarki i poety. Obie prace odbiegają swoją precyzją od wszystkich dotychczas omówionych, a informacja o nich ma na celu jedynie pokazanie, że modeli monografii biobibliograficznych może być wiele. Różnorodność prowadzonej przez pisarzy działalności, rodzaj notowanych dokumentów, charakter metod badawczych, zasobność istniejących kompendiów literackich oraz opracowań życia i twórczości – to główne cechy, jakie wpływają na odmienny sposób opracowania monografii biobibliograficznych.

ZAKOŃCZENIE

Monografii bibliograficznych z pewnością nie można utożsamiać ze spisami bibliograficznymi. Mimo szczegółowych, dobrze opracowanych metod badawczych, jakimi dysponuje bibliografia, monografia bibliograficzna przejmuje wiele ustaleń z badań nad np. inkunabułami, oprawami, prasą, historią drukarstwa – wytworami oraz technikami tłoczenia. Są to niezwykle żmudne, pracochłonne, wyróżniające się precyzją różnorodne badania: czcionek, papieru, działalności wydawniczej, pisarskiej. Badania te opierają się także na metodach bliskich filologicznym analizom językoznawczym i ortograficznym.

Monografie bibliograficzne stanowią niezwykle rzadki przypadek w piśmiennictwie bibliologicznym i filologicznym. Być może warunki i wymagania, jakie stawia się takim pracom, przerastają możliwości wykonania przez jedną osobę¹. Nie dziwi więc fakt opracowywania niektórych monografii przez grupę uczonych, których olbrzymi wkład badawczy spotyka się z przychylnym przyjęciem środowiska naukowego (np. *Dramat staropolski*). Trzeba także zauważyć i podkreślić, że niewielu monografistów określiło wykonaną przez siebie pracę lub spis mianem monografii bibliograficznej. Być może przemawiała przez nich naukowa skromność lub chęć uniknięcia ewentualnej krytyki. Brak dokładnych ram i wyznaczników metodyki monografii bibliograficznych może przyczyniać się do powstawania wielu kłopotów. Po pierwsze, powoduje to

¹ Wszyscy monografiści wyróżniają się gruntownym wykształceniem, zazwyczaj filologicznym, które stanowiło podstawę do rozszerzenia wiedzy w kierunku bibliologii.

małe zainteresowanie gatunkiem, a po drugie, niechęć do określania prac mianem monografii bibliograficznych.

Wszystkie prace, których pierwszy człon brzmi monografia, są zbliżone w swoich zamierzeniach. W założeniu bowiem każda monografia ma na celu wszechstronne omówienie jednego, wyraźnie wyodrębnionego tematu. Jak pokazała praktyka tworzenia monografii bibliograficznych, wszystkie zaprezentowane prace tworzone według wzoru z metodyki monograficznej, ale posługiwano się przy tym metodami bibliograficznymi, które związane są z tworzeniem spisów różnego rodzaju wydawnictw (książek, broszur, wydawnictw ciągłych, artykułów czasopiśmienniczych, materiałów kartograficznych, ikonograficznych, multimedialnych itd.). Połączenie obu znaczeń przypisanych terminom „monografia” i „monografia bibliograficzna”, a zarazem celów i metod stosowanych w przypadku takich dzieł spowodowało powstanie tak wyjątkowych opracowań, jak monografie bibliograficzne.

Monografia bibliograficzna to nie tylko doraźna pomoc dla studiujących wybrane zagadnienie, ale też i fascynujące dzieło, przynoszące materiał nie tyle o charakterze skierującym, co faktograficznym. Monografie bibliograficzne spełniają także wszystkie wymagania, jakie przypisuje się piśmiennictwu naukowemu – dostarczają sprawdzonych informacji, pobudzają do dalszych badań, stawiają nowe hipotezy, rozwiązują zagadki i wykluczają niejasności.

Monografie bibliograficzne z pewnością są jedną z form piśmienniczych bibliografii, dlatego ich struktura jest niezwykle zbliżona do spisów bibliograficznych. Dla poszczególnych monografii bibliograficznych wypracowano jednak inne, własne, specyficzne metody. Ich opis może stać się podstawą do stworzenia nowych ogólnych wytycznych monografii bibliograficznych.

Modele monografii bibliograficznych to nie najczęściej wymieniane w literaturze monografie bibliograficzne tworzone przez bibliologów i filologów, ale całe mnóstwo typów, które omówiono w pracy. Ciekawe wydaje się rozpatrzenie i porównanie monografii – książki, gatunku literackiego lub piśmienniczego, jednej osoby (właściwie druków, które wyszły z tłoczni jednego drukarza, ewentualnie pism pisarza lub poety) i czasopisma. Monografia rozpatrująca jedną książkę, a także inne wydania tego samego tytułu, musi powstać z użyciem metody

porównawczej oraz, chcąc dowieść pierwotnego języka druku, posłużyć się metodami językoznawczymi i ortograficznymi, które podporządkowuje się celowi rozprawy. Rodzaj zastosowanych metod zależy całkowicie od zadań, jakie niesie z sobą rozprawa. Nieco inne wymagania stoją przed monografistą, który ma zamiar przedstawić pracę poświęconą fragmentowi książki. Taki badacz nie zna najczęściej nazwiska autora lub tłumacza dzieła, tytułu utworu, miejsca oraz daty jego wydania. O ile w najstarszej monografii bibliograficznej jednej książki, reprezentowanej przez dzieło Samuela Bogumiła Lindego, narzędzia badawcze nie były jeszcze zbyt precyzyjne i istota analizy tkwiła w badaniach języka zabytku, o tyle Ludwik Bernacki w modelu monografii fragmentu dzieła musiał prowadzić swe badania, stosując różnorodne metody: od bibliograficznej, przez porównawczą, aż do drobiazgowych badań typograficznych (filigranów, czcionek, inicjałów, drzeworytów itd.), filologicznych i archiwalnych. System skomplikowanych analiz, jakim poddany został niewielki fragment *Hortulusa*, spowodował, że autorowi udało się odkryć ogólne podstawy treści modlitewnika, jego tytuł, a przede wszystkim rok wydania tej najstarszej polskiej książki drukowanej.

Kolejne modele monografii bibliograficznych obejmują prace, których celem jest odpowiednie skompletowanie, pogrupowanie, a czasem także odkrycie szczegółów typograficznych zespołu druków. Metody stosowane wśród owych prac właściwie nie odbiegają od tych, które stosowano w poprzednich rodzajach. Badacze, którzy zestawiali monografie gatunków publikacji, musieli borykać się także z problemami strukturalno-typologicznymi. Stanęli przed koniecznością włączenia do gatunku lub odrzucenia każdego tytułu z osobna. Czekają ich więc badania poszczególnych egzemplarzy, ich treści i związków bibliograficznych.

Wśród monografii gatunków można wyróżnić dwa typy monografii (ten podział stworzył Kazimierz Budzyk) monografie ukazujące kompletny materiał badawczy oraz monografie dążące do jego zidentyfikowania i schronologizowania. Ich autorom przyświecały odmienne cele. Pierwszy z modeli oznacza typ monografii podmiotowo-przedmiotowych, które dążą do zebrania kompletnego materiału literatury mieszczańskiej, dramatu staropolskiego, powieści oraz polskich gazet ulotnych. Autorów dopiero w drugim planie interesowało schronologizo-

wanie egzemplarzy gatunku, które poddano analizie, wykazując związki literackie między utworami. W tym modelu monografii bibliograficznych trudne jest ustalenie metod badawczych. Zapewne każdy z opracowujących będzie musiał stworzyć je samodzielnie. Autorzy tego rodzaju monografii nie zostawili bowiem dokładnych wskazówek postępowania badawczego. Z pewnością jednak oprócz metod bibliograficznych i porównawczych stosować należy i typograficzne. Monografie gatunków powinny jednak przede wszystkim zbierać opisy druków, które należą do gatunku i jasno wyznaczać jego granice. Ten właśnie model swoimi celami, ale nie metodami, zbliżył się do monografii biobibliograficznych.

Metody wymienione powyżej, a także zadanie zidentyfikowania i chronologicznego uporządkowania dzieł podporządkowane są celowemu opracowaniu w miarę kompletnego materiału podmiotowego. Ten właśnie model pozwala na omawianie niezwykle kłopotliwych, mało wdzięcznych materiałów, jakimi są np. konstytucje sejmowe i druki urzędowe. Szczegółowo określa zasady stosowania metod typograficznych oraz analiz procesu drukarskiego. Badacze, którzy postanowią zastosować właśnie ten wzór monografii bibliograficznej powinni bardzo dokładnie zapoznać się z procesem drukarskim tłoczenia książki, jej składania, oprawiania oraz obiegu księgarskiego, a czasem i bibliotecznego. Należy też analizować pracę wszystkich osób, które nadawały książce ostateczną postać: pisarza, wydawcy, drukarza, presera, intrologatora, księgarza, bibliotekarza. Podstawą wszelkich wyróżnień stały się więc analizy procesu drukarskiego.

Także monografie bibliograficzne Kazimierza Piekarskiego miały służyć zobrazowaniu pracy oficyny drukarskiej. Typ monografii zasobu drukarskiego przedstawia materiały stanowiące warsztat drukarski: czcionki, inicjały, drzeworyty. Najważniejsze dla tych modeli monografii bibliograficznych wydaje się chronologizowanie i systematyzowanie podmiotowego materiału, przedstawianego w komplecie. Pierwszy z nich wykazuje zasób jednej drukarni. Tego typu badania winny być kontynuowane w stosunku do wszystkich ważniejszych tłoczni XVI i XVII wieku. Dokładna analiza winiet, inicjałów, rubryk, listew itd. niezwykle pomogłaby innym badaczom w chronologizacji oraz identyfikacji wyrobów drukarni. Także badania postulowane przez S. B. Lindego – w sprawie uwzględnienia

języka i ortografii polskiej oraz zmian, jakie zachodziły w nich w ciągu wieków – należałoby dalej prowadzić, a niektóre w ogóle rozpocząć. Tego rodzaju opracowania są potrzebne, przyspieszają rozwój badań literackich, księgoznawczych i drukarskich.

Drugi typ bibliologicznej monografii obejmuje druki jednej osoby, nie dąży przy tym, wzorem monografii biobibliograficznych, do kompletności zgromadzonego materiału. Zastosowana metoda typograficzna, bardzo podobna do tej, jaką stosowano w inkunabulistyce europejskiej XIX wieku, pozwoliła na szczegółową chronologizację druków Jana Kochanowskiego, a przede wszystkim rozróżnienie wydań fałszywie datowanych. Można więc właściwie powiedzieć, że pierwszy z modeli jest przygotowaniem wykonania drugiego. Systematyzacja zasobów drukarni jest koniecznym warunkiem do dalszego, sprawnego rozwoju badań typograficznych.

Odrębną grupę monografii bibliograficznych stanowią monografie czasopism, które charakteryzują się największą odmiennością modeli. Pierwszy z nich opiera się na założeniach bibliofilskich. Celem tego gatunku monografii nie jest więc omówienie treści i wyrazu czasopisma, ani jego związków bibliograficznych i historii, ale szczegółowe opracowanie pewnych elementów wyglądu zewnętrznego czasopisma. Zaprezentowany typ został oparty na analizie opraw oraz detali ilustracyjnych pisma. Jest to więc bardzo ograniczona w zakresie praca, właściwie nie realizująca w pełni postulatu ujęcia „postaci, wyrazu i treści”, za to stanowi kompletną bibliografię edycji czasopisma, ze szczególnym uwzględnieniem jego walorów artystycznych.

Zupełnie inaczej rozwiązano sprawę monografii czasopisma drugiego rodzaju, który jest co prawda kompletną bibliografią edycji pisma i nie pomija przeglądu jego zawartości, historii, struktury, zasad edytorskich. Opracowującego ten typ monografii czekają istotne badania biograficzne (na temat redaktorów, drukarzy, autorów pisujących do prasy), typograficzne (np. pozwalające ustalić daty ukazywania się, nazwę tłoczni itd.), archiwalne, które pomagają stworzyć historię periodyku oraz mają funkcję służebną wobec badań biograficznych.

Ważne zróżnicowanie modeli spotyka się wśród monografii biobibliograficznych, które mają nie tylko wspólne cele ogólne (jak monografie bibliograficzne), ale nawet i jed-

nostkowe. Powinny wykazać kompletne piśmiennictwo pisarza oraz jemu poświęcone. Powinny również tak przedstawić życiorys pisarza, by łatwiej można było zauważyć związki twórczości z życiem, i połączyć bibliografię podmiotową z przedmiotową. Tak sporządzone dzieło stanowi kompendium wiedzy o twórcy.

Choć cele monografii biobibliograficznych są podobne do tych, które stoją przed bibliografiami osobowymi, to jednak ten typ piśmiennictwa wyróżnia się nie tyle metodami, ale konstrukcją, która w przypadku monografii biobibliograficznych składa się z wszystkich typowych elementów, a ponadto uwzględnia kalendarium życia i twórczości. Schemat całości rozprawy jest bardziej sformalizowany niż w bibliografiach osobowych. W monografiach biobibliograficznych spotyka się tylko układ chronologiczny: według chronologii wydawniczej i według chronologii piśmienniczej. Właśnie ta różnica (a nie np. trójczłonowa budowa, dążenie do bezwzględnej kompletności, przynajmniej w stosunku do bibliografii podmiotowej, pełna autopsja, zawartość adnotacji) stała się podstawą do stworzenia typologii monografii biobibliograficznych. Za istotny uznano także sposób połączenia dwóch głównych członów prac – bibliografii podmiotowej i przedmiotowej. W ten sposób powstały trzy modele. Dwa pierwsze można w zasadzie uznać za jeden typ piśmiennictwa, realizujący połączenie obu rodzajów bibliografii – według porządku chronologii wydawniczej lub według chronologii piśmienniczej. W obu modelach zrealizowano koncepcję kompletności materiału podmiotowego. Wszyscy monografści oparli swe badania na szerokiej kwerendzie, często prowadzonej także i poza granicami kraju lub choćby w źródłach obcojęzycznych. Dokonywano też badań archiwalnych i oczywiście biograficznych. Najpełniejszy obraz zastosowanych metod można zauważyć w adnotacjach zamieszczonych poniżej opisów. Zasadnicza różnica między obu typami dotyczy więc układu chronologicznego – a co za tym idzie – metod, jakie należało zastosować przy poszukiwaniu np. dat napisania utworu. Inne metody w obu rodzajach monografii biobibliograficznych pozostają bez zmian.

Wybór rodzaju układu uzależniony jest od kilku czynników, więc zupełnie nie zależy od wyboru monografisty. W przypadku twórcy, którego utwory ukazują się wkrótce po ich napisaniu, ich zdecydowana większość została ogłoszona drukiem

i nie pozostaje w rękopisie, a ponadto istnieją istotne przeszkody w procesie ustalenia dat powstania dzieł, należy zrezygnować z układu według chronologii piśmienniczej i zdecydować się na chronologię wydawniczą, czyli prostszą w przypadku druków z XIX i XX wieku. Autorzy takich monografii nie stoją właściwie przed problemem ustalania chronologii druków (choć i to się zdarza, jednak nie w tak szerokim zakresie, jak w monografiach bibliograficznych). Muszą jednak niekiedy ustalać wiarygodność autorstwa. Oczywiście, takie same problemy czekają monografistów trzeciego modelu, który różni się od poprzednich jedynie sposobem kompozycji materiałów, tj. ujętych w odrębnych spisach: podmiotowym i przedmiotowym.

Wszystkie niemal prace charakteryzują się więc kompletnością i jest to główna cecha łącząca, a jednocześnie oddzielająca monografie biobibliograficzne od bibliografii osobowych.

Cechą wspólną monografii bibliograficznych i biobibliograficznych jest z pewnością indywidualne, jednostkowe podejście do przedmiotu rozprawy, dążenie do perfekcyjnego przygotowania zgromadzonego materiału.

Serie monografii bibliograficznych i biobibliograficznych mogłyby przyspieszyć rozwój prac badawczych w innych dziedzinach humanistyki. Dokumentacja bibliograficzna spełnia bowiem niezwykle ważną rolę i nie sposób jej przecenić. Dla większości badaczy istotne są nie tylko najnowsze wyniki badań, ale też i starsze, stanowiące często punkt wyjścia do omówienia aktualniejszych zjawisk. Bez podbudowy w postaci rzetelnie wykonanych bibliografii nie można osiągnąć zadowalających efektów pracy. Dlatego należy postulować, np. za Stefanem Vrtelem-Wierczyńskim, który już przed II wojną światową widział potrzebę rozwoju bibliografii, by powstawały dokładnie skonstruowane bibliografie, a nawet monografie bibliograficzne. Choć są pracochłonne, mogą stanowić pomoc w dalszych badaniach literackich, księgoznawczych, a może też i innych.

MONOGRAFIE BIBLIOGRAFICZNE

1. Aleksandrowska E.: *Zabawy Przyjemne i Pożyteczne 1770-1777. Monografia bibliograficzna*. Wrocław 1959. [Wyd. 2]. Warszawa 1999.
2. *Andrzej Frycz-Modrzewski. Bibliografia*. Zestawiona przez Pracownię Bibliografii Staropolskiej Instytutu Badań Literackich ; wstęp i cz. I A. Kawecka-Gryczowa ; cz. II i III I. Rostkowska przy współudziale T. Bieńkowskiego i A. Słapczyńskiej. Wrocław 1962.
3. Badecki K.: *Literatura mieszczańska w Polsce XVII wieku. Monografia bibliograficzna*. Lwów 1925.
4. Bernacki L.: *Pierwsza książka polska. Studium bibliograficzne*. Lwów 1918.
5. Birkenmajer A.: *Rocznik Wojskowy Królestwa Polskiego 1817-1830. Materiały bibliograficzne*. Kraków 1929.
6. Budzyk K.: *Bibliografia dzieł prawniczych Bartłomieja Groickiego – wiek XVI*. W : *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*. Wrocław 1951, s. 123-197.
7. Budzyk K.: *Bibliografia konstytucji sejmowych XVII wieku w Polsce*. Wrocław 1952.
8. Cytowska M.: *Bibliografia druków urzędowych XVI wieku*. Wrocław 1961.
9. Czachowska J.: *Gabriela Zapolska. Monografia bio-bibliograficzna*. Kraków 1966.
10. *Dramat staropolski. Od początków do powstania sceny narodowej. Bibliografia*. T. 1: *Teksty dramatyczne drukiem wydane do r. 1765*. Oprac. zespół pod kier. W. Korotaja. Wrocław 1965. T. 2: *Programy drukiem wydane do r. 1765*. Cz. 1: *Programy teatru jezuickiego*. Oprac. W. Korotaj, J. Szwedowska i M. Szymańska. Wrocław 1976. Cz. 2: *Programy teatru pijarskiego oraz innych zakonów i szkół katolickich*. Oprac. W. Korotaj, J. Szwedowska i M. Szymańska. Wrocław 1978.

11. Gacowa H.: *Eliza Orzeszkowa*. Wrocław 1999. (Bibliografia Literatury Polskiej „Nowy Korbut”; 17 vol. 2).
12. Gacowa H.: *Juliusz Słowacki*. Wrocław 2000. (Bibliografia Literatury Polskiej „Nowy Korbut”; 11).
13. Kaczyńska J.: *Leon Kruczkowski. Monografia bibliograficzna*. Wrocław 1992.
14. Lichodziejewska F.: *Twórczość Władysława Broniewskiego. Monografia bibliograficzna*. Warszawa 1973.
15. Linde S. B.: *O statucie litewskim ruskim językiem i drukiem wydany wiadomość*. Warszawa 1816.
16. Piekarski K.: *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego*. Kraków 1930. Wyd. 2 rozszerz. Kraków 1934.
17. Piekarski K.: *Pierwsza drukarnia Floriana Unglera 1510-1516. Chronologia druków i zasobu typograficznego*. Kraków 1926.
18. Rostkowska I.: *Bibliografia dzieł Mikołaja Reja. Okres staropolski*. Wrocław 1970.
19. Rudnicka J.: *Bibliografia powieści polskiej 1601-1800*. Wrocław 1964.
20. Stokowa M.: *Stanisław Wyspiański. Monografia bibliograficzna. Twórczość pisarska. Zyciorys*. Wol. 1-4. Kraków 1967-1968.
21. Stradecki J.: *Julian Tuwim. Bibliografia*. Warszawa 1959.
22. Szałagan A.: *Maria Kuncewiczowa. Monografia dokumentacyjna 1895-1989*. Warszawa 1995.
23. Winklowa B.: *Tadeusz Żeleński (Boy). Twórczość i życie*. Warszawa 1967.
24. Zawadzki K.: *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI-XVIII wieku. Bibliografia*. T. 1: 1514-1661. Wrocław 1977. T. 2: 1662-1728. Wrocław 1984. T. 3: 1501-1725. Wrocław 1990.

LITERATURA PRZEDMIOTU

- [1] Alonso M.: *Diccionario del español moderno*. Madrid 1966.
- [2] Ambros M.: *Bibliografia Śląska. Jej stan obecny i zadania na przyszłość*. Katowice 1946.
- [3] Amszejewicz M.: *Dykcjonarz zawierający wyrazy i wyrażenia z obcych języków polskiemu przyswojone a mianowicie w umiejętnościach, sztukach, tudzież w stylu, prawniczym, administracyjnym, gazeciarskim, naukowo-filozoficznym, literackim i w potocznej mowie używane : do użytku powszechnego ułożony*. Warszawa 1859.
- [4] Arcimowicz W.: *Nieco materiałów do bibliografii o Norwidzie*. „Pamiętnik Literacki” 1930 z. 3, s. 485-495.
- [5] Arct M.: *Słownik ilustrowany języka polskiego*. Warszawa 1916.
- [6] Arct M.: *Słownik wyrazów obcych : 33.000 wyrazów, wyrażeń i przysłów cudzoziemskich : podług zasad pisowni z roku 1936*. Wyd. 18. Warszawa 1947.
- [7] Badecki Karol Józef. W: *Biogramy uczonych polskich : materiały o życiu i działalności członków AU w Krakowie, TNW, PAU, PAN*. Cz. 1 : *Nauki społeczne*. Z. 1: A-J. Oprac. A. Śródka, P. Szczawiński. Wrocław 1983, s. 58-60.
- [8] Bajor A.: *Monografia bibliograficzna. Analiza modelowa*. Częstochowa 2003.
- [9] Bajor A.: *Warsztaty naukowe autorów polskich monografii bibliograficznych w okresie dwudziestolecia międzywojennego*. W: *W kręgu książki, biblioteki i informacji naukowej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Zbigniewowi Zmigrodzkiemu*. Pod red. K. Heskiej-Kwaśniewicz przy współpracy D. Pietruch-Reizes. Katowice 2004, s. 133-147.
- [10] Balcerzan E.: *Autor i jego biografia*. „Twórczość” 1966 nr 9, s. 74-90.

- [11] *Bibliografia. Metodyka i organizacja*. Pod red. Z. Zmigrodzkiego. Warszawa 2000.
- [12] *Bol'shaâ Sovetskaâ Enciklopediâ*. Red. A. M. Prohorov. T. 16. [Wyd.] 3. Moskwa 1974.
- [13] Brandalska E.: *Opracowania dokumentacyjne i wydawnictwa informacyjne w placówkach informacji*. Warszawa 1976.
- [14] Brandalska E.: *Opracowania informacyjne*. Warszawa 1972.
- [15] *Brockhaus – die Enzyklopädie : in 24 Bänden*. B. 15: *Moc-Nord*. Aufl. 20. Leipzig 1998.
- [16] Brykalska M.: *Bibliografie zawartości polskich czasopism literackich typu monograficznego*. W: *Zakres i metody dokumentacji historycznoliterackiej. Konferencja Naukowa Instytutu Badań Literackich PAN. Poznań 28-30 listopada 1968 r.* Biblioteka IBL PAN w Warszawie sygn. Maszyn. 760/5, s. 1-51.
- [17] Budka W.: *Stan badań piśmiennictwa w Polsce od XV do XVIII wieku*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie dnia 31 maja – 2 czerwca 1936 roku. Referaty*. Warszawa 1936, s. 61-69.
- [18] Budzyk K.: *Wiadomości o książce*. Warszawa 1961.
- [19] Bułhak H.: *Analiza typograficzna jako metoda księgoznawcza w badaniach nad dawną książką*. W: *Prace badawcze i bibliograficzne nad zbiorami rzadkich i cennych książek i dokumentów : materiały z seminarium polsko-radzieckiego Warszawa 8-10 października 1985*. Red. nauk. H. Bułhak, J. Z. Lichański. Warszawa 1991, s. 40-48.
- [20] Burbianka M.: *Wstęp do bibliografii : dla studentów bibliotekoznawstwa*. Wyd. 3. Warszawa 1972.
- [21] Chmielewska-Gorczyca E., Sosińska-Kalata B.: *Informacja naukowa z elementami naukoznawstwa*. Warszawa 1991.
- [22] Chmielowski P.: *Metodyka historii literatury polskiej : dodatek do „Przeglądu Pedagogicznego”*. Warszawa 1899.
- [23] Czachowska J.: *Bibliografia w zakresie literatury : w dwudziestoleciu powojennym*. W: *Druga Ogólnokrajowa Narada Bibliografów*. Red. J. Pelcowa. Warszawa 1967, s. 107-126.
- [24] Czachowska J.: *Dokumentacja w badaniach literackich : z problemów specyfiki dokumentacji w naukach humanistycznych*. W: *Z problemów bibliografii*. Red. M. Lenartowicz, J. Pelcowa, H. Sawoniak. Warszawa 1970, s. 45-64.
- [25] Czachowska J.: *Prace dokumentacyjne w nauce o literaturze*. W: *Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa*. Red. H. Markiewicz, J. Sławiński. Kraków 1976, s. 482-501.
- [26] Czachowska J.: *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce*. Wrocław 1979.

- [27] Czachowska J., Korotaj W.: *Warsztat naukowy historyka literatury w Instytucie Badań Literackich*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1969, s. 315-362.
- [28] Czachowska J., Loth R.: *Bibliografia i biblioteka w pracy polonisty*. Wrocław 1977.
- [29] Dejnarowicz C., Wołczyk J.: *Wokół książki naukowej*. „Współczesność” 1970 nr 12, s. 1, 11.
- [30] Dejnarowicz C., Wołczyk J.: *Wokół książki naukowej*. W: *Problemy edytorstwa : materiały seminarium zorganizowanego przez PWN w październiku 1970 r.* Red. K. Hanulak, W. Lipnik, T. Zemlerowa. Warszawa 1970, s. 34-45.
- [31] Dembowska M.: *Rodzaje bibliografii*. Warszawa 1959.
- [32] Dembowska M.: *Rodzaje bibliografii*. W: *Bibliografia : poradnik metodyki bibliograficznej dla autorów bibliografii specjalnych*. Red. H. Hleb-Koszańska, M. Dembowska i H. Sawoniak. Warszawa 1960, s. 26-47.
- [33] Dembowska M.: *Rodzaje bibliografii*. W: *Metodyka bibliograficzna : poradnik dla autorów bibliografii specjalnych*. Pod red. H. Hleb-Koszańskiej, M. Dembowskiej i H. Sawoniaka. Wyd. 2 zm. Warszawa 1963, s. 26-48.
- [34] Dembowska M.: *Terminologia bibliograficzna*. „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego” 1954 T. 4 nr 5, s. 161-172.
- [35] Deschamps P., Brunet C.: *Manuel du libraire et de l'amateur de livres : supplément*. T. 2 : N-Z. Paris 1880.
- [36] *Diccionario de la lengua española*. Madrid 1970.
- [37] *Dictionarium bibliothecarii practicum : (ad usum internationalem in XX linguis)*. Hrsg. Z. Pipics. München 1970.
- [38] *Dictionnaire du français contemporain*. Paris 1966.
- [39] *Dictionnaire encyclopédique quillet*. Vol. 6. Paris 1981.
- [40] *Dictionnaire usuel illustré*. Paris 1980.
- [41] Drogan D.: *Science and Technology. An Introduction to the Literature*. Ed. 2. London 1973.
- [42] Dydowiczowa J.: *Monografie lokalne w Wielkopolsce (teoria i praktyka)*. „Zeszyty Wielkopolskie”. Z. 13, 1971 s. 67-83.
- [43] *Enciclopedia practica Bompiani : la cultura – la vita civile – la famiglia*. Vol. 1. Ed. 19. Milano 1955.
- [44] *Encyklopedia : zbiór wiadomości z wszystkich gałęzi wiedzy : wydanie Macierzy Polskiej*. Red. L. Finkel. T. 2 : L-Z. Lwów 1898.
- [45] *Encyklopedia podręczna ilustrowana : według II-go najnowszego wydania „Macierzy Polskiej” we Lwowie, uzupełniona i opracowana do użytku naszych czytelników*. T. 2. Warszawa 1906.
- [46] *Encyklopedia popularna ilustrowana : treść wszystkich gałęzi wiedzy ludzkiej, podana przystępnie*. T. 3. Warszawa 1911.

- [47] *Encyklopedia powszechna*. T. 18. Warszawa 1864.
- [48] *Encyklopedia powszechna dla wszystkich Trzaski, Everta i Michalskiego*. Oprac. pod red. S. Lama. Warszawa 1936.
- [49] *Encyklopedia powszechna S. Orgelbranda*. T. 8 : (*Minasowicz-Pawłowicz*). Warszawa 1884.
- [50] *Encyklopedia powszechna Trzaski, Everta i Michalskiego*. Red. S. Lam. T. 1: *A-M*. Warszawa 1932.
- [51] *Encyklopedia wiedzy o książce*. Komitet red. A. Birkenmajer i in. Wrocław 1971.
- [52] *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*. Komitet red. K. Głombiowski i in. Wrocław 1976.
- [53] Gajewski D.: *Źródła i narzędzia informacji naukowo-technicznej i ekonomicznej*. Warszawa 1964.
- [54] Gąsiorowski S. J.: *Badania polskie nad sztuką starożytną. Relacje podróżników – kolekcjonerstwo, badania naukowe*. Kraków 1948.
- [55] Głowacka E.: *Metoda „case study” w badaniach i dydaktyce bibliotekoznawstwa i informacji naukowej*. „Przegląd Biblioteczny” 1986 z. 1, s. 25-32.
- [56] Górak J.: *Budownictwo drewniane Lubelszczyzny. Stan badań. Bibliografia. Inwentaryzacje*. Lublin 1977.
- [57] Górecki T.: *Informacja naukowa, techniczna i ekonomiczna. Wybrane zagadnienia*. Wrocław 1974.
- [58] Górski A.: *Podstawowe problemy informacji naukowej*. Poznań 1974.
- [59] *Grand Larousse de la française : en sept volumes*. T. 4 : *Ind-Ny*. Paris 1975.
- [60] Grubačić K.: *Enciklopedijski leksikon bibliotekarstva*. Sarajevo 1964.
- [61] Grycz J., Kurdybacha E.: *Bibliografia w teorii i praktyce : oraz wykaz ważniejszych bibliografii i dzieł pomocniczych*. Warszawa 1953.
- [62] Gryczowa A.: *Dzieło Kazimierza Piekarskiego*. W: *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*. Wrocław 1951, s. 39-61.
- [63] Gryka C.: *Bibliografia opracowań i ważniejszych wzmianek o Grzegorz z Sanoka*. W: *500-lecie Grzegorza z Sanoka : materiały z sesji popularnonaukowej w Lublinie 28-29 I 1977 r.* Lublin 1979, s. 127-173.
- [64] Grzegorzczyk P.: *Wiktor Hahn (1871-1959)*. „Roczniki Biblioteczne” R. 4, 1960 z. 3-4, s. 281-298.
- [65] Guldon Z.: *Monografie miast i regionów województwa bydgoskiego*. „Rocznik Kulturalny Kujaw i Pomorza” T. 5, 1969 s. 119-126.

- [66] Hahn W.: *Bibliografia bibliografii polskich do 1950 roku*. Wyd. 3: uzup. H. Sawoniak. Wrocław 1966.
- [67] Hahn W.: *Przegląd najnowszych prac o J. Słowackim*. „Pamiętnik Literacki” 1903, s. 678-688; Toż 1904 z. 4, s. 701-707; Toż 1906 z. 1, s. 112-120; Toż 1907 z. 2, s. 268-276; Toż 1908 z. 4, s. 681-684; Toż 1909, s. 273-277; Toż 1911, s. 563-573; Toż 1914 z. 1, s. 95-100.
- [68] Hancko R.: *Zarys wiadomości o dokumentach*. Warszawa 1972.
- [69] Handke R.: *Monografia literacka*. W: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*. Red. J. Krzyżanowski. T. 1 : A-M. Warszawa 1984, s. 685.
- [70] Hiller H.: *Wörterbuch des Buches*. Aufl. 2. Frankfurt 1958.
- [71] Hleb-Koszańska H.: *Kompozycja bibliografii specjalnej*. „Biuletyn Państwowego Instytutu Książki” 1949 T. 2 nr 3, s. 23-82.
- [72] Hleb-Koszańska H.: *O bibliografii dla niewtajemniczonych*. Wrocław 1974.
- [73] Hleb-Koszańska H.: *Przedmiot i zadania bibliografii*. W: *Bibliografia : poradnik metodyki bibliograficznej dla autorów bibliografii specjalnych*. Red. H. Hleb-Koszańska, M. Dembowska i H. Sawoniak. Warszawa 1960, s. 10-25.
- [74] Hleb-Koszańska H.: *Przedmiot i zadania bibliografii*. W: *Metodyka bibliograficzna : poradnik dla autorów bibliografii specjalnych*. Red. H. Hleb-Koszańska, M. Dembowska i H. Sawoniak. Wyd. 2 zm. Warszawa 1963, s. 10-25.
- [75] Hleb-Koszańska H.: *Przedmiot, metoda i zadania bibliografii*. Warszawa 1959.
- [76] Hornby A. S., Cowie A. P.: *Oxford advanced learner's dictionary of current English*. Warszawa 1981.
- [77] *Ilustrowana encyklopedia Trzaski, Everta i Michalskiego : z wieloma mapami, tablicami i ilustracjami w tekście*. Oprac. pod red. S. Lama. T. 3. Warszawa [b.r.].
- [78] *Ilustrowany leksykon Trzaski, Everta i Michalskiego*. Red. S. Lam. Warszawa 1931.
- [79] *Inny słownik języka polskiego PWN*. Red. nac. M. Bańko. T 1 : A...Ó. Warszawa 2000.
- [80] *Kalendarz życia i twórczości Juliusza Słowackiego*. Oprac. E. Sawrymowicz przy współpracy S. Makowskiego, Z. Sudolskiego. Wrocław 1960.
- [81] Kapuścik J.: *Wśród uczonych i miłośników książki*. Warszawa 1999.
- [82] Kapuścik J.: *Zza kulis wydawniczych Wiadomości historyczno-krytycznych Józefa Maksymiliana Ossolińskiego*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1968, s. 299-316.

- [83] Kawecka-Gryczowa A.: *Kazimierz Budzyk : bibliograf i księgoznawca*. „Przegląd Biblioteczny” 1965 z. 1, s. 20-26.
- [84] Kleczkowski A.: *Germanistyka, anglistyka i skandynawistyka w Polsce*. Kraków 1948.
- [85] *Knigovedenie : enciklopedičeskij slovar'*. Red. N. M. Sikorskiej. Moskwa 1982.
- [86] Konopka S.: *Historia służby zdrowia w wojsku polskim. Stan badań i źródła*. Warszawa 1936.
- [87] Kopaliński W.: *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*. Wyd. 23. Almanach wyd. 1. Warszawa 1994.
- [88] Korotaj W.: *Z problematyki bibliografii gatunku literackiego dramat staropolski*. W: *Dokumentacja w badaniach literackich i teatralnych : wybrane problemy*. Red. J. Czachowska. Wrocław 1970, s. 95-105.
- [89] Korpała J.: *Dzieje bibliografii w Polsce*. Warszawa 1969.
- [90] Korpała J.: *O bibliografiach i informatorach : poradnik dla wszystkich*. Warszawa 1974.
- [91] Korpała J.: *Zarys dziejów bibliografii w Polsce*. Wrocław 1953.
- [92] Kostenicz K.: *Kalendaria życia i twórczości pisarzy*. W: *Dokumentacja w badaniach literackich i teatralnych : wybrane problemy*. Red. J. Czachowska. Wrocław 1970, s. 199-212.
- [93] Kostrzewski J.: *Dzieje polskich badań prehistorycznych*. Kraków 1948.
- [94] Krzyżanowski J.: *Henryk Sienkiewicz. Kalendarz życia i twórczości*. Wyd. 2 rozszerz. Warszawa 1956.
- [95] Krzyżanowski J.: *Monumenta Poloniae Litteraria (1913-1938)*. „Nowa Książka” 1939 z. 1, s. 1-4.
- [96] Krzyżanowski J.: *Nauka o literaturze*. Wyd. 3. Wrocław 1984.
- [97] Krzyżanowski J.: *W sprawie materiałów naukowoliterackich*. „Pamiętnik Literacki” 1950 z. 1, s. 204-214.
- [98] Książkiewicz M.: *Stan i potrzeby geologii Śląska Cieszyńskiego*. W: *Stan i potrzeby nauki polskiej o Śląsku*. Pr. zbior. pod red. R. Lutmana. Katowice 1936, s. 3-14.
- [99] Kurdybacha E.: *Bibliografia*. Wyd. 5 zm. i uzup. Warszawa 1975.
- [100] Lange O.: *Ekonomia polityczna*. T. 1 wyd. 9. T. 2 wyd. 4. Warszawa 1980.
- [101] Landau T.: *Encyclopedia of Librarianship*. Ed. 2. London 1961.
- [102] *Larousse de XX e siècle en six volumes*. Publié P. Augè. T. 4. Paris 1931.

- [103] Lasocka B.: *Zygmunt Krasiński. Przegląd publikacji 1945-1962*. „Pamiętnik Teatralny” 1962 z. 2, s. 321-340; Toż : 1962-1967. Tamże 1967 z. 2, s. 252-272.
- [104] Leszczyk A.: *Działalność wydawnicza ośrodków informacji naukowo-technicznej i ekonomicznej*. Warszawa 1970.
- [105] *Lexikon des Bibliothekswesens*. Hrsg. H. Kunze, G. Rückl. B. 1. Leipzig 1974.
- [106] Löffler K., Kirchner J., Olbrich W.: *Lexikon des Gesamten Buchwesens*. B. 2 : *Göttingen-Petrarcaschrift*. Leipzig 1936.
- [107] Loth R.: *Kronika życia i twórczości Jana Kasprowicza 1860-1901*. Praca doktorska wykonana pod kier. doc. dr E. Korzeniewskiej. Instytut Badań Literackich PAN. 1970. Cz. 1. Biblioteka IBL PAN. sygn. Masz. 1246.
- [108] Łapiński Z.: *Norwidiana 1956-1970*. „Pamiętnik Literacki” 1971 nr 3, s. 304-318.
- [109] Łysakowski A.: *Określenie bibliografii. Przedmiot, metody i zadania na tle nauki o książce*. „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego” 1950 T. 3 nr 2, s. 15-43.
- [110] Łysakowski A.: *Zagadnienie treści i wartości książki w bibliografii*. „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego” 1953 T. 3 nr 9, s. 197-233.
- [111] Maleczyńska K.: *Biblioteki mieszczańskie w dawnej Polsce. Stan badań – problematyka – postulaty badawcze*. W: *500-lecie polskiego słowa drukowanego na Śląsku. Materiały sesji naukowej 9-11 X 1975*. Red. tomu K. Maleczyńska. Wrocław 1978, s. 215-230.
- [112] Mann M.: *Rozwój syntezy literackiej : od jej początków do Gervinusa*. „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny” T. 3 1911 seria 3, s. 23-360.
- [113] Marchlewska J.: *Monografie. Charakter, typy, zakres, wskazówki dla autorów*. Warszawa 1966.
- [114] Markiewicz H.: *O terminologii gatunkowej literaturoznawstwa polskiego*. W: *W kręgu historii i teorii literatury : księga ku czci profesora Jana Trzynadlowskiego*. Red. B. Zakrzewski, A. Bazan. Wrocław 1987, s. 119-126.
- [115] Markiewicz H.: *Polska nauka o literaturze : zarys rozwoju*. Wyd. 2. Warszawa 1985.
- [116] Markowski A., Pawelec R.: *Wielki słownik wyrazów obcych i trudnych*. Warszawa 2002.
- [117] Marszałek L.: *Podstawowe wiadomości z edytorstwa i księgarstwa*. Warszawa 1988.
- [118] Marszałek L.: *Publikacje naukowe. Próba uporządkowania typologii*. „Zagadnienia Naukoznawstwa” 1984 z. 1, s. 55-91.

- [119] Mendykowa A.: *Książka polska we Wrocławiu w XIX w. (stan badań i zarys problematyki)*. W: *500-lecie polskiego słowa drukowanego na Śląsku. Materiały sesji naukowej 9-11 X 1975*. Red. tomu K. Maleczyńska. Wrocław 1978, s. 121-136.
- [120] Mendykowa A.: *Podstawy bibliografii*. Warszawa 1981.
- [121] *Meyers neues Lexikon : zweite völlig neu erarbeitete Auflage in achtzehn Bänden*. B. 9 : *Lyna-Nazor*. Leipzig 1974.
- [122] Michajłow A. I., Czerny A., Gilarewski R. S.: *Podstawy informacji naukowej*. Warszawa 1968.
- [123] Migoń K.: *Nauka o książce wśród innych nauk społecznych*. Wrocław 1976.
- [124] Mocarski Z. : *Stan badań polskiego drukarstwa*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie dnia 31 maja – 2 czerwca 1936 roku. Referaty*. Warszawa 1936, s. 51-60.
- [125] Mocarski Z.: *Stan badań polskiego księgarstwa nakładowego*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie dnia 31 maja – 2 czerwca 1936 roku. Referaty*. Warszawa 1936, s. 45-49.
- [126] Muszkowski J.: *Przegląd bibliografii polskiej 1900-1918*. Warszawa 1919.
- [127] *Nouveau Larousse universel : dictionnaire encyclopédique en deux volumes*. Publié P. Augè. T. 2. Paris 1949.
- [128] *Nowa encyklopedia powszechna PWN*. T. 4 : *M-P*. Red. nac. B. Petrozolin-Skowrońska. Warszawa 1996.
- [129] Ogrodziński W.: *Stan i potrzeby nauki polskiej w zakresie piśmiennictwa śląskiego*. W: *Stan i potrzeby nauki polskiej o Śląsku*. Pr. zbior. pod red. R. Lutmana. Katowice 1936, s. 211-291.
- [130] *Oxford American dictionary*. New York 1980.
- [131] *The Oxford English dictionary*. Prepared J. A. Simpson, E. S. C. Weiner. Vol. 9. Ed. 2. Oxford [1991].
- [132] Paner J. L.: *Problemy informacji naukowej, technicznej i ekonomicznej w pracy pedagogicznej*. Warszawa 1975.
- [133] Passendorfer E.: *Stan i potrzeby geologii Śląska Górnego*. W: *Stan i potrzeby nauki polskiej o Śląsku*. Pr. zbior. pod red. R. Lutmana. Katowice 1936, s. 17-32.
- [134] Pelcowa J.: *Książka. Jej rodzaje i cechy*. W: *Bibliotekarstwo naukowe : z uwzględnieniem dokumentacji naukowo-technicznej*. Pod red. A. Łysakowskiego. Warszawa 1956, s. 21-57.
- [135] Petrek J.: *Obrona Wybrzeża we wrześniu 1939 roku. Stan badań*. Gdańsk 1961.
- [136] Pigoń E.: *Bibliografia. Zarys zagadnień metodycznych oraz przegląd ważniejszych bibliografii*. Warszawa 1973.

- [137] PN-89/N-01225 *Bibliotekarstwo i bibliografia. Rodzaje i części składowe bibliografii. Terminologia.*
- [138] PN-76/N-01153 *Kompozycja wydawnicza i typograficzna bibliografii specjalnych w układzie działowym lub systematycznym.*
- [139] Podhorski K.: *Źródła informacji i gromadzenie zbioru materiałów informacyjnych.* W: *Poradnik pracownika informacji naukowej, technicznej i ekonomicznej.* Red. H. Zeglicka. Warszawa 1977, s. 165-219.
- [140] *Podstawowe wytyczne monografii bibliograficznej.* „Pamiętnik Literacki” 1955 z. 4, s. 483-494.
- [141] *Polska bibliografia osobowa 1944-1955.* Oprac. W. Piusińska, K. Ramlau, E. Słodkowska, J. Wilgat. „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego” 1956 T. 5 nr 2, s. 45-75.
- [142] *Popularny słownik języka polskiego.* Red. nauk. B. Dunaj. Warszawa 1999.
- [143] *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny.* Pod red. H. Zgólkowej. T. 21 : *merk-monzonit.* Poznań 1999.
- [144] *Příruční slovník českého.* Díl 2 : *K-M.* Praha 1937-1938.
- [145] *Przewodnik dla posługujących się piśmiennictwem do oznaczenia zwierząt krajowych.* Oprac. zbior. pod red. St. Feliksia-ka, T. Jaczewskiego, J. Nasta i K. Tarwida. Warszawa 1954.
- [146] Ptaszyk M.: *Kalendarz życia i twórczości Samuela Bogumiła Lindego.* Wrocław 1992.
- [147] Radożycki J.: *Wydawnictwa prymarne jako źródło informacji naukowej.* „Roczniki Biblioteczne” R. 16 1972 z. 1-2, s. 221-255.
- [148] *Rodzaje bibliografii. Metodyka i technika ich opracowania.* Red. A. Jarosz, Z. Zmigrodzki. Warszawa 1984.
- [149] Rudecka B.: *Bibliografia. Cz. 1 : Metodyka.* Warszawa 1969.
- [150] Rzeuska M.: *„Chłopi” Reymonta.* Warszawa 1950.
- [151] Sawicki S.: *Początki syntezy historycznoliterackiej w Polsce : o sposobach syntetycznego ujmowania literatury w 1 połowie w. XIX.* Warszawa 1969.
- [152] Sawoniak H.: *Układ bibliografii. Redagowanie bibliografii.* W: *Metodyka bibliograficzna : poradnik dla autorów bibliografii specjalnych.* Red. H. Hleb-Koszańska, M. Dembowska i H. Sawoniak. Wyd. 2 zm. Warszawa 1963, s. 148-205.
- [153] Sierotwiński S.: *Słownik terminów literackich.* Wyd. 5 uzup. Kraków 1994.
- [154] Sitarska A., Zasadowa H.: *Specjalistyczne wydawnictwa informacyjne.* Wyd. 2. Warszawa 1973.
- [155] Słodkowska E.: *Termin i pojęcie „monografia bibliograficzna” : kilka uwag z punktu widzenia teorii bibliografii.* W : *Z problemów bibliografii.* Red. M. Lenartowicz, J. Pelcowa, H. Sawoniak. Warszawa 1970, s. 81-99.

- [156] Słodkowska E., Wilgat J.: *Bibliografia osobowa*. W: *Metodyka bibliograficzna : poradnik dla autorów bibliografii specjalnych*. Pod red. H. Hleb-Koszańskiej, M. Dembowskiej i H. Sawoniaka. Wyd. 2 zm. Warszawa 1963, s. 313-344.
- [157] Słodkowska E., Wilgat J.: *Bibliografia osobowa*. W: E. Słodkowska, J. Wilgat: *Bibliografia osobowa*. Zajewska A.: *Bibliografia regionalna*. Warszawa 1959, s. 7-26.
- [158] *Słownik języka polskiego*. Pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedźwiedzkiego. T. 2. Warszawa 1902.
- [159] *Słownik języka polskiego*. Red. nauk. M. Szymczak. Wyd. 7 zm. i popr. Warszawa 1992.
- [160] *Słownik języka polskiego*. Red. W. Doroszewski. T. 4. Warszawa 1962.
- [161] *Słownik poprawnej polszczyzny PWN*. Red. nac. W. Doroszewski. Warszawa 1980.
- [162] *Słownik terminologiczny informacji naukowej*. Red. nac. M. Dembowska. Wrocław 1979.
- [163] *Słownik terminów literackich*. Pod red. J. Sławińskiego. Wyd. 2 poszerz. i popr. Wrocław 1988.
- [164] *Słownik współczesnego języka polskiego*. Pod kier. A. Sikorskiej-Michalak, O. Wojniłko. T. 1 : *a-ówdzie*. Warszawa 1998.
- [165] *Słownik współczesnego języka polskiego*. Red. nauk. B. Dunaj. Warszawa 1996.
- [166] *Słownik wyrazów obcych : wydanie nowe*. Oprac. i red. Redakcja Słowników Języka Polskiego PWN ; red. tomu E. Sobol. Warszawa 1995.
- [167] Sordylowa B.: *Informacja naukowa w Polsce : problemy teoretyczne, źródła, organizacja*. Wrocław 1987.
- [168] Sordylowa B.: *Podstawowe zagadnienia informacji naukowej*. Kraków 1977.
- [169] Sordylowa B.: *Z problematyki bibliotek i informacji naukowej*. Warszawa 1997.
- [170] Starnawski J.: *Warsztat bibliograficzny historyka literatury polskiej : (na tle dyscyplin pokrewnych)*. Wyd. 3 zm. Warszawa 1982.
- [171] Szamurin E. I.: *Slovar' knigovedčeskich terminov*. Moskwa 1958.
- [172] Thompson A., Szamurin E. J., Bounocore D.: *Vocabularium bibliothecarii*. Ed. 2. Bruges 1962.
- [173] Troskolański A. T.: *O twórczości. Piśmiennictwo naukowo-techniczne*. Warszawa 1978.
- [174] Trzynadłowski J.: *Edytorstwo. Tekst. Język. Opracowanie*. Wyd. 2 uzup. Warszawa 1978.

- [175] Ulewicz T.: *Studia i teksty staropolskie : (przegląd bibliograficzno-krytyczny za lata 1945-1949)*. „Pamiętnik Literacki” 1950, s. 248-273.
- [176] Uniejewska H.: *Uwagi na temat związków między historią nauki a bibliografią i dokumentacją*. W: *Z problemów bibliografii*. Red. M. Lenartowicz, J. Pelcowa, H. Sawoniak. Warszawa 1970, s. 37-44.
- [177] Vetulani A.: *Dzieje prawa w Polsce*. Kraków 1948.
- [178] Vodičková H., Cejpek J.: *Terminologický slovník knihovnický a bibliografický*. Praha 1965.
- [179] Vrtel-Wierczyński S.: *O najpilniejszych zadaniach naszej bibliografii*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, s. 190-209.
- [180] Vrtel-Wierczyński S.: *Organizacja bibliografii polskiej*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie : dnia 31 maja – 2 czerwca 1936 roku : referaty*. Warszawa 1936, s. 235-265.
- [181] Vrtel-Wierczyński S.: *Teoria bibliografii w zarysie*. Wrocław 1951.
- [182] *Webster's new dictionary and thesaurus*. New York [1990].
- [183] Wersig G., Neveling U.: *Terminology of documentation. A Selection of 1200 basic terms published in English, French, German, Russian and Spanish*. Paris 1975.
- [184] *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*. Ser. 1. T. XLVII-XLVIII. Warszawa 1912.
- [185] *Wielka encyklopedia powszechna PWN*. T. 7. Warszawa 1966.
- [186] *Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna*. T. 10. Kraków [po 1920].
- [187] Więckowska H., Pliszczyńska H.: *Podręczny słownik bibliotekarza*. Warszawa 1955.
- [188] Wilgat J.: *Jadwiga Czachowska : Gabriela Zapolska. Monografia bio-bibliograficzna*. [Rec.]. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1969, s. 379-383.
- [189] Winkłowa B.: *Monografie bibliograficzne*. W: *Zakres i metody dokumentacji historycznoliterackiej. Konferencja Naukowa Instytutu Badań Literackich PAN. Poznań 28-30 listopada 1968 r.* Biblioteka IBL PAN w Warszawie sygn. Maszyn. 760/5, s. 1-28.
- [190] Winkłowa B.: *Monografie bibliograficzne pisarzy*. W: *Dokumentacja w badaniach literackich i teatralnych : wybrane problemy*. Red. J. Czachowska. Wrocław 1970, s. 183-197.
- [191] Wiślicki A.: *Podręczna encyklopedia powszechna*. Cz. 2. Warszawa 1874.
- [192] Zbikowska-Migoń A.: *Historia książki w polskich badaniach księgoznawczych powojennego trzydziestolecia*. W: *500-lecie polskiego słowa drukowanego na Śląsku. Materiały*

- sesji naukowej 9-11 X 1975. Red. tomu K. Maleczyńska. Wrocław 1978, s. 23-39.
- [193] Zmigrodzka M.: *Osobowość i życie pisarza w monografii historycznoliterackiej*. W: *Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa*. Red. H. Markiewicz, J. Sławiński. Kraków 1976, s. 80-99.
- [194] Zmijewska T.: *Monografia Jacques'a Charlesa Bruneta jako przykład metody opracowania bibliografii bibliofilskiej*. „Folia Bibliologica” R. 36/37 1988/1989, s. 93-104.
- [195] Żydkowicz A.: *Niektóre zagadnienia związane z pracą edytorską nad podręcznikiem akademickim*. W: *Problemy edytorstwa : materiały seminarium zorganizowanego przez PWN w październiku 1970 r.* Red. K. Hanulak, W. Lipnik, T. Zemlerowa. Warszawa 1970, s. 161-170.

INDEKS OSOBOWY

- Albertrandi Jan ks. 92
Aleksandrowska Elżbieta 12-13, 52,
55, 56, 68, 91-92, 145
Alonso Martin 35, 147,
Ambros Michał 20, 147
Amszejewicz Michał 24, 147
Arcimowicz Władysław 19, 147
Arct Michał 25, 26, 147
Arystoteles 24
Augè Paul 34, 152, 154
- Badecki Karol 10, 12, 13, 14, 42,
50, 51, 53, 54-55, 56, 66, 67,
74-76, 77, 145, 147
Bajor Agnieszka 15, 147
Balcerzan Edward 110, 147
Bandtkie Jerzy Samuel 73
Bańko Mirosław 26, 151
Bar Adam 118, 125
Bazan Andrzej 28, 41, 98, 153
Bentkowski Feliks 69
Bernacki Ludwik 10, 11, 12, 13, 43,
54, 57, 65, 66, 67, 71-73, 83,
139, 145
Bieńkowski Tadeusz 87-88, 145
Biernat z Lublina 71, 73
Birkenmajer Aleksander 12, 13, 46,
51, 56, 68, 88-90, 145, 150
Bounocore Domingo 23, 156
Bradshaw Henry 58
Brandalska Elżbieta 63, 148
Breitkopf Jan Gottlob Immanuel 92
- Broniewski Władysław 117, 127-
129, 146
Brunet Jacques Charles 62, 149,
158
Brykalska Maria 91, 148
Budka Włodzimierz 21, 148
Budzyk Kazimierz 12, 52, 55, 56,
59, 66, 67, 79-82, 83, 84, 85,
86-87, 139, 145, 148, 152
Bułhak Henryk 57, 59, 148
Burbianka Marta 9, 13, 46, 49, 148
- Cejpek Jiří 35, 157
Černyj Arkadij Ivanovič 34, 154
Chmielewska-Gorczyca Ewa 36, 148
Chmielowski Piotr 41, 148
Chodkiewiczowa Ludwika z Rzewu-
skich 78
Chopin Fryderyk 14
Chrucki Jan 69
Cowie Anthony Paul 33, 151
Cytowska Maria 13, 52, 55, 56, 66,
67, 68, 82-83, 85, 145
Czachowska Jadwiga 9, 13, 19, 61,
77, 95, 100, 101, 102, 103, 107,
108, 110, 111, 112, 115, 116,
117, 121, 124-127, 128, 132,
145, 148, 149, 152, 157
Czacki Tadeusz 70
Czartoryscy 70
Czerny A. zob. Černyj Arkadij Iva-
novič

- Dejnarowicz Czesław 36, 149
 Dembowska Maria 9, 13, 17, 19,
 30, 45-46, 105, 106, 149, 151,
 155, 156
 Deschamps Pierre 62, 149
 Dobrzycki Stanisław 85
 Doroszewski Witold 26, 38, 156
 Drogan Denis 29-30, 149
 Dunaj Bogusław 26, 155, 156
 Dydowiczowa Janina 39, 149

 Erazm z Rotterdamu 72
 Estreicher Karol 51, 56, 72, 74, 76,
 77
 Evert Ludwik 25, 26, 150, 151

 Feliksiak Stanisław 19, 155
 Finkel Ludwik 25, 149

 Gacowa Halina 103, 116, 117, 135-
 136, 146
 Gajewski Dionizy 36, 150
 Gąsiorowski Stanisław Jan 22, 150
 Gervinus 28, 153
 Gilarewski R. S. zob. Gilarewskij
 Rudżero Sergeevič
 Gilarewskij Rudżero Sergeevič 34,
 154
 Głombiowski Karol 47, 150
 Głowacka Ewa 57, 150
 Gondek Elżbieta 15
 Gorczyca Ewa zob. Chmielewska-
 Gorczyca Ewa
 Górak Jan 22, 150
 Górecki Tadeusz 28, 31, 36, 150
 Górski Adam 31, 36, 150
 Groicki Bartłomiej 12, 86-87, 145
 Gröll Michał 91
 Grubačič Kosta 35, 150
 Grycz Józef 13, 62, 150
 Gryczowa Alodia zob. Kawecka-Gry-
 czowa Alodia
 Gryka Czesław 116, 150
 Grzegorzczak Piotr 14, 150
 Grzegorz z Sanoka 116, 150
 Guldon Zenon 39-40, 150

 Haebler Konrad 58, 84
 Hahn Wiktor 12, 14, 20, 25, 26,
 150, 151

 Hain Ludwig 70
 Hancko Regina 28, 48, 151
 Handke Ryszard 41, 100, 151
 Hanulak Kazimierz 39, 149, 158
 Heska-Kwaśniewicz Krystyna 147
 Hiller Helmut 33, 151
 Hleb-Koszańska Helena 9, 13, 17,
 18, 19, 46, 60, 105, 106, 149,
 151, 155, 156
 Horacy 14
 Hornby Albert Sydney 33, 151

 Jaczewski Tadeusz 19, 155
 Janocki Jan Daniel 96-97
 Jarosz Adam 9, 14, 18, 46, 155
 Juszyński Michał Hieronim 97-98

 Kaczyńska Jadwiga 103, 116-117,
 120, 121-122, 146
 Kalata Barbara zob. Sosińska-Kala-
 ta Barbara
 Kallenbach Józef 74
 Kapuścik Janusz 74, 97, 151
 Karłowicz Jan 25, 38, 156
 Kasprowicz Jan 111, 113, 135, 153
 Kawecka-Gryczowa Alodia 79, 85,
 87-88, 145, 150, 152
 Kazimierz Wielki, król Polski 38
 Kirchner Joachim 33, 158
 Kister Hanna 133
 Kleczkowski Adam 22, 152
 Kochanowski Jan 51, 53, 55, 67, 68,
 85-86, 141, 146
 Konopka Stanisław 21-22, 152
 Kopaliński Władysław 26, 152
 Korbut Gabriel 135, 146
 Korotaj Władysław 13, 66, 76-78,
 116, 137, 145, 149, 152
 Korpała Józef 13, 14, 19, 99, 152
 Korzeniewska Ewa 111, 113, 153
 Kostenicz Ksenia 110, 111, 152
 Kostrzewski Józef 22, 152
 Koszańska Helena zob. Hleb-
 Koszańska Helena
 Kot Stanisław 88
 Krasieński Zygmunt 19-20, 153
 Kruczkowski Leon 117, 121-122,
 146
 Kryński Adam 25, 38, 156

- Krzyżanowski Julian 27, 41, 42, 56, 67, 100, 110, 111, 112, 151, 152
- Książkiewicz Marian 20, 152
- Kuncewiczowa Maria 117, 132-135, 146
- Kunze Horst 33, 153
- Kurdybacha Emilia 7, 8, 13, 62, 150, 152
- Kwaśniewicz Krystyna zob. Heska-Kwaśniewicz Krystyna
- Lam Stanisław 25, 26, 150, 151
- Landau Thomas 32, 152
- Lange Oskar 40, 152
- Lasocka Barbara 19, 153
- Lelewel Joachim 57, 70, 73
- Lenartowicz Maria 14, 47, 48, 49, 61, 148, 155, 157
- Leszczyk Antoni 38-39, 153
- Lichański Jakub Zdzisław 57, 59, 148
- Lichodziejewska Feliksa 103, 116, 117, 120, 127-129, 132, 146
- Linde Samuel Bogumił 11, 12, 54, 65, 66, 67, 68-70, 139, 145, 146, 155
- Lipnik Wanda 39, 149, 158
- Löffler Karl 33, 153
- Lorentowicz Irena 133
- Loth Roman 9, 102, 111, 113, 135, 149, 153
- Lutman Roman 20, 152, 154
- Łapiński Zdzisław 19, 153
- Łatyszajcy Zygmunt 9
- Łysakowski Adam 9, 13, 28, 44-45, 46, 59, 60, 65, 73, 153, 154
- Makowski Stanisław 112, 151
- Małczyńska Kazimiera 21, 153, 154, 158
- Małecki Antoni 99
- Mamonicze, drukarze 69, 70
- Mann Maurycy 28, 153
- Marchlewska Jadwiga 14, 23, 24, 38, 153
- Marchoń 71
- Markiewicz Henryk 13, 28, 31, 41, 98, 99, 100, 101, 108, 110, 112, 116, 148, 153, 158
- Markowski Andrzej 26, 153
- Marszałek Leon 29-30, 36-37, 40, 153
- Mendykowa Aleksandra 9, 13, 21, 47, 154
- Michajłow Aleksandr Ivanovič 34, 154
- Michajłow A. I. zob. Michajłow Aleksandr Ivanovič
- Michalak Anna zob. Sikorska-Michalak Anna
- Michalski Stanisław 25, 26, 150, 151
- Michałowski Kornel 14
- Mickiewicz Adam 12, 25, 121
- Migoń Anna zob. Zbikowska-Migoń Anna
- Migoń Krzysztof 61, 154
- Minasowicz Józef Dionizy 24, 150
- Minasowicz Józef Epifani 78
- Mire Aubert Le 96
- Mocarski Zygmunt 21, 154
- Modrzewski Andrzej Frycz 52, 87-88, 145
- Mortkowicz-Olczakowa Hanna 133
- Muszkowski Jan 19, 154
- Nagłowski Antoni Felicjan 93
- Narbuttowa Anna 78
- Naruszewicz Adam 92-93
- Nast Janusz 19, 155
- Nehring Władysław 71
- Neveling Ulrich 32, 154
- Niedźwiedzki Władysław 25, 38, 156
- Norwid Cyprian Kamil 19, 147, 153
- Ogrodziński Wincenty 20, 154
- Olbrich Wilhelm 33, 153
- Olczakowa Hanna zob. Mortkowicz-Olczakowa Hanna
- Orgelbrand Samuel 24, 150
- Orzeszkowa Eliza 117, 135-136, 146
- Osiński Alojzy 99
- Ossoliński Józef Maksymilian 97, 151

- Paner Jan Lech 32, 154
 Panzer Georg Wolfgang Franz 70
 Passendorfer Edward 20, 154
 Pawelec Radosław 26, 153
 Pawlikowski Mieczysław 24, 150
 Pawłowicz zob. Pawlikowski Mieczysław
 Pelcowa Janina 9, 13, 14, 28, 46, 47, 148, 154, 155, 157
 Petrek Jerzy 22, 154
 Petrozolin-Skowrońska Barbara 27, 154
 Piekarski Kazimierz 10, 12, 51-52
 Pietruch-Reizes Diana 147
 Pigoń Edward 9, 154
 Piotrkowczyk Andrzej 71, 81
 Pipics Zoltán 23, 149
 Piusińska Wanda 102, 155
 Pliszczyńska Hanna 26, 157
 Podhorski Kazimierz 28, 155
 Podoski Franciszek 78
 Proctor Robert 58
 Prohorov A. M. 34, 148
 Przyborowski Józef 85
 Ptaszyk Marian 69, 155
 Ptaśnik Jan 57, 73, 83

 Radożycki Jan 30, 31, 155
 Ramlau Krystyna 102, 155
 Reizes Diana zob. Pietruch-Reizes Diana
 Rej Mikołaj 87, 146
 Reymont Władysław Stanisław 29, 155
 Rostkowska Irena 52, 87-88, 145, 146
 Růckl Gotthard 33, 153
 Rudecka Barbara 46, 60, 155
 Rudnicka Jadwiga 53, 55, 56, 66, 78, 146
 Rusinek Michał 133
 Rzeuska Maria 155
 Rzewuska Ludwika zob. Chodkiewiczowa Ludwika z Rzewuskich

 Salomon, król 71
 Šamurin Evgenij Ivanovič 23, 34, 49, 156
 Sapiaha Lew 69
 Sawicki Stefan 98, 155

 Sawoniak Henryk 9, 12, 13, 14, 17, 19, 47, 48, 49, 61, 105, 106, 148, 149, 151, 155, 156, 157
 Sawrymowicz Eugeniusz 112, 151
 Semkowicz Aleksander 12
 Sienkiewicz Henryk 111, 112, 152
 Sierotwiński Stanisław 27, 155
 Sikorska-Michalak Anna 26, 156
 Sikorskij Nikolaj Mihajlovič 34, 152
 Simpson John Andrew 32, 154
 Sitarska Anna 36, 155
 Skarga Piotr 99
 Skowrońska Barbara zob. Petrozolin-Skowrońska Barbara
 Ślarczyńska Alina 87-88, 145
 Sławiński Janusz 13, 27, 28, 100, 101, 108, 110, 112, 116, 148, 156, 158
 Słodkowska Elżbieta 13-14, 47, 48, 102, 105, 106, 108, 155, 156
 Słowacki Juliusz 12, 20, 99, 112, 117, 135-136, 146, 151
 Sobol Elżbieta 26, 156
 Socha Irena 18
 Sordyłowa Barbara 9, 36, 48, 156
 Sosińska-Kalata Barbara 36, 148
 Starnawski Jerzy 14, 19, 47-48, 95, 156
 Starowolski Szymon 96
 Stokowa Maria 14, 103, 116, 117, 129-132, 134, 146
 Stradecki Janusz 12, 103, 107, 115, 116, 117-121, 146
 Suchodolski Jan 69
 Sudolski Zbigniew 112, 151
 Szałagan Alicja 103, 116, 117, 132-135, 146
 Szamurin E. I. zob. Šamurin Evgenij Ivanovič
 Szarffenberg Maciej 71
 Szarffenberg Mikołaj 72
 Szarffenberg Stanisław 72
 Szczawiński Paweł 14, 147
 Szwedowska Jadwiga 145
 Szymańska Magdalena 145
 Szymczak Mieczysław 26, 38, 156

 Śródka Andrzej 14, 147

 Tarwid Kazimierz 19, 155

- Terencjusz 53
 Thompson Anthony 23, 156
 Troskoleński Adam T. 39, 156
 Trzaska Władysław 25, 150, 151
 Trzynadłowski Jan 28, 32, 38, 41, 98, 153, 156
 Turczynowiczowa, hrabina 69
 Tuwim Julian 12, 115, 116, 117-121, 146
 Tuwim Stefania 118
- Ulewicz Tadeusz 20, 157
 Ungler Florian 56, 67, 72, 73, 83, 84, 146
 Uniejewska Hanna 14, 49, 157
- Vetulani Adam 23, 157
 Vodičková Hana 157
 Vrtel-Wierczyński Stefan 12, 43-44, 143, 157
- Warszewicki Krzysztof 95-96
 Wawrzyńczyk Jan 9
 Weiner Edmund S. C. 32, 154
 Wergiliusz 14
 Wersig Gernot 32, 157
 Wierczyński Stefan zob. Vrtel-Wierczyński Stefan
 Wierzbowski Teodor 14, 85
 Wietor Hieronim 71, 72
 Więckowska Helena 26, 157
 Wilgat Janina 102, 105, 106, 108, 127, 155, 156, 157
- Winklowska Barbara 14, 101, 103, 107, 108, 115, 116, 120, 122-124, 127, 132, 146, 157
 Wiślicki Adam 25, 157
 Wojniłko Olga 26, 156
 Wojtkowski Andrzej 12
 Wołczyk Jerzy 36, 149
 Wosiński Antoni 71
 Wyspiański Stanisław 14, 117, 129-132, 146
- Zaborowski Stanisław 72
 Zajewska Anna 108, 156
 Zakrzewski Bogdan 28, 41, 98, 153
 Zapolska Gabriela 115, 117, 124-127, 145, 157
 Zasadowa Hanna 36, 155
 Zawadzki Konrad 54, 55, 56, 66, 78-79, 146
 Zemlerowa Teresa 39, 149, 158
 Zgółkowa Halina 26, 38, 155
 Zieliński Stanisław 12
- Żbikowska-Migoń Anna 21, 157-158
 Zeglicka Helena 28, 155
 Zeleński Tadeusz (Boy) 115, 116, 122-124, 146
 Żmigrodzka Maria 27-28, 110, 158
 Żmigrodzki Zbigniew 9, 14, 18, 46-47, 48, 147, 148, 155
 Żmijewska Teresa 62, 158
 Żydkowicz Apolonia 39, 158

Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich
00-335 Warszawa, ul. Konopczyńskiego 5/7, tel. 827-52-96

Wydanie I. Warszawa 2005. Ark. wyd. 8,5 Ark. druk. 10,25
Łamanie: K. BRAWIŃSKI. Druk i oprawa: Podlaska Spółdzielnia
Produkcyjno-Handlowo-Uslugowa, 15-182 Białystok, ul. 27 Lipca 40/3,
tel./fax (0-85) 675-48-02

23595

**SERIA WYDAWANA
Z INICJATYWY
INSTYTUTU INFORMACJI NAUKOWEJ
I STUDIÓW BIBLIOLOGICZNYCH
UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO
ORAZ WYDAWNICTWA SBP**